

T.C.

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HADİSLERİN SİHHATİNİ BELİRLEMENİN

İCTİHÂDÎ OLUŞU

Yüksek Lisans

Abdullah KOÇAK

Çorum - 2022

**HADİSLERİN SIHHATİNİ BELİRLEMENİN
İCTİHÂDÎ OLUŞU**

Abdullah KOÇAK

**Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı**

Yüksek Lisans

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Kadir GÜRLER

Çorum 2022

Abdullah KOÇAK tarafından hazırlanan “Hadîslerin Sıhhatini Belirlemenin İctihâdî Oluşu” adlı tez çalışması 22/06/2022 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından oy birliği ile Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof Dr. Kadir GÜRLER

.....

Doç. Dr. İlyas CANIKLI

.....

Doç. Dr. Farih Mehmet YILMAZ

.....

Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulunun 01/07/2022 tarih ve 2022/1357 sayılı kararı ile Abdullah KOÇAK'ın Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında Yüksek Lisans derecesi alması onanmıştır.

(İmza)

Unvanı Adı SOYADI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

TEZ BİLDİRİMİ

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan ederim.

Abdullah KOÇAK

HADİSLERİN SİHHATİNİ BELİRLEMENİN İCTİHÂDÎ OLUŞU

Abdullah KOÇAK

ORCID: 0000-0003-2000-7843

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Yüksek Lisans

Haziran 2022

ÖZET

Hadîslerin sıhhatini belirlemenin ictihâdî oluşunu konu alan tezimizle, rivâyetlerin sıhhatinin tespitinde ictihâdın rolü ortaya konulmaya çalışılmış, bu bağlamda; muhaddislerce ve fakîhlerce hadîsleri değerlendirmede etkin rol oynayan kriterlerin ictihâdî olduğuna, ictihâdın âlimlerin hadîslere farklı hüküm vermelerindeki etkisine değinilmiştir. Bu bilgilerden hareketle de aynı rivâyetin, sahîh, hasen, zayıf ve mevzû gibi birbirinden farklı hükümlere konu olmasındaki sebebin ne olduğunun anlaşılması hedeflenmiştir.

Çalışmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Girişte araştırmanın konusu, amacı, kaynakları ve yöntemi hakkında bilgilendirmede bulunulmuş, Tezin Birinci Bölüm'ünde konu ile ilintili bazı kavramlara ve bunlara ilişkin açıklamalara yer verilmiştir. Çalışmanın İkinci Bölüm'ünde, tarihî süreçte ictihâd kapısının açık olup olmadığı tartışmaları bağlamında İbnü's Salâh'ın görüşüne temas edilmiş, ayrıca âlimlerin onun görüşüne yaklaşımları kronolojik olarak özetlenmiştir. Bununla birlikte hadîslerin sıhhatini tespitte özellikle hadisçilere göre etkin rol oynayan hadîs usûlü ve cerh-ta'dil ilminin teşekkülünde ictihâdın etkisi ele alınmıştır. Araştırmanın Üçüncü Bölüm'ünde ise hadisçilere ve fıkıhçılara göre sahîh hadîsin şartlarına ve fıkıhçıların zayıf hadîsleri sahîh olarak kabul etmelerine yol açan bazı alternatif metotlara yer verilmiş, ayrıca bu bölümde aynı ilmî disipline mensup âlimlerce rivâyetlerin farklı hükümlere konu olmasına örneklerle temas edilmiştir. Tüm bu verilerden hareketle de hadîslerin sıhhatini tespitte ictihâdın rolü ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmamızda son olarak ulaştığımız bazı tespitlere yer verilmiştir.

Anahtar Kavramlar: Hadîs, Haber, Sıhhat, Zan, İctihâd.

Bilim Kodu: 60402

THE ROLE OF IJTIHAD ON DETERMINING OF THE AUTHENTICITY OF HADITH NARRATIONS

Abdullah KOÇAK

ORCID: 0000-0003-2000-7843

HITIT UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL

Master of Science

June 2022

ABSTRACT

In this thesis, we aim to investigate the role of ijthihad on determining of the authenticity (soundness) of hadith narrations. In this regard, we outline how the criteria in the evaluation of the hadiths used by muhaddithun and fuqhea are based on ijthihad and how this ijthihad on scholars' different assessments on hadiths can change the interpretation of the meaning of the hadiths. It is aimed to explain why the classification of the same narration can be so different ranging among the verdicts of sahih (authentic, sound), hasan (good), da'if (weak) and mawḍūʿ (fabricated) hadiths.

This study is composed of three chapters as well as an introduction section. In the introduction part, the topic, aim, resources, and design of the thesis have been defined. In the first chapter, the concept related to the subject and explanations about this concept are given. In the second chapter of the study, the view of Ibn al-Salah in the context of the debates on whether the door of ijthihad is open in the historical process has been discussed, and the approaches of scholars to his view are summarized in chronological order. In addition, the effect of ijthihad on the formation of hadith methodology and cerh-ta'dil science, which plays an active role in determining the soundness of hadiths, especially according to hadith scholars, is explained. In the third chapter, the conditions of the sahih (sound) hadith according to the muḥaddithūn and jurists and some alternative methods that lead the jurists to accept weak hadiths as authentic are given. In addition, in this chapter, some examples that the narrations by scholars belonging to the same scientific discipline are subject to different provisions have been mentioned. In conclusion from the data presented here, the critical role of ijthihad in determining the

soundness of hadiths have been revealed. Our findings and understandings are given at the end.

Key Terms: Hadith, Narrations, Authenticity, Guess, Ijtihad

Science Code: 60402

TEŞEKKÜR

Konu seğiminden tezin okunacak noktaya gelmesine değin ilgi ve alakasını asla eksik etmeyen, takibi ve yönlendirmeleri noktasında yardımını esirgemeyen hocam Prof. Dr. Kadir GÜRLER'e, teknik açıdan zaman zaman yardımına başvurduğum Abdullah ÖZKUL Bey'e ve tezin hazırlanmasında yardımlarını gördüğüm diğer hocalarıma teşekkür ederim.

Abdullah KOÇAK

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET.....	İV
ABSTRACT.....	VI
TEŞEKKÜR.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	İX
KISALTMALAR.....	XI
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Kesin Olup Olmama Açısından Bilgi Çeşitleri	4
1.1.1. Kat'î bilgi.....	5
1.1.2. Zannî bilgi.....	5
1.2. Hadîs ya da Haber Çeşitleri	7
1.2.1. Mütevâtir haber.....	10
1.2.2. Âhâd haber.....	11
1.2.3. Meshûr haber.....	15
1.3. Sıhhat.....	17
1.4. İctihâd	17
1.5. Re'y	18
1.6. Taklîd:	18
1.7. Teâruz:	19
1.8. Tercîh	19
1.8.1. İsnâd sebebiyle tercih.....	20
1.8.2. Metin sebebiyle tercih.....	20
1.8.3. Mana sebebiyle tercih.....	20
1.8.4. Dış karine sebebiyle tercih	20

1.9. Mütâbaat ve Şâhid	21
1.10. Tahrîc	21

2. BÖLÜM

HADİSLERİN SİHHATİNİ TESBİT BAĞLAMINDA “HADİSTE İCTİHÂD” MESELESİ

2.1. Tarihî Süreçte İctihâd Kapisinin Açık Olup Olmadığı Tartışmaları	23
2.1.1. İslâmî ilimler ve ictihâd	23
2.1.2. Hadîs ilminde ictihâdın anlam çerçevesi.....	24
2.2. HADİSTE İCTİHÂD KAPISININ AÇIK OLUP OLMADIĞI TARTIŞMALARININ KRONOLOJİK DÜZLEMDE ÖZETLENMESİ	25
2.3. Hadîslerin Sıhhatini Belirleme ve İctihâd	36
2.3.1. Hadîs Usûlü kurallarının teşekkülünde ictihâdın etkisi.....	36
2.3.2. Cerh ve ta’dilin ictihâdla bağlantısı.....	42
2.3.3. Hadîslere hüküm vermede kullanılan farklı lafızlar.....	48
2.4. Değerlendirme	51

3. BÖLÜM

HADİSLERİN SİHHATİNİ TESBİT SÜRECİNDE YAŞANAN TARTIŞMALAR

3.1. Hadîslerin Sıhhatini Tespitte Hadisçi ve Fıkıhçı Bakış Açısı	53
3.1.1. Hadîslerin sıhhatini tespitte hadisçilerin yöntemleri	56
3.1.2. Hadîslerin sıhhatini tespitte fıkıhçıların alternatif yöntemleri.....	64
3.2. Hadîslerin Sıhhatini Tespitte Hadisçi ve Fıkıhçıların Farklı Hükümler Vermeleri:	78
3.2.1. Hadîslerin sıhhatini tespitte hadisçilerin birbirlerinden farklı sonuçlara ulaşmaları	79
3.2.2. Hadîslerin sıhhatini tespitte fıkıhçıların birbirlerinden farklı değerlendirmeler yapmaları:.....	83
3.3. Değerlendirme	88
SONUÇ	89
KAYNAKÇA	91

KISALTMALAR

A.Ü.İ.F.Y.	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
b.	Bin
b.y.	Basım Yeri Yok
bk.	Bakınız
çev.	Çeviren
Hz.	Hazreti
İFAV	İlahiyat Fakültesi Vakfı
M.Ü.	Marmara Üniversitesi
No.	Numarası
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
ts.	Tarihsiz
y.y.	Yayıncı Yok
yay.	Yayınları
vd.	Ve diğerleri.
v.	Vefat tarihi

GİRİŞ

Kur'ân-ı Kerim'den sonra İslâm dininin ikinci kaynağı olan sünnetin, İslâm dini ve toplumu için büyük bir öneme haiz olduğu bilinen bir gerçektir. İslâm dini için en az bu kadar önemli olan bir diğer husus da hadîslerin sıhhatinin tespitinin kaynağı meselesidir. Zira hadîslerin sıhhatinin belirlenmesi fikhî ve i'tikâdi alanda herhangi bir hükmün belirlenmesinde etkin rol oynamakta, bu durum da Müslüman toplumların hayatına doğrudan etki etmektedir.

Hadîslerin sıhhatinin tespitinin zikredilen bu önemi ve âlimlerce aynı hadîslerin farklı hükümlere konu olmasının nedenlerinin anlaşılmasına katkısı göz önünde bulundurularak, hadîslerin sıhhatinin tespitinin kaynağı araştırma konusu olarak belirlenmiştir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla hadîslerin sıhhatini belirlemenin ictihâda dayalı olduğuna dair Türkçe ya da Arapça müstakil bir tez çalışması kaleme alınmamıştır. Müellifler eserlerinde hadîslerin sıhhatini tespitini ictihâdî oluşuna dikkat çekmişlerdir. Mamafih bu husustaki değerlendirmeleri, konunun sadece bir parçasını ilgilendiren makaleleriyle sınırlı kalmıştır. Ayrıca bazı müellifler de bu hususta sadece konuya temas etmekle yetinmişler, bu değerlendirmelerine mesnet teşkil eden sebeplere dair herhangi bir açıklamada bulunmamışlardır.

Bu sebeple konunun etraflıca incelenmesine, özellikle de hadîslerin sıhhatini belirlemenin ictihâdî oluşunun genel olarak tüm sebeplerine değinilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda hangi hadîsin ictihâd kapsamında olduğuna, hadîslere sahih, hasen ve zayıf hükmü verilmesinde - hadîsleri değerlendirmede- etkili olan kriterlerin ictihâdî olduğuna, fakih ve muhaddislerce hadîslere farklı hüküm verilme sebeplerine, İbnü's Salâh'ın ictihâd kapısını kapatma olarak değerlendirilen görüşünün irdelenmesine temas etme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Zira sebeplerine ve bu konuda somut gerekçelere yer verilmeden, sadece 'hadîslerin sıhhatini belirlemek ictihâdîdir.' denilmesinin, konuyla ilgilenenleri ikna edecek nitelikte olmadığı îzahtan vareste bir husustur.

Bilginler hadîs hakkında verilen hükmün bir ictihâd işi olduğunu, muhaddis ve fakihlerin hadîsleri sıhhat açısından değerlendirmede kendilerine ulaşan bilgiler çerçevesinde zanlarına göre karara vardıklarını, dolayısıyla hadîs hakkında verilen hükümlerin şahsi ve subjektif nitelikte olduğunu, sonradan elde edilen bir delil veya karîne sebebiyle hadîslerle alakalı daha önceden verilen hükümlerin değişime açık olabileceğini ifade etmişlerdir.

Ayrıca âlimler hadîsleri sened ve metin açısından değerlendirerek rivâyetler hakkında hüküm vermektedirler. Âlimlerin rivâyetlerin sıhhatini belirlemede kullandıkları; hadîs usûlü kâideleri, cerh ve ta'dil ilmi, özellikle de fakihlerin zayıf hadîsle amel etmede kullandıkları metin eksenli bir takım alternatif metot ve yöntemlerin hepsi birer ictihâda dayanmaktadır. Buradan hareketle, hadîslerin sıhhatini değerlendirirken kullanılan yöntemlerin ictihâd sonucunda ortaya çıktığı meselesine yoğunlaşılacaktır.

Tezimizin amacı, hadîs ilminde rivâyetlerin sıhhatinin tespiti noktasında ictihâdın rolünü ortaya koymaktır. Bu kapsamda hadîs hakkında verilen hükmün ictihâdla değişip değişmeyeceği, muhaddislerce ve fakîhlerce sıhhati belirlenen rivâyetin hükmünün sonradan elde edilen delille değişime konu olup olamayacağı ve âlimlerin aynı rivâyetle ilgili farklı değerlendirmelerde bulunmalarının sebeplerine değinilecektir.

Ayrıca hadîs literatüründe rivâyetlerle alakalı âlimlerin, sahîh, hasen ve zayıf gibi farklı hükümlere ulaşmalarının temel kaynağının anlaşılmasına konumuz ışık tutacaktır. Söz konusu çalışmanın bir diğer amacı da hadîslerin sıhhatindeki farklı değerlendirmelerin sadece hadisçilerle fıkıhçılar arasında cereyan ettiği algısının yanlış bir algı olduğunu, hadisçilerin de kendi aralarında bu konuda ihtilâf ettiklerini ve bu hususta homojen olmadıklarını, dolayısıyla da bu hususun muhaddis ve fakîh ihtilafından öte, bir ictihâd işi olduğunu ortaya çıkarmaktır.

Tezimiz bağlamında istifade ettiğimiz temel kaynaklardan kısaca bahsedersek: araştırmanın konusuyla alakalı kavramların îzahları için ilk dönem sözlüklerden, ıstılâhî anlamlar için ise hadîs ve fıkıh terimlerini ele alan sözlüklerden ve klasik eserlerden, fıkıhçılar nezdinde zayıf hadîslerle amel edilmesini sağlayan belirli yöntemlerden bahsederken hem fıkıh usûlü alanında, hem de fıkıhın ameli-tatbîkî bölümünü içeren fûrû alanda kaleme alınan temel eserlerden, bu bağlamda özellikle telakkî bi'l kabûl konusunda, Tirmizî'nin (v. 279/892) Sünen'inden ve Hanefî mezhebinin temel kaynaklarından istifade edilmiştir.

Öte yandan İbnü's Salâh'ın (v. 643/1245) hadîste ictihâd kapısını kapatma girişimi olarak değerlendirilen görüşünün tetkiki için İbnü's Salâh'ın, Ulûmu'l Hadîs adlı eserinden ve ona bu konuda itirazda bulunan âlimlerin kitaplarından, ayrıca râvîler hakkında farklı değerlendirmelerin tespiti için cerh ve ta'dil ilmini konu alan temel eserlerden, hadîs usûlü ilminin gelişim safhalarını ortaya koymak için de klasik ve modern hadîs usûlü eserlerinden faydalanılmıştır.

Bununla birlikte doğrudan konuyla veya konunun herhangi bir bölümüyle alakalı kaleme alınan, Mehmet Said Hatiboğlu, Kadir Gürler, H. Musa Bağcı, Mehmet Emin Çiftçi, Habil Nazlıgül ve Tunahan Erdoğan gibi ilim adamı ve araştırmacıların makalelerinden ve konu hakkındaki birçok irili ufaklı kaynaktan istifade edilmiştir.

Konunun mahiyetinin tam olarak anlaşılması, elbette konunun irtibatlandığı kavramların iyi anlaşılmasına, aralarındaki ortak noktaların ve farkların tespit edilmesine bağlı olduğu gibi, bu konuya mesnet teşkil eden sebeplerin iyi analiz edilmesine, ayrıca âlimlerin konu hakkındaki değerlendirmelerinin iyi anlaşılmasına bağlıdır. Bu nedenle çalışmamızı üç bölümde işlemeyi uygun gördük.

Kavramsal çerçeve olarak isimlendirdiğimiz tezimizin Birinci Bölümünde, kat'î ve zannî bilginin mahiyetine, kesin bilgi içerip içermemesi açısından haber türlerine, hangi rivâyetin ictihâd kapsamında olduğuna, bir diğer ifadeyle hangi haberin kesin bilgi olup ictihâd kapsamında olmadığı, hangi haberin ise zannî bilgi içerip ictihâd kapsamında olduğuna ve

konuyla ilintisinden hareketle sıhhat, ictihâd, re'y, taklîd, tercîh, teâruz ve tahrîc gibi kavramlara değindik.

Daha sonra “Hadîslerin Sıhhatini Tespit Bağlamında ‘Hadîste İctihâd’ Meselesi” olarak adlandırdığımız İkinci Bölümde: Tarihî süreçte ictihâd kapısının açık olup olmadığı tartışmaları bağlamında İbnü’s Salâh’ın görüşüne ve âlimlerin onun görüşüne yaklaşımlarına dair bilgilendirmede bulunduk. Ayrıca ictihâdın, özelde hadîs ilmi dahil olmak üzere tüm islâmî disiplinlerde var olduğuna dikkat çektik. Bu bölümde son olarak hadîslerin sıhhatini tespitte özellikle hadisçilere göre etkin rol oynayan hadîs usûlü ve cerh-ta’dil ilminin teşekkülünde ictihâdın etkisini anlatmaya çalıştık.

“Hadîslerin Sıhhatini Tespit Sürecinde Yaşanan Tartışmalar” başlığını verdiğimiz Üçüncü Bölümde: Hadisçilere göre sahîh hadîsin şartlarına ve fıkıhçıların zayıf hadîsleri sahîh olarak kabul etmelerine yol açan “telakkî bi’l kabûl”, “Kur’ân’a ve sahîh sünnete uygunluk”, “sahâbe kavline uygunluk”, “bir müctehîdin ictihâdına uygunluk”, “kıyasa uygunluk” gibi bazı alternatif metotlara yer verdik. Bu verilerden hareketle de hadîslerin sıhhatinin tespitinde iki farklı ekolün metodunu ve yaklaşımını gözler önüne serdik. Ayrıca araştırmacılara, herhangi bir hadîsin hadisçilere göre zayıf olup, fıkıhçılara göre sahîh olmasının yöntem farklılığından kaynaklandığını, bundan da öte aynı ekol mensuplarınca bile hadîslerin sıhhatini tespitte farklılıkların bulunduğu dair örnekler vererek, hadîslerin sıhhatinin belirlenmesinde ictihâdın rolünü göstermeyi hedefledik.

Ayrıca konuyu incelerken açıklanmasına ihtiyaç duyulan bazı kavramlara ve teknik bilgilere dair yeterli derecede bilgi verdik. Çalışmanın araştırmacı ve okuyucuların zihninde netleşmesi için ilgili yerlerde örnekler vererek, konunun zihinlerde somut bir zemine yerleşmesine katkı sağlamaya çalıştık.

Öte yandan konu hakkında misallerin çokluğu sebebiyle aralarında tercîhe gidilmiş, ilgili yerlerde bu duruma temas edilmiştir. Araştırmamızda son olarak tez kapsamında ulaşılan bazı sonuçlara yer verilmiştir.

1. BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Konunun mahiyetinin tam olarak anlaşılması, elbette konunun irtibatlandığı kavramların iyi anlaşılmasına, aralarındaki ortak noktaların ve farkların tespit edilmesine bağlıdır. Bu bağlamda bu bölümde konumuz içerisinde geçecek olan ve konumuz ile ilintili bazı kavramlara yer vererek, kavramların okuyucun zihninde netleşmesine ve daha çabuk mana bulmasına katkı sağlayacağız.

1.1. Kesin Olup Olmama Açısından Bilgi Çeşitleri

Bu bölümde dini bilgide yer alan kat'îlik ve zannîlik durumları ile alakalı bilgi vererek, gerek hadîs ilminde gerekse diğer ilimlerde ictihâdın ne tür naslarda cereyan edebileceğine, ayrıca bir nassın veya bilginin kat'îliği ve zannîliği ile neyin kastedildiğine ışık tutacağız.

İslâm bilgi teorisinde varlık hakkında elde edilen bilginin üç temel kaynağı bulunmaktadır. Bunlar; duyular, akıl ve haberlerdir.¹ İnsanlar, ateşin yakıcılığını, suyun akıcı olduğunu, ekmeğin doyurucu özelliğini duyuları vasıtasıyla öğrenirler. Bunlar doğruluğunda şüphe edilmeyen kesin bir bilgi özelliği taşımaktadır.²

Kesin bilgi kaynaklarımızdan biri de akıldır. Bütünün parçadan büyük olması, dördün iki tane ikinin bir araya gelmesiyle oluştuğunun bilinmesi, bir şeyin aynı anda iki yerde olamayacağını bilinmesi gibi hususlar da akılla elde ettiğimiz kesin bilgi çeşididir.³

Kesin bilgi kaynaklarımızın bir diğeri ise doğru haberlerdir. Bedir savaşı, İstanbul'un fethi, Birinci Dünya Savaşı gibi bilgiler, hakkında şüphe duymadığımız ve haber yoluyla elde ettiğimiz bilgilerdendir. Yine tarihte yaşamış Hz. Peygamber (v. 11/632), Hz. Ömer (v. 23/644), Ebû Hanîfe (v. 150/767) ve İmam Şâfiî (v. 204/820) gibi şahsiyetlere dair bilgilerimizde bu nev'î bilgi türündendir.⁴

Sözü edilen bu üç bilgi edinme yollarından İslâmî açıdan önemli olanı haberlerdir. Zira İslâm dininin kaynağı olan Kur'ân ve sünnet Peygamberden bizlere haberler vasıtasıyla gelmiştir. Bu açıdan dini bilginin temel kaynağı haberlere dayanmaktadır.⁵ Dini bilginin çoğunluğunun

¹ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkindî, *Kitâbu't-Tevhîd*, thk. Bekir Topaloğlu-Muhammed Ârûşî (İstanbul: Dâr-u Sâdır, 2001), 69; Nûreddin es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: İFAV Yay., 2017), 49; Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî, *Şerhu'l Akâidi'n Nesefiyye*, thk. Alî Kemâl (Beyrut: Dâru lhyâi't Tûrâsi'l Arabî, ts.), 29.

² Teftâzânî, *Şerhu'l Akâidi'n Nesefiyye*, 30.

³ Teftâzânî, *Şerhu'l Akâidi'n Nesefiyye*, 38.

⁴ Teftâzânî, *Şerhu'l Akâidi'n Nesefiyye*, 33.

⁵ Kadir Gürler, *Hadîs ve Sünnet Anlayışımız* (Ankara: Ay Yay., 2017), 83; es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, 49-51; Sahip Beroje, "Zannî Bilginin Mahiyeti, Dindeki Yeri ve Önemi", *eş-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 9/2 (Kasım 2017), 953.

haber yoluyla insanlara aktarılması sebebiyle, haber kavramı İslâm âlimlerince detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu yüzden biz de tezimiz içerisinde dini literatürdeki önemine ve ictihâdın hangi haberlerde olabileceği noktasında konumuzla ilgisine binaen haber kavramının mâhiyetine, ifade ettiği bilginin niteliğine ve çeşitlerine dair bilgi vermeye çalışacağız.

Haber vasıtasıyla bizlere ulaşan dini bilgi, kesin olup olmama açısından, bir diğer ifadeyle ortaya koydukları sonucun değeri açısından kat'î ve zannî olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.

1.1.1. Kat'î bilgi

Kat'î bilgi ile ilgili birçok tanımlamada bulunulmuştur. Bunlardan bazıları; kendisiyle ihtimalin ortadan kalktığı bilgi,⁶ kanıtlamayı amaçladığı konuya ilişkin karşı ihtimallerin tümünü ortadan kaldıran delil,⁷ kesin ve tercih edilen bilgi ve aslen kendisinde herhangi bir ihtimalin bulunmadığı delil⁸ şeklindedir.

Zikredilen tanımların hepsinde kat'î bilginin kesin oluşuna vurgu yapılarak, kat'î bilginin subjektif bir bilgi/kanaat/ictihâd içermediği, aksine bu türden bilgiye sahip olan herkeste kesin bir şekilde yakînî bilgi oluşturduğu vurgulanmıştır.

1.1.2. Zannî bilgi

Zannî bilgi; aksine ihtimaller bulunmakla birlikte tercih edilen kanaat, iki husustan birinin diğerine göre daha açık olduğunun kabûlü, bir diğer ifadeyle zann-ı gâlib ile iki ihtimalden birinin doğruluğuna inanmak şeklinde tanımlanmıştır.⁹

Zannî bilginin doğru olma ihtimali her ne kadar yüksek olsa da ondan her zaman yakînî bilgi ortaya çıkmayabilir. Çünkü bu bilginin dayandığı delil kat'î değil, zannîdir. Bununla birlikte kat'î bilginin kesinlik derecesi söz konusu edilemez. Diğer bir ifade ile herhangi bir kat'î bilginin, bir diğer kat'î bilgiden daha kesin veya daha az kesin olduğu şeklinde bir değerlendirmede bulunulamaz.¹⁰

⁶ Beroje, "Zannî Bilginin Mahiyeti, Dindeki Yeri ve Önemi", 954.

⁷ Yusuf Şevki Yavuz, "Delil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/136-138.

⁸ Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî et-Teftâzânî, *Şerhu't Telvîh ale't Tavzîh* (Mısır: Mektebetü Sabîh, ts.), 1/63.

⁹ Ebû'l Hasen Alî b. İsmâil b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim el-Eş'arî el-Basrî, *el-Mu'temed fi Usûli'l Fıkh* (Beyrut: Dâru'l Kütübî'l İlmiyye, 1403), 1/6; Celâlüddîn Muhammet b. Ahmed b. Muhammet b. İbrâhîm el-Mahallî eş-Şafî, *Şerhu'l Verakât fi Usûli'l Fıkh*, thk. Hüsameddîn b. Mûsâ (Filistin: Câmîâtü'l Kûdüs, 1420/1999), 85.

¹⁰ Beroje, "Zannî Bilginin Mahiyeti, Dindeki Yeri ve Önemi", 955.

Kat'îlik ve zannîlik ya nassın kaynağına nispet ile ilgili olur ya da naslardan çıkarılan anlam (delâlet) ile ilgili olur. Nassın kaynağı kat'î ise sübût kat'î, değil ise sübût zannî, yine nassın anlamı kat'î ise delâleti kat'î, değil ise delâleti zannî olarak adlandırılır.¹¹

Bu anlatılanlardan hareketle naslarda kat'îlik ve zannîlik durumunun genel olarak dört şekilde gerçekleştiğini ifade edebiliriz.¹²

Bunlardan ilki, nassın kaynağına nispetinin kesin olması durumudur ki, bu duruma sübût kat'î denilmektedir. Kur'ân-ı Kerîmin bütün âyetleri ile sünnetin mütevâtir kısmı, sübût kat'î naslar kapsamında değerlendirilmektedir. İkincisi ise nassın kaynağına nispetinin kesin olmaması hususudur ki, bu durum sübût zannî olarak ifade edilmektedir. Sübût zannî olan naslar, Kur'ân ve mütevâtir haber dışındaki naslardır. Üçüncüsü ise nassın manasının açık olduğu, başka bir şekilde anlama ihtimalinin bulunmadığı ve nassın farklı bir yoruma kapalı olması durumudur ki, bu durumdaki naslara delâleti kat'î denilmektedir. Dördüncüsü ise nassın manasının te'vîle ihtimalinin olduğu, nassın farklı bir yoruma açık olması durumudur ki, bu duruma delâleti zannî denilmektedir.¹³

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi açısından nasların delâletlerinin kat'îlik ve zannîlik durumlarına birer örnek verecek olursak:

وَالَّذِينَ يَزُمُونَ الْمِحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِآيَاتِنَا فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ

*"İffetli kadınlara iftira atan, sonra da dört şahit getiremeyen kimselere seksen sopa vurun ve artık onların şahitliklerini asla kabul etmeyin. İşte onlar yoldan çıkanların ta kendileridir."*¹⁴ manasındaki âyette yer alan dört ve seksen lafızlarının delâletleri kat'îdir. Bu lafızların taşıdıkları mana dışında yorumlanması ve te'vîle açık olması mümkün olmamakla birlikte, bu lafızların hükümleri değışme ve düzeltme de kabul etmemektedir.¹⁵

وَالْمُطَلَّاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ*

*"Boşanmış kadınlar kendi başlarına (evlenmeksizin) üç âdet süresince beklerler..."*¹⁶ meâlindeki âyette geçen "kurû" kelimesi Arap dilinde müşterek bir lafız olup, hem hayız hem de temizlik manasına gelmektedir. Bu açıdan âyette geçen "kurû" kelimesi sadece bir anlama delâleti kat'î olmayıp, zannîdir. Bu durumda olan lafızlarda müctehîdlerin ictihâdlarına yer bulunmaktadır.¹⁷

¹¹ Beroje, "Zannî Bilginin Mahiyeti, Dindeki Yeri ve Önemi", 957.

¹² Beroje, "Zannî Bilginin Mahiyeti, Dindeki Yeri ve Önemi", 957.

¹³ Zekiyyüddîn Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, çev. İ. Kafi Dönmez (Ankara: TDV Yay., 2009), 63; Abdu'l Vahhâb Hallâf, *İlmu Usûlü'l Fıkh*, thk. Muhammet Ebû'l Hayr es-Seyyid, (Beyrut: Müessesetü'r Risâle, 1433/2012), 30, 31, 38.

¹⁴ en-Nisâ, 24/4.

¹⁵ Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, 63.

¹⁶ el- Bakara, 2/228.

¹⁷ Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, 64.

Zikredilen bu örneklerden de anlaşılacağı üzere delâleti ve sübûtu kat'î olan naslarda herhangi bir ictihâdi faaliyetin söz konusu edilemeyeceği, buna mukabil delâlet noktasında zannî olan naslarda anlam açısından ictihâdın olabileceği, sübût açısından zannî olan Kur'ân ve mütevâtir haber dışındaki naslarda ise hem anlam hem de sahîh, hasen ve zayıf gibi sübût açısından değerlendirmenin/ictihâdın söz konusu olabileceği ortaya çıkmaktadır.

1.2. Hadîs ya da Haber Çeşitleri

Bu bölümde haber çeşitlerinin her birinin ifade ettiği bilgi değerinin niteliği, bir diğer ifadeyle hangi haber türünün kesin bilgi ifade ettiği, hangi haber türünün ise zannî bilgi ifade ettiğine temas edilecek, bu bağlamda mütevâtir haber dışındaki hadîs çeşitlerinin sıhhat belirleme açısından ictihâda konu olabileceğine temas edilecektir.

Hadîs kelimesi, eski anlamına gelen kadîmin zıddı olan حدث kökünden türemiş olup, sözlükte; yeni, haber vermek, kavli ifade, söz ve anlatma gibi anlamlara gelmektedir. Çoğulu ehâdistir.¹⁸ Terim olarak ise hadîs lafzı, hadisçilere göre; Resûlullah'a ait olduğu ifade edilen her türlü söz, fiil, takrir ve vasıf anlamında kullanılırken,¹⁹ fıkıh usûlcülerine göre ise Resûlullah'a ait olduğu belirtilen söz, fiil ve takrirler olarak ifade edilmektedir.²⁰

Bu tanımlamalardan usûlcülerin, muhaddislerden farklı olarak hadîsi, şer'î delil olarak hükme konu olma açısından değerlendirdikleri, buna mukabil muhaddislerin ise ister hüküm ifade etsin, ister etmesin, Hz. Peygamber'den sâdır olan her şeyi hadîs kapsamında değerlendirdikleri anlaşılmaktadır.²¹ Dolayısıyla usûlcüler, Nebîden sadır olan vasfın helal, haram, azîmet, ruhsat ve bunun gibi bir hükme konu olmaması sebebiyle, vasfı hadîs kapsamında değerlendirmemişlerdir.

¹⁸ Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kub b. Muhammed Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l Muhît*, thk. Muhammed Nail Araksusî (Lübnan: Müessestür Risâle, 1426/2005), "Hadese", 167; Zeynüddîn Ebu Abdillâh Muhammed b. Ebubekir er-Râzi, *Muhtârû's Sihâh*, thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed (Beyrut: Mektebetü'l Asriyye, 1420/1999), "Hadese", 68; Muhammed b. Muhammed Abdurrezzak Ebu'l Feyz Murtaza ez-Zebîdî, *Tâcul Arûs min Cevâhiri'l Kâmûs*, thk. Heyet (b.y.: Dâru'l Hidâye, 1205), "Hadese", 5/208.

¹⁹ Muhammed b. Abdirrahman es-Sehâvi, *Fethu'l Mugis Şerhu Elfiyeti'l Hadîs*, thk. Ali Hüseyin Ali (Mısır: Mektebetü's Sünne, 1431), 1/22; Muhammed Cemalettin el-Kâsımî, *Kavâidu't Tahdîs min Funûni Mustalahi'l Hadîs* (Beyrut: Dâru'l Kütübî'l İlmîyye, ts.), 61; Abdullah Aydın, *Hadîs İstılahları Sözlüğü* (İstanbul: İFAV yay., 2013), 93.

²⁰ Ali b. Muhammed el-Amidî, *el-İhkâm fî Usuli'l Ahkâm*, thk. Abdurrezzak el-Afîfî (Lübnan: Mektebetü'l İslamî, ts.), 1/169; Aydın, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, 93.

²¹ Gürler, *Hadîs ve Sünnet Anlayışımız* (Ankara: Ay Yayıncılık, 2017), 18.

Kur'ân-ı Kerim'de ve rivâyetlerde hadîs kelimesi genel olarak anlamlı söz,²² sıradan konuşma,²³ anlamsız söz,²⁴ bir şey hakkında haber vermek,²⁵ ve kıssa²⁶ gibi anlamlarda kullanılmıştır. Haber kelimesi ise sözlükte; yalana ve doğruya ihtimali bulunmakla beraber, bir şeyin iç yüzünü bilmek, öğrenilmek istenen bir hususla alakalı gelen bilgi ve bir meseleyle alakalı bilgi edinmek gibi manalara gelmektedir.²⁷ Bir hadîs terimi olarak haber; muhaddislerin çoğu tarafından hadîs terimiyle aynı manada kullanılırken, bazı muhaddisler tarafından ise Hz. Peygamber'den gelen rivâyetlere hadîs, sahâbe ve tâbiûndan gelen rivâyetlere haber denileceği belirtilmiştir. Buna mukabil Horasan fakîhleri haber kavramını merfû hadîs manasında kullanmışlardır. Bazı âlimler ise hadîs ile haber arasında umum-husus-mutlak ilişkisi olduğunu belirtmişlerdir. Bu yaklaşıma göre her hadîs haber olurken, her haber hadîs olmamaktadır.²⁸

Hz. Peygamber'i gören nesiller dini bilgiyi bizatihi ondan almışlardır. Sonraki nesiller ise bu bilgileri rivâyet yoluyla elde etmişlerdir. Şüphesiz doğrudan bilgiyi Peygamberden alan kişilerle, bilgiyi nakil yoluyla alan bireyler aynı konumda değildir. Bilgiyi doğrudan Peygamberden duyuları vasıtasıyla alan nesil için bu bilgi kesinlik arz ediyorken, buna mukabil bilgiyi rivâyet/nakil yoluyla alan nesiller için bu bilgiler doğrudan duyularla elde etme imkânı olmadığı için kesinlik açısından değişkenlik arz etmektedir. İşte bu sebeple âlimler sonraki nesillere intikal eden haberler için güçlü bir haber teorisi oluşturma gayreti içerisinde olmuşlar ve haberleri erken dönemlerden itibaren farklı taksimlerle içerdiği bilgi değeri açısından irdelemişlerdir.²⁹

Hadisçiler tarafından hadîsler ya da haberler çeşitli amaçlarla farklı taksimlere tabi tutulmuştur. Hadîslerin senedleri dikkkate alınarak yapılan bir ayırma göre haberler, muhaddislerce mütevâtir ve âhâd kısımlarına ayrılmıştır.³⁰ Hadisçiler, âhâd haberi de kendi içerisinde, meşhûr, azîz ve garîb şeklinde tasnife tabi tutmuşlardır.³¹

²² ez-Zümer, 39/23; el-Buhârî Ebû Abdullah İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fi, *el-Câmiu'l-Müsned es-Sahîhu'l Muhtasar min Umûri Resûlillahi ve Sünenihi ve Eyyâmihî*, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsir en-Nâsir (b.y.: Dâru Tavkî'n Necât, 1422), "Edeb", 70 (No. 6098).

²³ el-En'âm, 6/68; Buhârî, "Îmân", 23 (No. 33).

²⁴ Lokmân, 31/6; Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünen-ü Ebî Dâvûd*, thk. Şuayb el-Arnâvût (b.y.: Dâru'r Risâleti'l Âlemiyye, 1430/2009), "İlm", 5 (No. 3651).

²⁵ ed-Duhâ, 93/11; Ayrıca rivâyet lafızlarındaki "Haddesena" lafızları bu anlamı ihtivâ etmektedir.

²⁶ Tâhâ, 20/9; Buhârî, "Ehâdisu'l Enbiyâ", 49 (No. 3461).

²⁷ Zebîdî, "Habera", 11/125; er-Râzi, "Habera", 87; Fîrûzâbâdî, "Habera", 382.

²⁸ Ebû'l Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n Nazar fi Tavzîhi Nuhbeti'l Fiker fi Mustalahi Ehli'l Eser*, thk. Nûrettin İtr (Dîmeşk: Matbaatu's Sabah, 1421/2000), 41; el-Kâsımî, *Kavâidü't Tahdîs*, 61; Aydınlı, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, 91; Gürlü, *Hadîs ve Sünnet Anlayışımız*, 18.

²⁹ Emrullah Dumlu, *Haber-i Vâhid Özelinde İslâm Hukukçularının Hadîs Tartışmaları* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2021), 25.

³⁰ Hatîb el-Bağdâdî Ebûbekir Ahmed. Ali b. Sabit, *el-Kifâye fi İlmi'r Rivâye*, thk. Ebû Abdillâh es-Sûrkî - İbrâhîm Hamdî el-Medenî (Medine: el-Mektebetü'l İlmîyye, ts.), 16; İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n Nazar*, 50; Tâhir b. Muhammed Sâlih b. Ahmed es-Sem'ûnî el-Hasenî el- Cezâirî, *Tevcîhu'n Nazar ila Usûlil Eser*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde (Halep: Mektebetü'l Matbûâtî'l İslâmiyye, 1416/1995), 1/108.

³¹ Cezâirî, *Tevcîhu'n Nazar*, 1/113.

Hadisçilere göre meşhûr haber; sahâbe, tabiûn ve tebe-i tabiîn nesillerinin her birinde en az üç veya daha fazla kişi tarafından rivâyet edilen haber manasında kullanılırken,³² azîz haber; üç neslin üçünde de iki râvî tarafından rivâyet edilen veya diğer tabaka yahut tabakalarda ikiden fazla râvîsi yer alsada bu tabakalardan birinde râvî sayısı iki olan haber olarak,³³ garîb haber ise üç tabakanın üçünde veya sadece herhangi bir nesilde râvî sayısı tek olan haber olarak tanımlanmıştır.³⁴

Özellikle Hanefî usûlcüler tarafından da rivâyetler mütevâtir, meşhûr ve âhâd şeklinde üçlü taksime tabi tutulurken,³⁵ Hanefîlerin dışındaki usûlcüler ise haberi, daha ziyade mütevâtir ve âhâd şeklinde ikili tasnife tabi tutmuşlardır.³⁶

İfade edilen taksimlerden ve tanımlardan anlaşılacağı üzere Hanefîler tarafından kastedilen meşhûr tabiriyle, muhaddisler tarafından kastedilen meşhûr tabiri birbirinden farklılık arz etmektedir. Hanefîler meşhûr hadîsi, mütevâtir ile âhâd arasında bir tür olarak görürken, buna mukabil muhaddisler meşhûr tabirini, bir hadîs türü olarak değil, âhâd haberin bir kısmı olarak görmektedirler.

Her bir haber türünün ifade ettiği bilgi değerine geçmeden önce, usûl kitaplarında haberlerin bilgi değerleri tartışılırken bazı terimlere yer verildiği görülmektedir. Bu sebeple sözü edilen kavramlara dair kısa bir bilgi verilmesi yerinde olacaktır.

İlm-i yakîn, bir şeyin veya bir durumun ne ise öyle olduğuna, aksinin mümkün olmadığına ve vâkıânın o şekilde olduğuna kesin bir şekilde inanmak, “şekk” den sonra hasıl olan bilgi, kesin olan aklî ve naklî verilerin ifade ettiği bilgi manasında kullanılmıştır.³⁷

İlmi-i tû'ma'nîne, aksinin imkan dahilinde olduğunu kabul etmekle birlikte, kalbin bir şeyin doğru olduğuna kanaat getirmesi³⁸ manasına gelmekte, şekk ise kalbin bir duruma dair iki husus hakkındaki tevakkufu ve kararsız durması anlamındadır. Ayrıca kişinin bu iki durumdan birini tercih etmesi durumunda şekk, zanna dönüşmektedir.³⁹

³² İbn Hacer, *Nüzhetü'n Nazar*, 44; Aydınlı, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, 178.

³³ İbn Hacer, *Nüzhetü'n Nazar*, 47; Aydınlı, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, 34.

³⁴ İbn Hacer, *Nüzhetü'n Nazar*, 50; Aydınlı, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, 85.

³⁵ Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *Usûlu's Serahsî*, thk. Ebü'l Vefâ el-Afgânî (Haydarabat: İhyâ-i Me'ârifil Nu'mâniyye, ts.), 1/292.

³⁶ Ebü'l Hüseyin el-Basrî, *el-Mu'temed*, 1/392; İmâmu'l Haremeyn Ebü'l Mealî Rüknuddîn el-Cüveynî, *el-Burhân fi Usuli'l Fıkh*, thk. Salâh b. Muhammed b. Uveyza (Beyrut: Daru'l Kutubi'l İlmiyye, 1418/1997), 1/216.

³⁷ Ebü'l Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerif el-Cürcânî e-Hanefî, *Kitâbu't Ta'rifât* (Beyrut: Dâru'l Kutubi'l İlmiyye, 1403/1983), 259.

³⁸ Ebû Zeyd Amr b. İsâ el-Hanefî ed-Debûsî, *Takvîmu'l Edille fi Usûli'l Fıkh*, thk. Halil Muhyiddîn el-Meys (Beyrut: Daru'l Kutubi'l İlmiyye, 1421/2001), 213.

³⁹ el-Cürcânî, *Ta'rifât*, 128.

Zann ise kalbin iki durumdan birini tercih etmesine rağmen diğer durumu zihninden atamamasıdır. Ayrıca zann %50 ile %99 arasında kalan bilgilerin genel adı olarak da tanımlanmıştır.⁴⁰

Şimdi kısaca temas ettiğimiz haber çeşitlerinin her birinin ifade ettiği bilgi değerinin niteliği, hangi haber türünün ictihâd kapsamında, hangi haber çeşidinin ise ictihâd alanı dışında olduğuna temas edeceğiz. Ayrıca bu bölümde haber konusunu, Hanefîlerin ortaya koyduğu üçlü taksim çerçevesinde incelemeye tabi tutacağımızı belirtmekte yarar bulunmaktadır.

1.2.1. Mütevâtir haber

Mütevâtir kelimesi, sözlükte; araya zaman girmekle beraber kesintiye uğramaksızın devam etmek, fasıla olmaksızın birbiri ardınca gelmek anlamına gelen وتر kökünden gelmektedir.⁴¹

Mütevâtir kelimesi terim olarak; senedin başından sonuna kadar yalan üzere birleşmeleri aklen ve âdeten mükmün olmayacak kadar çok kimsenin, görme ve işitme gibi hissi duyularla rivâyet etmiş olduğu hadîs şeklinde tanımlanmaktadır.⁴²

Mütevâtir haber lafzî ve manevî olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.⁴³ Lafzî mütevâtir; baştan sona bütün râvîleri tarafından tek lafız veya açık bir şekilde aynı manayı veren kelimelerle rivâyet edilmiş olan mütevâtir hadîs⁴⁴ şeklinde tanımlanırken, mânevî mütevâtir ile ilgili râvîlerin muhtelif olaylar vesilesiyle naklettikleri ortak nokta ile ilgili hadîs, içeriği aynı olmakla beraber farklı lafızlarla rivâyet edilen mütevâtir hadîs, lafız ve mana yönünden farklı olan çok sayıdaki rivâyetin birleştiği ortak nokta şeklinde farklı tanımlamalarda bulunulmuştur.⁴⁵

Lafzî mütevâtirin sayısı ve rivâyetlerin içerisinde bulunup bulunmadığı hususu âlimlerin nezdinde tartışmalıdır. Bazı eserlerde “*Her kim benim adıma kasten yalan uydurursa cehennemdeki yerini hazırlasın.*”⁴⁶ manasındaki rivâyet, lafzî mütevâtire örnek olarak

⁴⁰ el-Cürcânî, *Ta'rifât*, 144.

⁴¹ Zebîdî, “Vetera”, 14/339; er-Râzi, “Vetera”, 332.

⁴² Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdîrahmân b. Mûsâ İbn's-Salâh eş-Şehrezûrî, *Mukaddimetü İbn's-Salâh*, thk: Nûreddîn İtr (Beyrut: Daru'l Fikr, 1406/1986), 367; el-Amidî, *el-İhkâm*, 2/14; Nurettin İtr, *Menhecü'n Nakd Fi Ulûmi'l Hadîs* (Dimeşk: Dâru'l Fikr, 1401/1981), 404; İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n Nazar*, 42; Aydınlı, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, 232.

⁴³ Bedruddîn Muhammed b. Bahadır b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *Bahru'l Muhîd fî Usûli'l Fıkh*, thk. Abdulkadir Abdullah el-Ânî - Ömer Süleyman el-Aşkar (Kuveyt: Dâru's Safve, 1992), 4/247; Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, 75; İsmail Lütfi Çakan, *Hadîs Usûlü* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi yay., 2010), 92.

⁴⁴ Aydınlı, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, 234; Çakan, *Hadîs Usûlü*, 92; Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, 75.

⁴⁵ Aydınlı, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, 237; Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, 75; Çakan, *Hadîs Usûlü*, 92.

⁴⁶ Buhârî, “İlim”, 38 (No. 107).

gösterilirken, bir kısım âlimler ise lafzî mütevâtirin bulunmadığını, tek lafzî mütevâtirin Kur'ân-ı Kerîm olduğunu beyan etmişlerdir.⁴⁷

Mânevî mütevâtire, dua ederken ellerin kaldırılması örnek olarak verilebilir. Dua ederken ellerin kaldırılmasıyla alakalı Peygamberden her biri farklı meselelerde olmak üzere tevâtür derecesine ulaşmayan yüz kadar rivâyet gelmekle birlikte, bu rivâyetlerin birleşerek tevâtür derecesine ulaştığı tek nokta dua ederken ellerin kaldırılması meselesidir. İşte bu hadîslerin ortak noktası olarak ifade edilen ve rivâyetlerin özü olan 'dua ederken ellerin kaldırılması' hususu, mânevî mütevâtir kapsamında değerlendirilmektedir.⁴⁸

Mütevâtir hadîsin gerek mânevî gerekse lafzî kısmı, bilgi değeri noktasında bilginlerin çoğuna göre, ilm-i yakîn bir diğer ifade ile kesin ve zarurî bilgi içermektedir.⁴⁹ Bu sebeple mütevâtir haberin Hz. Peygamber'e aidiyetinde şüphe bulunmamaktadır. Varlığında kuşku olmaması sebebiyle mütevâtir hadîs, hadîs usûlü sistematiği içerisinde mütevâtir dışındaki diğer rivâyetlere uygulanan araştırma ve tenkide tabi değildir.⁵⁰ Mütevâtir hadîsle amel etmek farz olup, mütevâtir hadîsi inkar edenin, tıpkı Kur'ân-ı Kerîmi inkar edenin dinden çıktığı gibi İslâm şeriatından çıkacağı noktasında bilginlerin çoğu ittifak halindedir.⁵¹

Yukarıda anlatılanlardan hareketle, mütevâtir haberin konumuz içerisine dahil olmayacağını ifade edebiliriz. Zira mütevâtir haber, kesin bilgi ifade etmesi, hadîs usûlünde tetkike ve tenkide tabi olmaması sebebiyle, sıhhat tespiti noktasında icthâd kapsamı dışındadır. Çünkü icthâdın olduğu yerde kat'îlik değil zannîlik söz konusudur. Ayrıca mütevâtir haberin kaynağına nispetinde herhangi bir şüphe söz konusu olmadığı için yeniden bir sıhhat değerlendirmesine tabi tutulması gereksiz ve anlamsızdır.

1.2.2. Âhâd haber

Sözlükte tek, bir ve yalnız manalarına gelen احد kelimesinin çoğulu olan âhâd⁵² ile yukarıda hem sözlük hem ıstîlâhi manasına temas edilen haber sözcüklerinin terkibinden oluşan âhâd haber, ıstılahta; mütevâtir hadîs şartlarını taşımayan, mütevâtir derecesine ulaşamayan

⁴⁷ Yunus Apaydın, "Mütevâtir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/208-211; Dumlu, *Haber-i Vâhid Özelinde İslâm Hukukçularının Hadîs Tartışmaları*, 30; Gürler, *Hadîs ve Sünnet Anlayışımız*, 88-89.

⁴⁸ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş Şâfiî, *Tedribu'r-Râvî fi Şerhi Takrîbi'n Nevevî*, thk. Ebu Kuteybe Nazar Muhammed Faryabi (Beyrut: Daru't Taybe, ts.), 2/631; Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, 76.

⁴⁹ el-Amidî, *el-İhkâm*, 2/15; Serahsî, *Usûl*, 1/283; Ahmed b. Ali Ebu Bekir er-Razî el-Cessâs, *el-Fusûl fi'l Usûl* (Kuveyt: Vizaratu'l Evkafî'l Kuveytiyye, 1414/1994), 3/35; Ebü'l Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket ala Kitabi İbns Salah*, thk. Rebî el-Hâdi el- Umeyr (Suud: el-Câmiatü'l İslamiyye el-Medînetü'l Münevvere, 1404/1984), 1/372.

⁵⁰ Kasımî, *Kavâidü't Tahdîs*, 146; Cezâirî, *Tevcihu'n Nazar*, 1/139.

⁵¹ Serahsî, *Usûl*, 292; Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 76.

⁵² er-Râzi, "Ehade", 14; Zebidî, "Ehade", 7/376.

haberler şeklinde tanımlanmaktadır.⁵³ Zikredilen bu tanımlama daha çok hadisçiler ve Hanefîler dışında yer alan usûlcüler tarafından benimsenmiştir. Buna mukabil Hanefî usûlcüler genel olarak âhâd haberi, mütevâtir ve meşhûr haber vasıflarını taşımayan, sayıya itibar edilmeksizin bir, iki veya daha fazla kişinin rivâyet ettiği haber olarak tanımlamışlardır.⁵⁴

Hz. Peygamber döneminde güvenilir olmak şartıyla tek kişinin getirdiği habere itibar edilerek onunla amel edildiğine dair birçok örnek bulunmaktadır.

Kubâ mescidinde, Mescid-i Aksâ'ya doğru namaz kılmakta olan Müslümanların kiblenin Ka'be yönüne değiştirildiğini bildiren kişinin haberine güvenerek Ka'beye doğru yönelmeleri,⁵⁵ Hz. Peygamber'in birçok yere sahâbeleri tek başına elçi olarak göndermesi gibi uygulamalar bu hususa dair verilebilecek örneklerdendir. Bu uygulamalar bizlere haber-i vâhidle amel etmenin gerekli olduğunu göstermektedir.⁵⁶ Buradan hareketle Asr-ı Saadet döneminde âhâd haberle ilgili herhangi bir tartışma olmadığını, onunla amel edip etmeme gibi bir meselenin bulunmadığını ifade edebiliriz.⁵⁷

Sahâbe, Hz. Peygamber'in vefatından sonra ona nispet edilen hadîslerin Peygamber'e ait olduğundan iyice emin olduktan sonra rivâyetleri kabul eder, bu husunun tespitinde de farklı metotlar takip ederdi.

Hz. Ebubekir (v. 13/634) ve Hz. Ömer gibi sahâbeler, bir hadîs rivâyet edildiğinde bu hadîsi iki kişi Peygamber'den işittiğini beyan ettikten sonra kabul ederken, Hz. Ali (v. 40/661) gibi bazı sahâbeler de hadîsi söyleyen râvîden, Peygamber'den ilgili hadîsi işittiğine dair yemin etmesini isterlerdi. Bazen de râvîye güvenmedikleri için hadîsi reddederlerdi. Sahâbeden bazıları hadîsin nesh edilmiş olduğunu bildikleri için, bazıları da kendi kanaatine göre daha kuvvetli olan delil ile çatıştığı için rivâyet edilen hadîsle amel etmezlerdi. Ayrıca isimleri zikredilen bu üç sahâbinin Hz. Peygamberden rivâyet edilen bir hadîsi, delil, şahit ve yemin olmadan kabul ettiklerine dair örnekler de bulunmaktadır.⁵⁸ Genel olarak sahâbenin âhâd haber ile amel etme noktasında takip ettikleri yöntemler bunlar olmakla birlikte, ashâb arasındaki temel prensip, haber-i vâhidle amel etme yönündedir.

Bununla birlikte haber-i vâhidin kabul şartları ile alakalı mezhepler arasında farklı yaklaşımlar mevcuttur. Meşhûr dört mezhebin hepsi âhâd haber ile amel etmenin gerekliliğini ifade

⁵³ Alî b. Muhammed el-Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l Ahkâm*, thk. Abdurrezzâk Affî (Beyrut: el-Mektebü'l İslâmî 1402), 2/13; Ebü'l Huseyn el-Basrî, *el-Mu'temed*, 1/392; ez-Zerkeşî, *el-Buhrü'l Muhîd*, 2/249; İbn Hacer, *Nüzhëtü'n Nazar*, 44; Aydınlı, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, 91.

⁵⁴ Muhammed b. Hamza b.Şemsüddîn Molla Fenârî, *Fusûlü'l Bedâyi fî Usûli's Şerâi*, thk. Muhammed Hasen el-İsmâîl (Beyrut: Dâru'l Kütübî'l İlmîyye, 1427/2006), 2/243; Abdulaziz b. Ahmed b. Muhammed Alaüddin el-Buhârî el-Hanefî, *Keşfu'l Esrâr Şerhu Usulî'l Bezdevî* (b.y.: Dâru'l Kütübî'l İslâmî, ts.), 2/370; Lamişî, *Kitâb*, 48.

⁵⁵ Buhârî, "Ahbâru'l Âhâd", 1 (No. 7252).

⁵⁶ Konuyla alakalı daha fazla örnek için bk. Buhârî, "el-Âhbâru'l Âhâd", 1-6 (No. 7246-7266).

⁵⁷ Mustafa Ertürk, "Haber-i Vâhid" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/349-352.

⁵⁸ Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, 82-85; Gürler, *Hadîs ve Sünnet Anlayışımız*, 95-96.

etmekle beraber, râvîlerin çokluğu, rivâyetine güvenilecek ravî kadar güvenilemeyecek kişilerin de varlığı gibi sebeplerle, haber-i vâhidin kabulünde bazı şartlar ileri sürmüşlerdir.

Mezhep imamı haber-i vâhidle amel etmede râvînin bâliğ (ergenlik çağına ulaşmış) ve âkil (aklî melekeleri yerinde) olması, râvînin Müslüman olması, râvînin âdil ve zâbit olması şartlarını ittifakla ileri sürmekle birlikte, kendi usûllerine göre bu şartlara ek şartlar ileri sürmüşlerdir.⁵⁹

Zikredilen şartlara ek olarak haber-i vâhidle amel etme konusunda Hanefîler, râvînin rivâyet ettiği hadîse aykırı bir davranış sergilememesini ve rivâyetine aykırı fetvâ vermemiş olmasını, hadîsin umûmü'l belvâ diye bilinen sık sık tekrür eden ve her mükellefin hükmünü bilme ihtiyacı hissettiği türden olmamasını, hadîsi rivâyet eden râvî müctehîd değilse rivâyetinin kıyasa ve şer'î esaslara aykırılık teşkil etmemesini, Mâlikîler, Medîne ahâlisinin tatbikatına aykırı olmamasını ve âhâd haberin kesin olan sabit şer'î esaslara aykırı olmamasını, Şâfiîler, ittifak edilen şartlara ek olarak senedin sahîh ve muttasıl olmasını, Hanbelîler ise sadece senedin sahîh olmasını beyan etmişlerdir.⁶⁰

Kısaca anılan bu şartlar beraberinde aynı rivâyetle alakalı farklı değerlendirmelerin ve ihtihâdların ortaya çıkmasına, bir diğer ifade ile bir mezhep tarafından sahîh görülen rivâyetin, başka bir mezhep tarafından zayıf olarak görülmesini ortaya çıkarmıştır. Bu hususla alakalı şu örneği verebiliriz.

Hanefîler, Abdullah b. Ömer'den (v. 73/693) rivâyet edilen "*Hz. Peygamber rûkûya giderken ve başını rûkûdan kaldırırken ellerini salardı.*"⁶¹ manasındaki rivâyetle amel etmemişlerdir. Hanefîler, gerekçe olarak namazda ellerin kaldırılması olayının çok vuku bulan ve herkesin hükmünü bilmeye ihtiyaç duyduğu "umûmü'l-belvâ"⁶² kapsamında olduğunu, şâyet bu konuda vârid olan bir sünnet olsaydı, bu rivâyetin âhâd olarak rivâyet edilmeyeceğini, bir çok kişi tarafından rivâyet edilmesinin gerektiğini beyan etmişlerdir.⁶³

⁵⁹ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrahmân el-Mısrî el-Karâfi, *Şerhu Tenkîhu'l Fusûl*, thk. Taha Abdurraûf, (Kahire: Şirketü Tibaâti'l Fenniyye, 1393/1973), 356; Serahsî, *Usûl*, 1/345, 346; Teftâzânî, *Şerhu't Telvîh ale't Tavzîh*, 2/11; Şa'ban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, 87.

⁶⁰ Cessâs, *el-Fusûl fi'l Usûl*, 3/113-123; Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî et-Tûsî, *Müstesfâ*, thk. Muhammed Abdusselam eş-Şafi (b.y.: Dâru'l Kütübî'l İlmiyye, 1413/1993), 134, Karâfi, *Şerhu Tenkîhu'l Fusûl*, 356-366; Cemâlüddîn Yusuf b. Hasan b. Abdülhâdî el-Hanbelî el-Makdisî, *Gâyetü's-sûli ilâ ilmi'l-usûl*, thk. Bedir b. Nâsir, (Kuveyt: Dâru'l-Garas, 1433-2012), 79-80; Şa'ban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, 87-94.

⁶¹ Buharî, "Ezân", 83.

⁶² Umûmul Belvâ: Kaçınılması büyük güçlüğü yol açan yahut yaygınlığı sebebiyle bilinmemesi mümkün olmayan olaylar anlamında bir fıkıh terimidir. bk. Mustafa Baktır, "Umûmü'l-Belvâ" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/155.

⁶³ Serahsî, *Usûl*, 1/369; Şa'ban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, 89.

Buna mukâbil Şafîiler, zikredilen rivâyetle amel etmişlerdir.⁶⁴ Zira onların âhad haberle amel etme noktasındaki ileri sürdükleri şartlar içerisinde rivâyetin umûmü'l-belvâ olmaması şartı bulunmamaktadır.

Zikredilen örnekte, zan/subjektif bilgi içeren haber-i vâhid noktasında fakîhlerin rivâyeti tashîh noktasında farklı düşüncelerde olduklarını ve farklı ictihâdlarda bulduklarını açık bir şekilde müşahede etmekteyiz.

Hanefîler, Şafîiler, Mâlikilerin çoğunluğu, Mu'teziler ve Hâricîler, haber-i vâhidin kesin bilgi ifade etmediği, zan ifade ettiği görüşündedir.⁶⁵ Usûl sistematüğinde bu durum haber-i vâhid bilgi gerektirmez, haber-i vâhid bilgi oluşturmaz şeklinde formüle edilmiştir.⁶⁶ Ayrıca kesin bilgi ifade etmemesi yönünü dikkate alan ulemâ, haber-i vâhidi inkâr edenin küfre girmeyeceğini, ancak onunla amel etmek gerekli olduğu için onu reddedenin sapıklığa düşeceğini beyan etmiştir.⁶⁷

Yeri gelmişken haber-i vâhidle alakalı kısaca değinilmesi gereken ve hadîslerin sıhhatini tespit noktasında etkin rol oynayan kârîneli âhâd haberlere dair bilgi verelim. Kârîne maksada işaret eden ipucu ve emâre manasına gelmektedir.⁶⁸ Bu açıdan kârîneli âhâd haber; asgari düzeyde kabul şartlarını taşımakla birlikte, ilave ayırt edici şartlarla donanmış ve ilgili haberin bilgi değerini artırarak amel etmeye daha elverişli hale getiren destekleyici öğeler olarak tarif edilebilir.⁶⁹

Kârîneli âhâd haberin bilgi değeri hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Kimi bilginler bu türden haberlerin kesin bilgi içerdiğini ifade ederken,⁷⁰ bazıları ise bu rivâyetlerin tıpkı mutlak âhâd haber gibi zan ifade ettiği görüşündedirler.⁷¹ Netice olarak bu nev'iden haberler kârîneli olmayan âhâd haberlere göre kuvvetli olup, daha fazla güven verse de kârîneli âhâd haberin diğer âhâd haberler gibi kesin bilgi içermediğini, zannî bilgi içerdiğini belirtmek gerekmektedir.⁷²

⁶⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şafîî, *el-Üm* (Beyrut: Dâru'l Ma'rife, 1410/1990), 1/126.

⁶⁵ Ebû Muhammed Ali b. Ahmmed b. Saîd b. Hazm, *el-İhkâm fî Usulî'l Ahkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Dâru'l Âfâki'l Cedîde, ts.), 1/119; Molla Fenârî, *Fusûlü'l Bedâyi*, 2/243; Serahsî, *Usûl*, 1/112; el-Buhârî, *Keşfu'l Esrâr*, 2/370; el-Basrî, *el-Mu'temed*, 2/92; Cessâs, *el-Fusûl fî'l Usûl*, 1/162.

⁶⁶ Gazzâlî et-Tûsî, *Mustesfâ*, 39; el-Basrî, *el-Mu'temed*, 2/92; Cessâs, *el-Fusûl fî'l Usûl*, 1/162.

⁶⁷ Serahsî, *Usûl*, 1/112; el-Buhârî, *Keşfu'l Esrâr*, 2/368; ez-Zerkeşî, *el-Bahru'l Muhîd*, 6/391.

⁶⁸ el-Cürcânî, *Ta'rifât*, 174.

⁶⁹ Mahmûd Tâhhân, *Teysîru Mustalahi'l Hadîs* (Riyâd, Mektebetü'l Meârif, 1432/2011), 68; Gürler, *Hadîs ve Sünnet Anlayışımız*, 98.

⁷⁰ Ebû'l Fazl Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Teymî er-Râzî, *el-Mahsûl*, thk. Tahâ Câbir el-Feyyâz el-Alvânî, (Beyrut: Müessesetü'r Risâle, 1418/1997), 4/284; Âmidî, *el-İhkâm*, 2/32.

⁷¹ Muhammed Emîn b. Mahmûd el-Hüseyin el-Buhârî el-Hanefî, el-Ma'rûf bi Emîr Padişah, *Teysîru't Tahrîr*, (Beyrut: Dâru'l Kutûbi'l İlmiyye, 1403/1983), 3/77; Molla Fenârî, *Fusûlü'l Bedâyi*, 2/243; İbn Hacer, *Nüzhetü'n Nazar*, 52, 53; Gürler, *Hadîs ve Sünnet Anlayışımız*, 98, 99.

⁷² Tâhhân, *Teysîru Mustalahi'l Hadîs*, 69.

Âhâd haberin bilgi değerini artıracak ve destekleyecek olan kârînelerle, muhaddislere göre bir rivâyeti diğerine tercih ettirecek sebepler birbiriyle paralelik gösterdiğinden ve bu kârînelerin ne olduğuna dair tercih başlığında detaylı bilgi verileceğinden, burada âhâd haberin bilgi değerini artıran kârînelerin neler olabileceğine dair herhangi bir bilgi verilmeyecektir.

Tüm bu anlatılanlardan hareketle, haber-i vâhidin tüm kısımlarının zan ifade etmesi, kesin bilgi ifade etmemesi sebebiyle, hadîs ilminde rivâyetlerin sıhhatinin tespiti noktasında ictihâd kapsamı içerisinde olduğunu beyan edebiliriz. Ayrıca şunu da ifade etmek gerekir ki sahîh hadîs ve zayıf hadîs gibi başlıklar âhâd haberin içerisinde incelenen hadîs türüdür. Dolayısıyla âhâd haber üzerinde yapılan inceleme sonucunda hadîs hakkında zayıf, hasen ve sahîh gibi hükümlere varılmaktadır.

1.2.3. Meşhûr haber

Birine bir hususu tanıtmak, bir işi vüzûha kavuşturmak ve yaymak anlamlarına gelen شهر kökünden ismi mef'ûl olarak türeyen meşhûr, insanlar arasında bilinmek ve tanınmak manasına gelmektedir.⁷³ Muhaddislerce meşhûr, her tabakada en az üç kişinin rivâyet ettiği veya en az üç farklı senedle rivâyet edilmiş olan hadîs şeklinde tanımlanmaktadır.⁷⁴

Meşhûr haberin Hanefîler için başka, diğerleri için başka anlam ifade ettiğinden bahsetmiştik. Burada meşhûr haberin Hanefî usûlüne göre içerdiği bilgi ifade edilecektir. Zira meşhûr haber Hanefîlerin dışındakilere göre âhâd haber kapsamı içerisinde yer almaktadır. Dolayısıyla onlara göre âhâd haber ne bilgi ifade ediyorsa meşhûr haber de o bilgiyi ifade etmektedir.

Hanefî usûlünde meşhûr haber, bir sahâbî veya tevâtür seviyesine ulaşamayan bir grup sahâbî tarafından rivâyet edilip, sahabeden sonraki iki nesilde mütevâtir hâle gelen ve âlimler tarafından da genel kabul görmüş haber,⁷⁵ şeklinde tanımlanmıştır.

Hanefî usûlünde meşhûr haber hem bilgi değeri hem de kuvvet açısından âhâd haberin üzerinde mütevâtir haberin ise altında yer almaktadır.⁷⁶ Zikredilen tanımdan da anlaşılacağı üzere, meşhûr haberin mütevâtir haberden farkı, ilk nesil olan sahâbe neslindeki rivâyet farklılığında kendisini göstermektedir. Zira mütevâtir haberde, sahâbe, tabiûn ve tebeu't tâbiîn nesillerinde tevâtür söz konusu olurken, meşhûr haberde ise sahâbe neslinde tevâtür söz konusu değildir.

Şunu da ifade etmek gerekir ki, Hanefîler, bir rivâyetin daha sonraları (üçüncü nesil ve sonrasında) şöhret kazanmasına i'tibâr etmemişlerdir. Bunda üçüncü nesilden sonra

⁷³ Zebîdî, "Şehera", 12/262.

⁷⁴ Itr, *Menhecû'n Nakd*, 416; Aydınlı, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, 178.

⁷⁵ es-Serahsî, *Usûl*, 1/292; Ebu's Senâ Mahmûd b. Zeyd el-Lâmişî el-Hanefî, *Kitab fi Usûli'l Fıkh*, thk. Abdulmecid Türki (Dâru'l Garbi'l İslâmî: Beyrut, 1995), 147; Debûsî, *Takvîmu'l Edille*, 211.

⁷⁶ Abdülazîz el-Buharî, *Keşfu'l Esrâr*, 2/368.

rivâyetlerin birçoğunun meşhûr olarak rivâyet edilmesinin ve hadislerin tedvin edilmesinin etkisi vardır. Hanefî fakîhi Abdulazîz el-Buhârî (v. 730/1330) de bu duruma dikkat çekerek, namazda Fâtiha suresini okuma ve abdeste besmele ile başlama gibi birçok âhâd haberin, daha sonraları şöhret kazanmasına rağmen Hanefîlere göre meşhûr haber kategorisinde değerlendirilmediğini beyan etmiştir.⁷⁷

Hanefîlerin bir kısmına göre meşhûr haber, mütevâtir haberin bir kısmı olup tıpkı mütevâtir gibi ilmi yakîn ifade ederken,⁷⁸ bir kısmına göre ise meşhûr haber ilmi tume'nîne (doğru olması konusunda kalbin huzura ve sükûna erdiği bilgi) ifade etmektedir.⁷⁹

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Hanefî bilginlerin çoğunluğu özellikle de önemli usûl âlimlerinden İsa b. Ebân (v. 221/836, Debusî (v. 430/1039), Pezdevî (v. 482/1089), Serahsî (v. 571/1176), Abdulaziz el-Buhârî, Sadrüşşerîa (v. 747/1346), Molla Fenârî (v. 834/1431) ve Molla Hüsrev (v. 885/1480) gibi isimler, meşhûr haberin ilm-i tuma'nîne ifade ettiği görüşündedir.⁸⁰ Bu yönüyle meşhûr haber, âhâd haberin bilgi değeri açısından zan ifade etmesi sebebiyle haber-i vâhidin üzerindedir. Çünkü tume'nîne bilgisi zannın üzerinde bir bilgidir.⁸¹

Hanefî usûlünde meşhûr haberi inkar eden kişinin kafir olmayıp, bununla beraber meşhûr haberi inkar eden kişinin dalâlete düşmüş bir kişi olduğu noktasında güçlü bir kanaat vardır.⁸² Hatta Serahsî bu hususta ittifak olduğunu beyan etmiştir.⁸³ Bu noktada meşhûr haber, Hz. Peygamber'e ittisalinde manen olmasa da sureten şüphe olduğu için⁸⁴ âhâd haberle birleşirken, ifade ettiği bilgi noktasında ondan ayrılmaktadır. Bu bilgilerden hareketle sıhhatini tespit noktasında meşhûr haberin icthâd kapsamına gireceğini ifade etmemiz mümkündür.

Özetle buraya kadar verilen bilgilerden Hanefîlere göre taksime tabi tuttuğumuz ve incelediğimiz haber türlerinden kesin bilgi ifade eden ve inkârı küfre götüren mütevâtir haberin icthâd kapsamı dışında olduğu, yani sıhhat açısından herhangi bir değerlendirmeye tabi tutulamayacağı, buna mukabil mütevâtir dışında yer alan ilmi tuma'nîne ifade eden meşhûr ve zan ifade eden âhâd haberin ise sıhhat açısından icthâda konu olabileceği anlaşılmaktadır.

⁷⁷ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfu'l Esrâr*, 2/368.

⁷⁸ Debûsî, *Takvîmu'l Edille*, 207; Lâmişî, *Kitab fî Usulü'l Fıkh*, 147.

⁷⁹ Debûsî, *Takvîmu'l Edille*, 212.

⁸⁰ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfu'l Esrâr*, 2/368; Debûsî, *Takvîmu'l Edille*, 212; Serahsî, *Usûl*, 1/293; Sadrüşşerîa Ubeydullah b. Mes'ûd b. Tacîşşerîa el-Mahbûbî el-Buhârî, *et-Tavzîh fî Halli Gavâmizi'd Tenkîh*, thk. Zekeriyya Umeyrât (Beyrut: Dâru'l Kutubi'l İlmîyye, t.y.), 2/4; Molla Hüsrev Mehmet b. Ferâmurz b. Ali, *Mirkâtü'l Vusûl ilâ İlmî'l Usûl*, thk. İlyas Kaplan (Beyrut, Dâru'l Kutubi'l İlmîyye, 2012), 197.

⁸¹ Emîr Padişah, *Teysîru't Tahrîr*, 4/109.

⁸² el-Buhârî, *Keşfu'l Esrâr*, 2/368; Serahsî, *Usûl*, 1/292; Lâmişî, *Kitâb*, 147.

⁸³ Serahsî, *Usûl*, 1/292.

⁸⁴ Dumlu, *Haber-i Vâhid Özelinde İslâm Hukukçularının Hadîs Tartışmaları*, 40.

1.3. Sıhhat

Hastalık, çürüklük gibi kelimelerin zıddı olan ve صحح kökünden türeyen sıhhat kelimesi sözlükte; afiyette olmak, sağlam olmak ve hastalıktan iyileşmek anlamlarına gelmektedir.⁸⁵

Bir hadîs terimi olarak ise sıhhat kelimesi; hadîsin sahîh olması veya bir ibarenin aslının olması manasına gelmektedir.⁸⁶

Fıkıh usûlü içerisinde genel olarak teklîfî hükümler içerisinde değerlendirilen sıhhat kelimesi, bir fıkıh terimi olarak ise; bir ibadet veya hukukî muamelenin aslî unsurlarını ve temel gereklerini taşıması sebebiyle geçerli olmasını ifade ederken, tam aksi olarak bir ibadetin ya da muâmelatın aslî unsurlarında ve temel gereklerindeki eksilik ise butlân ve fesâd terimi ile ifade edilmektedir.⁸⁷

Hadîs ilminde sıhhat terimi, bir hadîsin sahîh olmasını veya herhangi bir rivâyetle alakalı ister sahîh olsun ister zayıf olsun hertürlü değerlendirmeyi içermektedir. Buradan hareketle tezimiz içerisinde yer yer temas edeceğimiz sıhhat kelimesinden kasıtımızın, herhangi bir rivâyetle alakalı genel anlamda sahîh, zayıf, hasen ve mevzû gibi her türlü değerlendirme olduğunu belirtmekte yarar bulunmaktadır.

1.4. İctihâd

Sözlükte; zahmet çekmek, çabalamak ve var gücünü harcamak⁸⁸ manasındaki جهد kökünden türeyen ictihâd, terim olarak; müctehîdin bir hükmü ortaya koyarken var olan gücünü sarfetmesi manasına gelmektedir.⁸⁹

İctihâd bir şeyi elde etmede kişinin olağan gücünü harcaması olduğuna göre, hadîs ilminde ictihâd, hadîsi rivâyet ve dirâyet yönünden kavramak için muhaddisin olağanca çaba harcaması şeklinde tanımlanabilir.

Hadîs ilminde ictihâd, genel olarak cerh ve ta'dil, rivâyetü'l meçhûl, mürsel hadîs ve müdelles hadîs gibi senedde, garîbul hadîs, muhtelefu'l hadîs ve nâsîh mensûh gibi metinde ya da ziyâdetü's sikâ ve muallel hadîs gibi hem sened hemde metinde cerayen etmektedir. Muhaddis, örnek olarak zikredilen alanlarda var gücünü kullanarak ve çaba harcayarak rivâyetin durumu, rivâyetin sıhhati ve ravîlerin durumu hakkında ictihâdda bulunmaktadır.

⁸⁵ Zebîdî, "Sahaha", 6/528; er-Râzî, "Sahaha", 173.

⁸⁶ Aydın, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, 277.

⁸⁷ Yunus Apaydın, "Sıhhat" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/110, 111.

⁸⁸ er-Râzî, "Cehede", 63; Zebîdî, "Cehede", 7/534.

⁸⁹ el-Gazzâlî, *Mustesfâ*, 281.

1.5. Re'y

Sözlükte; gözle görmek, gözlemek, bilmek ve anlamak manalarına gelen ve رءى kökünden türeyen re'yin,⁹⁰ istilahta birçok tanımı yapılmakla birlikte, bu tanımların bazıları şunlardır:

Vahye aykırı olmayan şahsi kanaat, şer'î hükümlerin çıkarılması esnasında düşünceye güvenme, doğru sonucu çıkarma ve birtakım sonuçlara ulaşmada derince düşünce, açık ya da gizli bir nas olmayan hususlarda yapılan istinbât ve istihrâc, dinin genel ilke ve esasları doğrultusunda fikir yürütmek, aranan hüküm şer'î kaynaklarda bulunmadığı zaman müracaat edilmesi gereken hüküm çıkarma yöntemi, dil kurallarından ya da hukukun genel ruhundan türetilmiş usûl yöntemleriyle bir takım sonuçlara ve çözümlere ulaşabilmek için derin düşünmedir.⁹¹

Zikredilen bu tanımlamaların hepsinden re'yin sözlük anlamıyla bağlantılı olarak oluşturulmuş tanımlar olduğunu anlamaktayız. Ayrıca bu tanımlar re'yin bir hevâ ve indî görüş olmayıp bazı asıllar ve yöntemler çerçevesince ortaya çıktığını göstermektedir.

Kiyasla amel etmeyen Şîa, Zâhiriler ve Mu'tezile'den bazı kelimciler, belirli nedenlerle re'y ile amel etmenin caiz olmadığını ifade ederlerken, meşhûr dört mezhebinde içinde yer aldığı çoğunluk, re'yin de tıpkı kıyas ve icthâd gibi olduğunu belirterek, re'y ile amel etmenin gerekli olduğunu ifade etmişlerdir.⁹² Zikredilen bu tanımlardan hareketle re'yin konumuz içerisinde yer alan icthâd kavramıyla doğrudan ilişkili bir kavram olduğunu anlamaktayız.

1.6. Taklîd

Sözlükte; bir şeyi insan veya hayvanın boynuna takmak anlamındaki قلد kökünden türeyen taklîd⁹³, istilahta; bir âlimin icthâdî bir meseleye dair görüşünü, delile dayalı olmaksızın kabul etmek anlamına gelmektedir.⁹⁴ Dolayısıyla taklîdin olduğu yerde icthâdın aksine hükmün doğruluğunu ispatta herhangi bir çaba sarfedilmemektedir.

Bu bağlamda tezimiz içerisinde İbnü's Salâh'ın müteahhîr dönemdeki âlimlerin hadîsleri tashîh yetkisinin olmadığı görüşü irdelenirken taklîd kavramına temas edilecektir. Zira İbnü's Salâh'ın bu ifadeleri hadîs ilminde icthâd kapısını kapatma girişimi olarak görülmüş, bu durumun da hadîs ilminde donuklaşmaya/taklîde yol açtığı ifade edilmiştir.

⁹⁰ er-Râzî, "Raâ", 115; Zebîdi, "Raâ", 38/102.

⁹¹ Kadir Gürler, *Ehli Hadîsin Düşünce Yapısı – İlk Dönem Ehl-i Hadîs Örneği-* (Bursa: Emin Yayınları, 2007) 293-294.

⁹² Yunus Apaydın, "Re'y", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/37-40.

⁹³ Zebîdî, "Kalede", 9/69.

⁹⁴ Eyyüp Said Kaya, "Taklîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/461.

1.7. Teâruz

Sözlükte; karşılaşmak, birbirine ters düşmek, zıtlık ve çelişki gibi anlamlara gelen teâruz, ıstılahta; hadîslerin mana ve hüküm bakımından birbirine veya diğer delillere zıt olması, bir râvî hakkında âlimlerin görüşlerinin, cerh ve ta'dillerinin birbiriyle çelişmesi, bir kısmı cerh ederken bir kısmının ta'dil etmesi manalarına gelmektedir.⁹⁵ Hadîs ilimleri içerisinde teâruz kavramı daha çok ihtilâfu'l hadîs başlığı altında mütalaa edilmektedir.

Muhaddislere göre rivâyetler arasındaki teâruzu giderme de izlenecek yöntemleri kısaca şu şekilde özetlemek mümkündür.

Cem ve Te'lif: Tarih olarak iki delilden birinin diğerinden önce geldiği bilinmiyorsa ve iki delilin arasını cem etmek mümkünse iki delilin birleştirilmesine denilmektedir.⁹⁶

Nesh: Teâruz eden iki delilden birinin diğerinden önce geldiği biliniyorsa, sonra gelenin önce geleni ilga ettiğine hükmedilmesine denilmektedir.⁹⁷

Tercîh: İki delil teâruz ettiğinde birini diğerine üstün tutmak anlamında kullanılmaktadır.⁹⁸

Tevakkuf: Aralarında teâruz bulunan iki rivâyetin ikisiyle de amel etmeyip bir çözüm buluncaya kadar bekleme olarak ifade edilmektedir.⁹⁹

Muhaddislerin yukarıda kısaca zikredilen yöntemleri sırasıyla kullanarak, hadîslerin arasındaki teâruzu gidermeye çalışmışlardır.¹⁰⁰ Muhaddislerin hadîslerde bulunan teâruzu gidermede kullandıkları bu yöntemlerin temelinde hükme erişmede çaba/ictihâd olgusu bulunmaktadır. Şimdi bu yöntemler içerisinde yer alan ve hadîslerin sıhhatini tespitinde ictihâdi açıdan daha etkin rol oynayan tercîhe dair bilgilendirmede bulunacağız.

1.8. Tercîh

Sözlükte; tartmak, ağır gelmek, meyletmek, bir şeyi başkasından üstün tutmak ve yeğlemek anlamındaki **جرح** kelimesinden türeyen tercîh, ıstılahta; aralarında tezatlık görülen iki rivâyetten birini, bir sebep dolayısıyla diğerine üstün tutmak manasına gelmektedir.¹⁰¹

⁹⁵ Aydınlı, *Hadîs İstilahları Sözlüğü*, 312.

⁹⁶ Aydınlı, *Hadîs İstilahları Sözlüğü*, 46.

⁹⁷ Aydınlı, *Hadîs İstilahları Sözlüğü*, 246.

⁹⁸ Aydınlı, *Hadîs İstilahları Sözlüğü*, 317.

⁹⁹ Aydınlı, *Hadîs İstilahları Sözlüğü*, 319.

¹⁰⁰ İsmail Lütfi Çakan, *Hadîslerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları* (İstanbul: M.Ü İlahiyat Fak. yay., 2013), 180.

¹⁰¹ Aydınlı, *Hadîs İstilahları Sözlüğü*, 318.

Muhaddislere göre tercih sebeplerini şu şekilde sıralamak mümkündür.

1.8.1. İsnâd sebebiyle tercih

Hadîs ilminde çok rivâyette bulunan kişinin rivâyeti, az rivâyette bulunan kimseye, buluş çağından sonra hadîs rivâyetinde bulunan kişinin rivâyeti, buluşdan önce hadîs rivâyetinde bulunun muhaddise, fakîh olan kişinin rivâyeti, fakîh olmayan ravîye, hadîs ilminde hafız olan kimsenin rivâyeti, hafız olmayana, Hulefâ-yi Râşidîn'in rivâyetleri, diğer muhaddislere, hadîse direkt muhatap olan kişinin rivâyeti, diğer râvilere, Hz. Peygamberle daha çok görüşen kişinin rivâyeti, diğerlerine, Sahîhâyn'da geçen rivâyetler, diğer hadîs kitaplarında geçen rivâyetlere, nesh ihtimali sebebiyle İslâm'a önce giren ravînin rivâyeti, İslâm'a sonra girene, hadîsin sebebi vürûdunu zikreden muhaddisin rivâyeti, zikretmeyene göre tercih edilir.¹⁰²

1.8.2. Metin sebebiyle tercih

Hass lafıza sahip olan rivâyet, âmm lafıza sahip olana, hakikâte, mecaza, şer'î ve örfü hakikâte sahip hadîs, lugavî hakikate sahip rivâyete, mukayyed lafza sahip hadîs, mutlak lafza sahip olan rivâyete, iki ihtimale sahip olan lafızlar, tek ihtimale sahip olan lafıza göre tercih edilir.¹⁰³

1.8.3. Mana sebebiyle tercih

Hükmü hafif olan rivâyet, hükmü ağır olan hadîse, ihtiyata ihtimali olan rivâyet, diğer rivâyetlere, hükmün varlığını ifade eden hadîs, hükmün yokluğunu ifade eden rivâyete göre tercih edilir.¹⁰⁴

1.8.4. Dış karine sebebiyle tercih

Başka bir delille desteklenen rivâyet, delilin desteklemediği hadîse, kavî hadîs, fiili hadîse, selefîn çoğunun amel ettiği hadîs, diğer hadîslere, Medîne ehlinin ameline uygun olan hadîs, diğer rivâyetlere, Kur'ân'ın zahirine benzeyen rivâyetler, diğerlerine göre tercih edilir.¹⁰⁵

Şüphesiz bu sayılanlardan başka da tercih sebepleri bulunmaktadır.¹⁰⁶ Gerek muhaddisler gerekse fakîhler kendi ictihâdlarına göre teâruz eden rivâyetlerde, yukarıda zikredilen

¹⁰² Kasımî, *Kavâidu't Tahdîs*, 313, 314.

¹⁰³ Kâsımî, *Kavâidu't Tahdîs*, 314, 315.

¹⁰⁴ Kâsımî, *Kavâidu't Tahdîs*, 315.

¹⁰⁵ Kâsımî, *Kavâidu't Tahdîs*, 315.

¹⁰⁶ Kâsımî, *Kavâidu't Tahdîs*, 315.

yöntemlerle rivâyetlerden birini tercih etmektedirler. Bu durum ise tercih edilen hadîsin tashîh edilmesi ve kendisiyle amel edilmesi sonucunu doğurmaktadır.

1.9. Mütâbaat ve Şâhid

Sözlükte; takip etmek, peşinden gitmek ve uymak manalarına gelen ve تبع kökünden türeyen mütâbaat,¹⁰⁷ ıstılahta; bir hadîsin lafızlarına veya manasına mutabık bir başka rivâyetin önceki hadîsin râvîsinden tamamen veya kısmen aynı senedle rivâyet edilmesi, bu yolla da iki rivâyet ve hadîsin birbirlerini desteklenmesi manasına gelmektedir.¹⁰⁸

Mütâbaat, tam ve nakıs olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Mütâbaatü't-tâmme; bir hadîsin aynı hocadan aynı senedle önceki râvîden başka bir râvî tarafından rivâyet edilmesi manasına gelirken, mütâbaatü'l-kâsıra ise; rivâyetin senedinin hadîsin menşesine daha yakın bir yerde, bir diğer ifadeyle mutâbi ile mutâba aleyh râvîlerin hocalarında değilde daha yukarılarda birleşmesine denilmektedir.¹⁰⁹

Sözlükte; bir durumun meydana gelişini gören kimse ve tanık manalarına gelen şâhid,¹¹⁰ ıstılahta; herhangi bir rivâyete aynı sahâbîden gelen benzer içerikteki ikinci rivâyet, herhangi bir hadîse, bir başka sahâbîden gelen tamamen aynı veya benzer içerikteki ikinci hadîs manalarına gelmektedir.¹¹¹

Hadîsin aynısının veya benzerinin başka yollardan rivâyet edilip edilmediğini ortaya çıkarmak için yapılan incelemeye, bir başka ifade ile rivâyetin mütâbaat veya şâhidinin olup olmadığının ortaya konulması için yapılan araştırmaya ıstılahta i'tibar denilmektedir.¹¹²

Zikredilen tanımlardan da anlaşılacağı üzere, rivâyetin mütâbaat ve şâhidinin araştırılması yani i'tibar, hadîsin ferd ve garîb olup olmadığı bilgisinin elde edilmesini sağlamaktadır. Ayrıca bu araştırma/i'tibâr daha ziyade zayıf bir hadîsin kuvvetlendirilmesi amacıyla yapılmaktadır.¹¹³ Bu açıdan rivâyetin mütâbaat ve şâhidinin bilinmesi, hadîsle amel ve hadîsin sıhhati noktasında muhaddisler nezdinde kanaat oluşmasında önemli bir yere sahiptir.

1.10. Tahrîc

¹⁰⁷ er-Râzî, "Tebea", 44; Zebîdî, "Tebea", 20/372.

¹⁰⁸ Aydın, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, 228; Mustafâ Saîd el-Hın ve Bedî es-Seyyid el-Lahhâm, *el-Îzâh fi Ulûmi'l Hadîs ve'l İstılâh* (Beyrut: Dâru'l Kelimi't-Tayyîb), 245; İbn's Salâh, *Mukaddime*, 82.

¹⁰⁹ İbn's Salâh, *Mukaddime*, 82; Aydın, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, 229; el-Hın - el-Lahhâm, *el-Îzâh*, 245-246.

¹¹⁰ er-Râzî, "Şehide", 169; Zebîdî, "Şehide", 8/253.

¹¹¹ Aydın, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, 291; el-Hın - el-Lahhâm, *el-Îzâh*, 246.

¹¹² Aydın, *Hadîs İstılahlara Sözlüğü*, 143; el-Hın - el-Lahhâm, *el-Îzâh*, 245.

¹¹³ Aydın, *Hadîs İstılahlara Sözlüğü*, 144.

Sözlükte; çıkmak manasına gelen خروج kökünden türeyen ve çıkarmak hüküm elde etmek manalarına gelen tahrîc kelimesi,¹¹⁴ ıstılahta; genel olarak üç anlamda kullanılmaktadır.

1. Hadîsi isnâdıyla birlikte bir kitaba alıp nakletmek olup, bu anlam daha çok ilk dönem hadîs müelliflerinin derledikleri rivâyetlerden kitap oluşturma şeklinde ortaya çıkmaktadır.

2. Muayyen bir kitaptan seçilen hadîslerle yeni bir eser meydana getirmek anlamında kullanılmaktadır.

3. Bir eserde Hz. Peygamber'e, sahâbe ve tâbiûn nesillerine isnâd edilen rivâyetlerin temel kaynaklardaki yerlerine işaret etmek, bu rivâyetlerin durumlarını sıhhat açısından değerlendirmek manasına gelmektedir. Günümüzde daha çok bu son anlam yaygınlık kazanmıştır.¹¹⁵

Hem isnâd hem de metin eksenli bir inceleme olan tahrîc faaliyetinin hadîsin sıhhatini tespit konusunda birçok faydası bulunmaktadır. Bunlardan bazıları; isnâd açısından hadîsin bütün varyantları bir araya getirilerek isnâdın niteliğinin bilinmesi, hadîsin hükmünü belirlemede önemli bir fonksiyon icra eden rivâyetlerin mütâbî ve şâhidlerinin öğrenilmesi, yine müphem olan râviler, rivâyette bulunan tedlîs ve ihtilat gibi kusurların ortaya çıkması, nâsih ve mensûh olan rivâyetlere vakıf olunması, hadîste yer alan ihtisar, kalb, tashif, lahn ve idrac gibi kusurların öğrenilmesi, rivâyette bulunan illetlerin tespiti ve şâz olan hadîslerin öğrenilmesidir.¹¹⁶

Zikredilen bu faydaların hepsi hadîslerin sıhhatini tespit için ilim adamlarına yol göstermekte olup, rivâyetin sıhhatinin tespit edilmesi noktasında tıpkı mütâbaât ve şâhid gibi kanaat oluşmasını sağlamaktadır. Zira hadîslerin tüm isnâdlarının bir araya getirilmesi, mütâbî ve şâhidlerinin bilinmesi, yine hadîste yer alan birtakım kusurların tahrîc yardımıyla ortaya çıkarılması, hadîslerin sıhhatini tespit noktasında özellikle muhaddislerce gerçekleştirilen birer ictihâdî faaliyet olarak karşımıza çıkmaktadır.

Konumuzla alakalı bazı kavramlara kısaca temas ettikten sonra, şimdi tarihî süreçte ictihâd kapısının açık olup olmadığı tartışmaları bağlamında İbnü's Salâh'ın görüşüne, âlimlerin onun görüşüne yaklaşımlarına, hadîslerin sıhhatini tespit için özellikle hadisçilere göre etkin rol oynayan hadîs usûlü ve cerh-ta'dil ilminin teşekkülünde ictihâdın etkisine dair bilgiler vererek, hadîslerin sıhhatini tespit için ictihâdın rolü ortaya konulmaya çalışılacaktır.

¹¹⁴ Zebîdî, "Harace", 5./508; er-Râzî, "Harace", 89.

¹¹⁵ Aydınlı, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, 300; et-Tahhân, *Usûlü't Tahrîc*, 7-10.

¹¹⁶ Mehmet Görmez, "Tahrîc", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/419-420.

2. BÖLÜM

HADİSLERİN SİHHATİNİ TESBİT BAĞLAMINDA “HADİSTE İCTİHÂD” MESELESİ

2.1. Tarihî Süreçte İctihâd Kapısının Açık Olup Olmadığı Tartışmaları

Tarihî süreç içerisinde her ilim dalında olduğu gibi hadîs ilminde de ictihâd kapısının kapandığı gündeme gelmiştir. Bu bağlamda ictihâd kapısının kapandığını ileri sürenler, hadîs ilmi alanında râvîlerin tashîhi veya taz’îfi olsun, hadîslere zayıf, hasen, sahîh gibi hükümlerin verilmesinde yararlanılan hadîs usûlü birikimi olsun, hadîs ilminin her alanında bugün gelinen noktanın son ve nihai olduğunu savunmuşlardır. Dolayısıyla hadîs ilmi alanında selef ulemâ ne dediyse bugün de onun geçerli olması gerektiğini, bugün hadîs ilminde ictihâd adına herhangi bir şeyin kalmadığını iddia etmişlerdir. Şüphesiz bu kişilerin bu tarz bir söyleme ve düşünceye sahip olmalarında İbnü’s Salâh’ın hadîste ictihâd kapısının kapatılma girişimi olarak değerlendirilen görüşünün rolü büyüktür.¹¹⁷

İşte bu başlık altında genel anlamda ictihâdın, kelim, hadîs, fıkıh, akâid..., gibi her ilmi disiplinde, özelde de hadîs alanında olabileceğine ve hadîs ilminde ictihâdın anlam çerçevesine değindikten sonra, ictihâd ve taklîd bağlamında İbnü’s Salâhın görüşüne, ilim adamlarının onun görüşüne yaklaşımlarını ele alacağız. Ayrıca hadîslerin sıhhatini belirlemede, daha çok muhaddisler nezdinde kabul gören hadîs usûlü ve cerh ta’dil ilimlerinde ictihâdın yerine dair bilgilendirmede bulunarak, hadîslerin sıhhatini belirlemenin ictihâdi oluşuna dikkat çekeceğiz.

2.1.1. İslâmî ilimler ve ictihâd

İnsana akıl ve sonsuz düşünme hürriyeti bahşeden yaratıcı, varlığın her alanıyla alakalı insanın düşünmesini tavsiye etmiştir. Mukaddes kitabında¹¹⁸ birçok şey etrafında insanı düşünmeye sevk etmesi de bunun en güzel örneklerindedir.

İslam dininin evrensel bir din olduğunun göstergelerinden bir tanesi de, modern dünyadaki baş döndürücü gelişmeler neticesinde ortaya çıkan tüm problemleri yakından takip ederek, Müslümanların sorunlarına çözüm bulma noktasında güncelliğini korumasıdır. Şüphesiz ki İslâm dininin bu vasfını korumasında ictihâdın rolü yadsınamaz bir gerçektir.

İctihâd genel anlamda yukarıda ifade edildiği gibi belirli kurallar çerçevesinde sistemli bir şekilde düşünerek sonuç elde etme ameliyesi olduğu için kâinat var oldukça ictihâda yetkin kişiler bu ameliyenin söz konusu olabileceği alanda kafa yormaya devam etmesi kaçınılmaz bir zorunluluktur. Özellikle bu hususun dinin ikinci kaynağı olan ve bugün İslâmî perspektifte

¹¹⁷ M. Hayri Kırbaoğlu, “Hadîs İlminde Metodoloji Sorunu”, *Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi-Sünnetin Dindeki Yeri*, ed. İsmail Lütfi Çakan (İstanbul: Ensar Yayınları, 2010), 493; Kadir Gürler, “İctihat ve Taklit Tartışmaları Bağlamında Sened Açısından Hadîslerin Sıhhati Meselesi-el-Emîr es-San’ânî’nin İrşâdu’n Nukkâd ilâ Teysîri’l İctihâd’ı özelinde”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/2 (2007), 59.

¹¹⁸ el-Bakara 2/63; Âl-i İmrân 3/7; en-Nisâ 4/82; el-A’râf 7/57; el-Hicr 15/75.

verilen hükümlerin birçoğunun dayanağı olan sünnet malzemeleri üzerinde olması ise hayati önem arz etmektedir. İctihâd ile alakalı Hz. Peygamberin, hâkim ya da müctehîdin yargı faaliyeti kapsamında ister hata etsin, isterse isabet etsin her iki durumda da ecir alacağını ifade etmesi, yine ictihâdın vacip olduğu konusundaki yaklaşımlar, İslâm için ictihâdın ne denli öneme haiz olduğunu teyit etmektedir.

Öte yandan ictihâd edilerek ulaşılan sonucun, müctehîdin kendi zann-ı gâlibine göre Allah'ın o meselede hükmü olduğu ve o kişi için bağlayıcı olduğu, bir başkası için herhangi bir bağlayıcılığının bulunmadığı dikkat edilmesi gereken bir durumdur. Zira müctehîdin vardığı sonuç zann-ı gâlibe dayanmakta, yani hatalı olma ihtimali bulunmaktadır. Hata ihtimali olan bir şey ile de amel etmek vücûbiyet kapsamında değerlendirilemez. Bu durum herhangi bir meselede müctehîdin ulaştığı hükmün, ictihâd yetkisine sahip kişilerin değerlendirmelerine açık olduğunu göstermektedir.

İctihâdın önemine dair genel olarak verdiğimiz bu ma'lûmâttan sonra, hadîs ilminde ictihâdın anlam çerçevesi, hadîs ilminde hangi alanlarda ictihâdın olabileceği, İbnü's Salâh'ın rivâyetlerin sıhhatini tespitinde ictihâd kapısını kapattığı yönünde anlaşılan görüşüne ve ulemânın onun görüşüne yaklaşımlarına dair bilgi verelim.

2.1.2. Hadîs ilminde ictihâdın anlam çerçevesi

Bilindiği üzere Hadîs ilmi temelde rivâyet'ül hadîs ve dirâyet'ül hadîs olmak üzere iki bölümde incelenmektedir. Bu iki kısmın da ictihâdla doğrudan ilişkisi bulunmaktadır. Şöyleki; herhangi bir hadîs hakkında ictihâdda bulunacak kişinin hadîsin hem rivâyet hem de dirâyet kısmını incelemesi gerekecektir. Sadece dirâyetle yetinmekle hadîs hakkında doğru karar verilemeyeceği gibi, aynı şekilde sadece rivâyetle yetinerek, dirâyeti terk etmekle de rivâyet hakkında tam bir kanaat elde edilemeyeceği aşıkardır.

İctihâd çoğu kez fıkıh alanıyla alakalı bir kavram olarak bilinmektedir. Bu hususun bu şekilde algılanmasında fıkıhın canlı, dinamik ve hayatla iç içe bir yapıda olmasının etkisi büyüktür. Ancak ictihâd kavramı sadece fikha özgü olmayıp her ilmî disipline ait ortak bir kavramdır.

Bu hususta Şâtıbî (v. 790/1388) ictihâdın Hadîs, Kelam, Şerîatın Ahkâmı, Şerîat, Arap Dili, Tahkîku'l Menât ve bunun gibi birçok alanda olabileceğini ifade etmiştir. Süyûtî (v. 911/1505) de tıpkı Şâtıbî gibi ictihâdın her ilim dalında olabileceğini beyan etmiştir.¹¹⁹

Yine mütekaddimûn dönemin önemli isimlerinden İbn Haldun'un (v. 808/1406) Mukaddimesi'nde Ebû Hanîfe'yi hadîs ilminde müctehîd vasfıyla nitelemesi,¹²⁰ İbn

¹¹⁹ Muhammed Abdülhay b. Abdilkebir b. Muhammed el-Hasenî el-İdrîsî el-Kettânî, *Fihri'sü'l Fehâris ve'l Esbât ve Mu'cemü'l Me'âcim vel'l Meşyahât ve'l Müselselât*, thk. İhsân Abbas (Beyrut: Dâru'l Garbi'l İslâmî, 1982), 2/1022.

¹²⁰ Veliyyüddîn Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldûn, *Mukaddimetü İbn Haldûn*, thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş (Dımaşk, Dâru'l Belhi, 1425/2004), 1/455.

Teymiyye'nin (v. 728/1328) hadîsler hususunda imamların ihtilâfını, ictihâdları sebebiyle hadîsin zayıflığına inanmaları şeklinde açıklaması¹²¹, Zehebî'nin (v. 748/1384), bazı kişiler hakkında sıhhat, zayıflık, tashîh, uydurma konularında ictihâdına dayanılabilecek kimselerdendir kaydı,¹²² Ebû Bekr Bâkılânî'nin (v. 403/1013), haber-i vâhid bağlamında râvîlerin halleri, adâletleri konusunda ictihâdla emrolunduk beyanı,¹²³ Molla Ali el-Kârî'nin (v. 1014/1605), muhaddislerin müctehîd zümresinden olduğunu, hatta bazı müctehîdlerin hüküm verirken muhaddisin sahîh, zayıf beyanına dayandığını zikretmesi gibi bu görüşler, ictihâdın özelde hadîs alanında ve diğer ilmi disiplinlerin tamamında olabileceğini gözler önüne sermektedir. Özellikle yukarıda görüşünü ifade ettiğimiz âlimlerin farklı zaman dilimlerinde yaşamış olması bu konuda kanaat oluşması açısından önem arz etmektedir.

Hadîs ilminde râvîlerin adâlet ve zabt yönünden hallerinin bilinmesi, sened veya metinde varsa sıhhati engelleyecek şâz ve muallel olma gibi kusurların tespit edilmesi, senedin ittisalının ortaya konulması, râvînin hadîs aldığı ifade ettiği hocasıyla görüşüp görüşmediğinin bilinmesi ve bunun gibi daha birçok hususta ictihâdın varlığı söz konusudur. Hadîs ilminde ictihâda dair verdiğimiz bu malumattan sonra, şimdi hadîste ictihâd kapısının açık olup olmadığı tartışmaları bağlamında İbnü's Salâh'ın görüşüne ve âlimlerin onun görüşüne yaklaşımlarına dair bilgilendirmede bulunalım.

2.2. Hadîste İctihâd Kapısının Açık Olup Olmadığı Tartışmalarının Kronolojik Düzlemde Özetlenmesi

Hadîs ilminde ictihâd kapısının açıklık-kapalılık hususuyla alakalı düşüncesiyle kendisinden sonraki dönemlere önemli derecede etki eden ilk muhaddis tespit ettiğimiz kadarıyla İbnü's-Salâhtır.

İbnü's Salâh, Ulûmu'l-Hadîs adlı eserinde özetle; "bize nakledilen hadîs cüzlerinde¹²⁴ veya bunların dışındaki hadîs eserlerinde sahîh isnâdli bir hadîs bulur da, bu hadîs hakkında itimat edilecek hadîs kaynaklarında bir açıklama bulamazsak, biz hadîsin sıhhati hakkında kesin bir şey söylemeye cesaret edemeyiz. Artık bu zamanlarda sadece senedleri göz önüne alarak sahîh-i anlamakta bağımsız davranmak imkânsız hale gelmiştir. Çünkü bu türden hiçbir sened yoktur ki, râvîlerin arasında –sahîh hadîste şart koşulan hıfz, zabt ve itkândan yoksun olarak-rivâyetinde kitabında olana dayanan bir kimse bulmuş olmayasın. Bu durumda sahîh ve haseni

¹²¹ Ebü'l Abbâs Takiyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, *Raf'ul Melâm ani'l Eimmeti'l A'lâm* (Riyâd: er'Riâsetü'l Âmme li İdârâti'l Buhûsi'l İlmiyye, 1403/1983), 19.

¹²² Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Tezkirotü'l Huffâz* (Beyrut: Dâru'l Kutübi'l İlmiyye, 1419/1998), 1/1.

¹²³ Ebû Bekr Muhammed b. Tayyîb b. Muhammed el-Basrî el-Bâkılânî, *Kitâbu't Temhîd* (Beyrut: el-Mektebetü's Şarkiyye, 1957), 384.

¹²⁴ Hadîs ıstılahında 'Ecza'ul-Hadîs kavramı iki şekilde tarif edilmiştir. Birincisi; sahâbeden olan bir kişiden gelen rivâyetlerin toplandığı eserler ikincisi; bir konuyla alakalı örneğin namazda ellerin kaldırılmasıyla alakalı hadîsleri toplayan eserler. bk. Süyûtî, *Tedribu'r Râvî*, 1/146

bilmeye iş, hadîs imamlarının meşhûrluklarından dolayı değıştirilme ve tahrîf edilmeden emin olunan, itimat edilir meşhûr kitaplarında açıkça belirttikleri şeye dayanmaya kalmış ve elden ele dolaştırılan senedlerle hedeflenen şeyin büyük kısmı, bu hedefin dışına çıkarak bu ümmete –Yüce Allah şerefini artırsın Âmîn.- bahşedilen isnâd silsilesini devam ettirme haline gelmiştir.” demektedir.¹²⁵

İbnü’s Salâh’ın zikredilen görüşüne esas kabul ettiğı noktalar genel olarak; kendi zamanında sırf senedlere bakarak sahîh-i anlamının güç olması,¹²⁶ zamanındaki insanların ehliyesiz olması,¹²⁷ eğer sahîh hadîs olsaydı kendinden önceki âlimlerin güçlü tetkikleri ve ileri düzeydeki icthâdları sebebiyle kitaplarına bu hadîsleri almaktan geri durmazlardı şeklindeki zann-ı gâlibi,¹²⁸ olarak özetlenebilir.

İbnü’s Salâh’ın yukarıda ifade ettiğimiz görüşü dikkatlice incelendiğinde ‘sahîh isnâdlı bir hadîs bulursak’ ifadesinden senedlere dair hüküm vermeyi yasaklamadığı anlaşılmaktadır. Zira sahîh sened ancak araştırma ve incelemeyle anlaşılabilir hususlardandır. Kanaatimizce İbnü’s-Salâh ile onu eleştirenlerin ihtilaf noktası ‘hadîsin sıhhati hakkında kesin bir şey söylemeye cesaret edemeyiz’ lafzından da anlaşıldığı üzere, müteahhîr dönemde hadîse kesin tarzda bir hüküm vermeyi yasaklaması ve bu yönüyle de son dönem âlimlerine, hadîslerin sıhhatini belirleme yetkisi vermediğı yönündeki ifadeleridir.

İbnü’s Salâh’ın, müteahhîr dönemdeki âlimlerin hadîsleri tashih yetkisinin olmadığı görüşü, İbn Hacer (v. 852/1449),¹²⁹ Süyûtî (v. 911/1505),¹³⁰ Sehâvî (v. 902/1497)¹³¹ Ahmed Muhammed Şâkir (v. 1892/1958),¹³² Misfir b. Gurmullah ed-Dümeynî,¹³³ Hayri Kırbaşoğlu,¹³⁴

¹²⁵ İbn's-Salâh, *Mukaddime*, 16.

¹²⁶ İbn's-Salâh, *Mukaddime*, 25.

¹²⁷ Es-Süyûtî, *Tedrîbu'r-Râvî*, 1/157.

¹²⁸ es-Süyûtî, *Tedrîbu'r-Râvî*, 1/157.

¹²⁹ İbn Hacer, *Nüket*, 1/271.

¹³⁰ es-Süyûtî, *Tedrîbu'r Râvî*, 1/162.

¹³¹ Sehâvî, *Fethu'l Muğis*, 1/55.

¹³² İmâdüdîn Ebü'l Fedâ İsmâil İbn Kesîr-Ebü'l Eşbâl Ahmed b. Muhammed Şâkir b. Ahmed b. Abdilkâdir, *el-Bâisü'l Hasîs Şerhu İhtisâri Ulûmi'l Hadîs* (Suud: Dâru İbnü'l Cevzi' li'n Neşri ve't Tevzi', 1435), 90.

¹³³ Misfir b. Gurmullah ed-Dümeynî, *Hadis'te Metin Tenkidi Metotları*, çev. İlyas Çelebi-Adil Bebek- Ahmet Yücel (İstanbul: Kitabevi, 1997), 40.

¹³⁴ M. Hayri Kırbaşoğlu, “İmam Şafî'nin Risâle'sinin Hadîs İlmindeki Etkileri”, *İslâmi Araştırmalar*, 10/1-3, (1997), 96.

Kadir Gürler,¹³⁵ Musa Bağcı¹³⁶, Habil Nazlıgöl¹³⁷ ve Tunahan Erdoğan¹³⁸ gibi birçok kişi tarafından hadîste ictihâd kapısını kapatma girişimi olarak görülmüştür.

İbnü's-Salâh'ın hadîste ictihâd kapısını kapatma girişimi olarak görülen bu görüşüne, birçok âlim ve ilim adamı itirazda bulunmuştur. İbnü's-Salâh'a bu konuda ilk eleştiri görebildiğimiz kadarıyla Nevevî'den (v. 676/1277) gelmiştir. Ulûmü'l-Hadîs üzerine yazdığı ihtisar çalışmasında Nevevî; hadîsleri değerlendirme konusunda yetkin olanların hadîslere sahîh hükmü verebileceklerini, bu konuda nesiller arasında hiçbir fark bulunmadığını, hatta Nevevî kendi zamanında senedlere ulaşmak daha kolay olduğu için bu işin daha kolay olabileceğini ifade etmiştir.¹³⁹

Nevevî, Takrib isimli eserinde de bu konudaki itirazını yinelemiş ve kendisine göre bu meselede en doğru olanın hadîsleri değerlendirmede yetkin ve iyi derecede bilgi sahibi olanlar için bu konunun caiz olmasıdır.¹⁴⁰ demiştir. Nevevî'den sonra bu konuda söz söyleyenler, genelde onun 'Hadîs ilminde söz sahibi kişilerin hadîslerin sıhhatine hükmedebileceği' gerekçesinden yola çıkarak, Nevevî'ye muvafakat etmiş, buna mukabil İbnü's Salâh'ı ise eleştirmiştir.

İbn Cemâa (v. 733/1333) bu konuda yetkin olan kişinin her zaman hadîslerin sıhhati konusunda görüş belirtebileceğini ifade etmiştir.¹⁴¹

İbn Kesir (v. 774/1373) ise bu konuda; Taberânî'ye ait mu'cemler, Ebî Ya'la ve Bezzâr'a ait müsnedler ve bunlar gibi müsned, mu'cem, eczâ, fevâid türünden olan eserlerde ravîlerin halleri araştırılıp, hadîsin de gizli kusurlardan sâlim olması kaydıyla bu sahada söz sahibi kişilerin, kendisinden önceki muhaddisler hadîs hakkında hiç bir görüş belirtmeseler de hadîse sahîh hükmü verebileceklerini ifade ederek, bu konuda Nevevî'ye muvafakat etmiş, İbnü's Salâh'ın görüşünü ise reddetmiştir.¹⁴²

¹³⁵ Gürler, "İctihat ve Taklit Tartışmaları Bağlamında Sened Açısından Hadîslerin Sıhhati Meselesi", 59, 60, 72.

¹³⁶ H. Musa Bağcı, "Hadîs Çalışmalarının Gerileme Dönemlerinde Hadîste İctihad Kapısının Kapatılması Sorunu", *İslâm'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri Kutlu Doğum Sempozyumu TDV Yayınları* (2003), 549.

¹³⁷ Habil Nazlıgöl, "Hadîslerin Kaynak Değerini Tespitte İctihat Tartışmaları Tarihsel Bir Perspektif", *Marife Dergisi* 5/1 (2005), 14,-17.

¹³⁸ Tunahan Erdoğan, "Hadîste İctihad Kapısı Kapanmış mıdır?", *V. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı-III* (2016), 38.

¹³⁹ Muhyiddin Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *İrşadü Tullabi'l-Hakaik ila Marifeti Süneni Hayri'l-Halaik*, thk. Abdülbârî Fethullah es-Selefi (Medine: Mektebet'ül İman, 1987/1408), 1/135.

¹⁴⁰ es-Süyûtî, *Tedribu'r Râvî*, 1/162.

¹⁴¹ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. İbrahim b. Sa'dillâh b. el-Kinânî el-Hamevî, *el-Menhelü'r Râvî fi Muhtasari Ulûmi'l Hadîsi'n Nebevi*, thk. Muhyiddîn Abdurrahman Ramazan (Dimaşk: Dâru'l Fikr, 1406), 33.

¹⁴² Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkı eş-Şâfî, *İhtisarul Ulûmi'l Hadîs*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Darul Kutubil İlmîyye, ts.), 28.

El-Bulkînî de (v. 805/1403) İbnü's-Salâh'a üzerine yazdığı Mehâsinü'l-Istîlâh isimli eserinde hadîs ilminde mütehasıs olanların hadîsleri sahîh kılma yetkisinin olabileceğini ifade ederek yukarıda ifade ettiğimiz Nevevî'nin görüşünü benimsemiştir.¹⁴³

İbnü's Salâh'a hadîslerin tashihi konusunda en doyurucu cevap vererek karşı çıkanlardan biri de kuşkusuz Zeynüddîn el-İrâkî (v. 806/1404) olmuştur. İrâkî, et-Tabsira ve't-Tezkira isimli eserinde; Buhârî (v. 256/870) ve Müslim'in (v. 261/875) var olan sahîh hadîsleri bütünüyle tahrîc etmediklerini, dolayısıyla onların kitaplarına almadıkları sahîh hadîslerin nasıl bilineceğine dikkat çekerek bu hususta şunları ifade etmiştir; İbnü's Salâh'ın sahîh hadîsin, Ebû Dâvûd (v. 275/889), Nesâî (v. 303/915), Tirmizî, Dârekutnî (v. 385/995), Beyhakî (v. 458/1066), Hattâbî (v. 388/998) gibi itimat edilecek eser sahiplerinin sahîh saymalarıyla bilinebileceğini ifade ettiğini belirttikten sonra kendisinin, İbnü's Salâh'ın itimat edilecek eser sahibi kaydına katılmadığını, yukarıda zikredilen kişilerin eserlerinde olmasa da onlar tarafından hadîs hakkında görüş belirtilmişse kabul edileceğini, hatta tasnif devrinde ki eser sahiplerinden olmasa da Yahyâ b. Sâid el-Kattân (v. 198/813), İbn Maîn (v. 233/848) gibi kişilerin hadîs hakkında değerlendirmelerinin kabul edileceğini ifade etmiştir.¹⁴⁴

Hakim'in (v. 405/1014) Müstedrek'i hakkında değerlendirmede bulunan İbnü's Salâh, onun hadîsleri sahîh saymada mütesâhil davrandığını dolayısıyla onun sahîh saydığı bir hadîs hakkında diğer hadîs imamlarından gelen bir görüş yoksa o hadîsin hasen hükmünde olacağını ifade etmiştir.¹⁴⁵ İrâkî, onun bu düşüncesine karşı çıkarak onun bu görüşünde kendi arzusuna göre davrandığını, Hakim'in sahîhliğinde tek kaldığı rivâyetlerin değerlendirip durumuna göre sahîh, hasen veya zayıf hükmü verilmesi gerektiğini ifade ederek, Hakim'in bu görüşte olmasını, hadîslere hüküm verme konusunda müteahhîr dönemdeki âlimleri yetkin görmemesine bağlamıştır.¹⁴⁶

İrâkî yine aynı eserinde hadîslerin kendi dönemi ve sonraki dönemlerde hüküm vermeyi yasaklaması yönündeki İbnü's Salâh'ın görüşünü ifade ettikten sonra bu konuda Nevevî'nin görüşüne katıldığını belirtmiştir. Bu satırların devamında da İbnü's Salâh'ın çağdaşı Ebu'l Hasan İbnu'l Kattân (v. 628/1231), Ziyâeddîn el-Makdisî (v. 643/1245), Zekiyyüddîn Abdulazîm el-Münzirî (v. 656/1258) gibi birçok ismin kendilerinden önce hüküm verilmeyen hadîslere sahîh hükmü verdiklerini, bu durumun İbnü's Salâh'tan sonra da devam ettiğini ifade etmiştir.¹⁴⁷

¹⁴³ Ömer b. Reslân el-Bulkînî, *Mukaddimetü İbnü's-Salâh ve Mehâsinü'l-Istîlâh*. thk. Âişe Abdurrahman (Kahire: Dâru'l-Maârif, ts), 159.

¹⁴⁴ Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân el-İrâkî, *Şerhu't Tabsira ve't Tezkire*, thk. Abdullatîf el-Humeym- Mâhir Yasin el-Fahl (Beyrut: Darul Kutubil İlmîyye, 1423/2002), 1, 118, 119.

¹⁴⁵ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 22

¹⁴⁶ el-İrâkî, *Şerhu't Tabsira ve't Tezkire*, 1/120.

¹⁴⁷ el-İrâkî, *Şerhu't Tabsira ve't Tezkire*, 1/130.

İbnü'l Mülakkın, (v. 804/1401) İbnü's Salâh'ın ifadelerini ve Nevevî'nin itirazını dile getirdikten sonra, Nevevî'nin görüşünü kabul ederek öncekilerin tashih etmediği birçok hadîsi İbnü'l Kattân, ez-Ziyâ el-Makdisî, ez-Zekî Abdilazîm ve başkaları gibi İbnü's Salâh'ın çağdaşı ve sonrakilerden pek çok âlimin rivâyetleri tashih ettiğini beyan etmiştir.¹⁴⁸

İbn Haldun (v. 808/1406) ise, İbnü's Salâha bu konuda destek olmuş ve şöyle demiştir; bu asırda bütün hadîslerin sahîh, hasen, zayıf ve ma'lûl gibi dereceleri belirlenmiştir. Hadîs ilmiyle meşgul olan âlim ve uzmanlar her hadîsi yerli yerine yerleştirmişler ve rivâyetle alakalı gerekli açıklamalarda bulunmuşlardır. Bu yüzden daha önce hakkında sahîh hükmü verilmeyen bir hadîsi tashih etme imkânı bulunmamaktadır.¹⁴⁹

İbnü'l Vezîr el-Yemânî, (v. 840/1436) sahîh hadîsin, yalnızca sahîh hadîsleri toplamak için kaleme alınmış, Hakim'in Müsterek'i ve Sahîhayn üzerine yapılmış müstahrec türü eserlerden elde edileceğini belirttiikten sonra, bütün bu durumun isnâd incelemesi yapamayan kimseler için geçerli olduğunu, isnâd incelemesi ehliyetine haiz olanların ise hadîs usulü ve ulûmü'l hadîs eserlerinde belirtilen sıhhat şartlarına uygun olan hadîslerin sıhhatine dair söz söylemeye haklarının olduğunu ve bu konuda İbnü's Salâh'ın görüşünün kabul edilmeyeceğini belirtmiştir.¹⁵⁰

İbnü's Salâh'ın, bu konudaki görüşüne en kapsamlı ve ciddi eleştiri İbn Hacer'den (v. 852/1449) gelmiştir. İbn Hacer, İbnü's Salâh'ın sahîhlik için hıfzı şart koşmasının tartışmalı bir durum olduğunu ifade edip, bu konuda gerekli açıklamalarda bulunduktan sonra, İbnü's Salâh'ın, "Artık sahîh ve haseni bilme konusunda hadîs imamlarının eserlerindeki açıklamalara itimat edilir" şeklindeki görüşünü tenkit etmiş ve şunları dile getirmiştir. Bu tartışmalı bir konudur. Çünkü bu ifade, bir hadîsin sahîh olması için önceki âlimlerin, bu hadîsin sıhhati hakkında herhangi bir değerlendirmede bulunmadığı zaman, hadîsin sahîhlik şartlarını taşımadığını ifade etmektedir. Bu durum ise sahîh olmayan hadîslerin sahîh olarak kabul edilmesi sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Zira önceki âlimlerin sahîh olarak hükmettikleri birçok hadîsi, başka âlimler bazı illetler sebebiyle sahîhlik derecesinden düşürmüşlerdir. İbn Huzeyme'nin eserinde sahîh olarak hükmedilmiş nice hadîsler vardır ki hasen seviyesinde bile değildir. İbn Hibban'ın eserinde de durum aynıdır. Bazen hıfz derecesine ulaşmış bir muhaddis, hadîsteki bazı illetleri tespit edememesi sebebiyle bu hadîse sahîh hükmü verir. Bir başkası da bu hadîsteki illetleri tespit ederek hadîsi reddedebilir. Münekkit bir muhaddis, İbnü's Salâh'ın kapısını kapatmaya çalıştığı tetkik ve araştırmaya yönelir.¹⁵¹

¹⁴⁸ İbnü'l Mülakkın Ebû Hafs Sirâcuddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî, *el-Mükni' fî Ulûmi'l Hadîs*, thk. Abdullah b. Yusuf el-Cedi' (Suud: Dâru Fevâz, 1413), 1/54, 55.

¹⁴⁹ İbn Haldûn *Mukaddime*, 182.

¹⁵⁰ Muhammed b. İbrâhim el-Vezîr el-Yemânî, *Tehkîhu'l Enzâr fî Ma'rifeti Ulûmi'l Âsâr*, thk. Muhammed Subhi b. Hasen Hallâk-Âmir Hüseyin (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1999), 40.

¹⁵¹ İbn Hacer, *Nuket*, 270, 271.

İbn Hacer eleştirilerine şu şekilde devam etmiştir: İbnü's Salâh'ın senedlerde hıfz, itkan ve zabt derecesine ulaşmayan râvîlerin olması nedeniyle, son dönemlerde hadîslere sahîh hükmü vermenin zor olacağı şeklindeki istidlali doğru değildir. Çünkü Nesâî'nin Sünen'i gibi meşhur olması sebebiyle nispeti hususunda bizimle müellif arasındaki seneddeki ricali araştırmaya gerek yoktur. Bu durumda Nesâî, sahîh hadîs şartlarını taşıyan bir hadîs rivâyet etmişse, herhangi bir muhaddiste o hadîste sahîh hadîste bulunmaması gereken bir kusur bulmamışsa, önceki âlimlerden birisi hadîsin sahîh olmadığını ifade etse de o hadîsin sahîh olduğunu belirtmenin ne engeli olabilir.¹⁵² Ayrıca o, zayıf hadîs konusunda da aynı tutumda olunması gerektiğini beyan etmiştir. Bu bağlamda hadîs ilminde yetkin birisinin bütün gücünü sarf ederek, hadîsin zayıf tarikini bulmuşsa, o hadîs hakkında zann-ı gâlibiyle zayıf hükmü vermesinin bir engeli bulunmadığını beyan etmiştir. Netice itibariyle İbn Hacer, hadîsler hakkında sahîhlik-zayıflık açısından son asırlarda değerlendirmede bulunulamayacağı şeklindeki İbnü's Salâh'ın görüşünün yanlış olduğunu beyan etmiştir.¹⁵³

Sehâvî, (v. 902/1497) İbnü's Salâh'ın sonraki asırlarda hadîsleri tashih ve tahsin etmeyi yasakladığı görüşünün hüküm ve delil itibariyle kabul görmediğini belirtmiştir. Hüküm itibariyle kabul görmemesini, İbnü's Salâh'ın muasırları olan Ebî'l Hasen b. Kattân'ın ve Makdisî'nin yine ondan sonra yaşayan Zekîyyü'l Münzirî ve Dimyâtî gibi birçok muhaddisin hadîsleri tashih etmeleriyle açıklamıştır. Delil itibariyle sahîh olmadığını ise, müteahhîr dönemde isnâdlardaki kusurların zabt sıfatı ve hadîs bilgisi bulunmadığından dolayı râvîlerin sadece bir kısmı için söz konusu olabileceğini, râvîlerin zabtından kaynaklanan kusurların onların kitaplarına kaydedilmesiyle bilinebileceğini, râvîlerin hadîs ilmini bilmemesinden kaynaklanan problemin ise kitaplarını sema vaktinden, rivâyet zamanına kadar zabt etmeleriyle giderilebileceğiyle açıklamıştır.¹⁵⁴

Süyûtî de (v. 911/1505) bu meseleyle yakından ilgilenen ve doyurucu bilgiler veren âlimlerden bir tanesidir. Hatta o bu konuda *et-Tenkîh fî Mes'eleti't Tashîh* isimli müstakil bir eser kaleme almıştır. Eserinde; Nevevî'den, İbn Hacer'e kadar gelen muhaddislerin bu konuda İbnü's Salâh'a karşı çıktıklarını belirtmiştir. Ancak Sahîh hadîsin, li ğayrihi ve li zatihi olarak ikiye ayrıldığını, İbnü's Salâh'ın sahîh hükmü vermeyi yasakladığı rivâyetlerin, sahîh li zatihi rivâyetler olduğunu, onun sahîh li ğayrihi rivâyetler konusunda bir yasak koymadığını, İbnü's Salâh'ın çağdaşları ve onlardan sonra gelen muhaddislerin sahîh kabul ettiği rivâyetlerin, sahîh li ğayrihi kapsamında olduğunu ifade ederek İbnü's Salâh'la ona karşı çıkanların arasını cem etmeye çalışmıştır.¹⁵⁵ O, bu konudaki gerekçesini şu şekilde açıklamaya devam etmiştir. Herhangi bir hadîs cüzünde yalnızca bir senedi bulunan ve isnâdında zâhiren senedin muttasıl olması, râvîlerinin sika olması gibi sebeple sahîh hadîsin şartlarını taşıyan, önceki imamların

¹⁵² İbn Hacer, *Nüket*, 271.

¹⁵³ İbn Hacer, *Nüket*, 272.

¹⁵⁴ Sehâvî, *Fethu'l Muğîs*, 1/64.

¹⁵⁵ Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *et-Tenkîh fî Mes'eleti't Tashîh*, thk. Râşid b. Âmir el-Gafilî (Beyrut: Darü'l Beşâiri'l İslamiyye 1434/2013), 19-22.

da hakkında sahîh hükmü vermediği hadîse, sahîh hükmü verilmesi zordur. Zira sadece isnâdından hareketle bir hadîse sahîh hükmü verilemez. Bunun yanı sıra hadîste, şâz ve illet gibi kusurların da bulunmaması gerekmektedir. Bu zamanda da şâz ve illetlerin tespiti imkânsız hatta zordur. Çünkü gizli illetlere vukufiyet, Hz. Peygamber dönemine yakın oldukları sebebiyle mütekaddimûn dönemi imamları için mümkündür. Ayrıca müteahhîr dönemde isnâdlar uzadığı için illetleri bilmek için illel kitaplarına müracaat edilmesi gerekli hale gelmiştir. Dolayısıyla bir hadîs cüzünde yer alan, tek isnâdlı rivâyetin, râvîlerinin sika, senedinin muttasıl olmasına bakılarak hadîse, gizli bir illetinin bulunması ve bu zamanda tüm illetlerin tespit edilmesinin zor olması gibi sebeplerle sahîh li zatihi hükmü verilemez. Sahîh li ğayrihi konusunda hüküm vermeye gelince, bu konuda ne İbnü's Salâh'ın ne de bir başka kişinin herhangi bir yasağı söz konusu değildir. Dolayısıyla İbnü's Salâh ve ondan sonraki âlimlerin yapmış oldukları sıhhat değerlendirmelerinin tamamı, sahîh li ğayrihi kapsamındadır.¹⁵⁶

Süyûtî, her ne kadar İbnü's Salâh'ın hadîslere sahîh li zatihi hükmü verilemeyeceğini kastettiğini, onun rivâyetlere sahîh li ğayrihi hükmü verilmesinde bir yasağının olmadığını belirterek İbnü's Salâh ile ona karşı çıkanların arasını bulmaya çalışsa da, İbnü's Salâh'ın ifadelerinden genel olarak tüm sahîh hadîsleri kastettiği, bu konuda li zatihi ve li ğayrihi şeklinde herhangi bir ayrıma gitmediği anlaşılmaktadır. Çağdaş araştırmacı Hamza Abdullah el-Melîbârî ve H. Musa Bağcı, Süyûtî'nin, bu konudaki çabasının ilmi gerçeklerle örtüşmediğini ve zorlama bir çaba olduğunu ifade ederek, çeşitli gerekçelerle onun bu çabasının makul olmadığını beyan etmiştir.¹⁵⁷

Ali el-Kârî (v. 1014/1605), bu meseledeki ihtilafın lafzî bir ihtilaf olduğunu, aklen hadîsleri sonraki dönemlerde tashih etmenin mümkün, yasaklamanın ise olağan olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁸

San'ânî (v. 1182/1768), hakkında herhangi bir hüküm verilmemiş hadîs bulan araştırmacının, yapması gerekenin cerh ve ta'dil âlimlerinin incelediği hadîsin râvîleri hakkındaki düşüncelerini incelemek olduğunu ifade etmiş ve bu araştırmanın sonunda da hadîs hakkında Bûhârî ve diğer muhaddislerin yaptığı gibi hüküm verebileceğini beyan etmiştir. Ayrıca o, müteahhîr zamanda sened zincirindeki râvî sayısının, mütekaddîm döneme göre daha fazla olmasından dolayı, bu konuda mütekkadîm dönem ile müteahhîr dönem âlimlerinin tek farkının, son dönem âlimlerinin daha fazla çaba sarf etmesi olduğuna dikkat çekmiştir. San'ânî, bu konudaki zorluğun ise araştırmacının rivâyet metoduna uygun olarak nakledilmiş ve okunan kitabın müellifine kadar tüm râvîlerin durumlarının öğrenilmesi durumunda

¹⁵⁶ Süyûtî, *et-Tenkih*, 20-22.

¹⁵⁷ Hamza b. Abdillâh el-Melîbârî, *Tashîhu'l Hadîs inde'l İmâm İbnü's Salâh*, (b.y.: Dâru İbn Hazm, 1417/1997), 33; Bağcı "Hadîs Çalışmalarının Gerileme Dönemlerinde Hadîste İctihad Kapısının Kapatılması Sorunu", 555

¹⁵⁸ Ebü'l Hasen Nûruddîn Ali b. Sultan Muhammed el-Herevî Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l Mefâtiḥ Şerhu Mişkâtü'l Mesâbih* (Beirut: Dâru'l Fikr, 1422/2002), 49.

oluşacağını, şâyet vicâde ya da icâze gibi bir durum varsa zaten vasıtalar fazla olmadığından bu zorluğun da ortadan kalkacağını, bu durumda da o kişinin, tashih ve taz'if konusunda aynı mütekaddîm dönemi âlimleri konumunda olduğunu zikretmiştir. San'ânî, önceki âlimler kendilerine ulaşan bilgiler muvacehesinde, hadîs hakkında hüküm vermişlerse, sonraki âlimlerin de bu hakka sahip olduklarını, bu konuda onların arasında herhangi bir fark bulunmadığını, dolayısıyla bu konuda İbnü's Salâh'ın görüşünün batıl ve geçersiz olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁹

Cemaleddin Kâsımî de (v. 1876/1914) İbnü's Salâh'a bu konuda herkesin muhalefet ettiğini ifade etmektedir.¹⁶⁰

Ahmed Muhammed Şâkir (v. 1892/1958) ise bu konuda İbnü's Salâh'ın kitap ve sünnette hiçbir delili olmayan batıl bir görüş ileri sürdüğünü ifade ederek, sert bir tutumla eleştirmiştir.¹⁶¹

Çağdaş araştırmacı Misfir b. Gurmullah ed-Dümeynî, İbnü's Salâh'ın bu konudaki girişimiyle hadîste ictihâd kapısını kapattığını ve hadîs hakkında hüküm verme konusunda önceki âlimleri taklit etmenin gerekli olduğunu ifade ettiğini dile getirmektedir. Ayrıca İbnü's Salâh'ın bu konuda hiçbir delilin bulunmadığını bu hususta bu şekilde düşünenlerin fikir ve akıllarının donuk olduğunu belirtmiştir.¹⁶² Ülkemizde de çağdaş bazı araştırmacılar, İbnü's Salâh'ın bu düşüncesini ele alarak, onun bu fikrinin hadîste ictihâd kapısını kapatmaya yönelik olduğunu belirtmişlerdir.¹⁶³

Buraya kadar kronolojik olarak İbnü's Salâh'ın görüşünün âlim ve araştırmacılar tarafından nasıl ele alındığını ifade etmeye çalıştık. İfade ettiğimiz görüşlerde de görüleceği üzere İbn Haldûn hariç, âlim ve ilim adamlarının hiçbiri bu hususta İbnü's Salâh'a katılmamıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki İbnü's Salâh'a bu hususta karşı çıkan daha pek çok araştırmacı bulunmaktadır. Mamafih tüm görüşleri ifade etmek çalışmamızın amacını ve sınırlarını aşacağından, konuyu araştırmacılara ana hatlarıyla yansıtacak düzeyde görüşle iktifa ettik.

İbnü's Salâh'ın Ulûmu'l Hadîs isimli eserinden anlaşıldığına göre, o hasen türünden olan rivâyetleri tıpkı sahîh hadîs gibi müteahhîr dönemde ictihâd edilemeyecek kapsama dahil etmiştir.¹⁶⁴ İbnü's Salâh'ın zayıf rivâyetler konusunda da son dönem muhaddislerine, - ehliyetleri sağlam olmadığı gerekçesiyle- ictihâd kapısını kapattığı ifade edilmiştir.¹⁶⁵ Özetle

¹⁵⁹ Muhammed b. İsmâîl es-San'ânî, *İrşâdü'n Nükkâd ilâ Teysiri'l İctihâd*, thk. Salâhaddîn Makbul Ahmed (Kuveyt: Dâru's Selefiyye, 1985), 84-86.

¹⁶⁰ Kasımî, *Kavâidu't Tahdîs*, 260.

¹⁶¹ Şâkir, *el-Bâisül Hasîs*, 90.

¹⁶² Dümeynî, *Hadîs'te Metin Tenkidi Metotları*, 40.

¹⁶³ Gürler, "İctihat ve Taklit Tartışmaları Bağlamında Sened Açısından Hadîslerin Sıhhati Meselesi", 59, 60, 72; Bağcı, "Hadîs Çalışmalarının Gerileme Dönemlerinde Hadîste İctihad Kapısının Kapatılması Sorunu", 547; Nazlıgöl, "Hadîslerin Kaynak Değerini Tespitte İctihat Tartışmaları Tarihsel Bir Perspektif", 14,-17; Tunahan Erdoğan, "Hadîste İctihad Kapısı Kapanmış mıdır?", 38.

¹⁶⁴ İbnü's Salâh, *Mukaddime*, 17.

¹⁶⁵ es-Süyûtî, *Tedribu'r -Râvi* 1/162.

onun zayıf ve hasen türü rivâyetlerde de tıpkı sahîh rivâyetlerle aynı tutumda olduğu belirtilmiştir.

İbnü's Salâh'ın hadîs ilminde ictihâd kapısını kapatma girişimi olarak değerlendirilen bir görüş ifade etmesinde, yetiştiği ortamın, bilimsel düşüncesinin ve düşünce yapısının etkisi büyüktür. Zira araştırıldığında onun selefi düşünce yapısında olduğu müşahede edilecektir.¹⁶⁶ İbnü's Salâh'ın benimsediği selefi anlayış genel olarak; kelimcilerin kullandığı cedel ve münazara gibi yöntemlere şiddetle karşı çıkan, özellikle akâid konularında naslarda geçen olduğu gibi kabul edilmesini, yorum yapılmaması gerektiğini savunan, bir diğer ifadeyle naslarda geçen temel akîdevi konularda nasların beyan ve işaretleri dışında akıl yürütmeye uygun görmeyen, geçmişte en güzel işlerin ulemâ tarafından yapıldığını, artık din adına onlar tarafından söylenenleri aktarmaktan öte bir iş olmadığını benimseyen, ideal zamanın geçmişte ortaya çıktığını düşünen, kesin akli deliller ile sahîh nakli deliller arasında bir çatışmanın olmayacağını görüşünde olan, naslarda geçen müteşâbih lafızlarda herhangi bir yorumda bulunmaya karşı çıkan yapıdadır.¹⁶⁷

İbnü's Salâh'a dair eserinde bilgi veren Zehebî, onun hakkındaki kanaatlerini şu şekilde ifade etmektedir; O, kelimcilerin te'villerinden uzak duran, naslarda yer alan hususlarda fazla derine dalmadan, olduğu gibi kabullenen, i'tikâdı sağlam olan selefi bir kişidir.¹⁶⁸ Onun, selefi düşünceleri, vermiş olduğu fetvalarda kendisini göstermektedir. Bu hususta en güzel örneklerden bir tanesi, felsefe ve mantıkla uğraşan kimseler hakkında kendisine sorulan fetvaya verdiği cevabında müşahede edilmektedir. O, cevabında; felsefeyi akılsızlığın temeli, sapıklık ve yoldan çıkmanın nedeni olarak görmüş, felsefeyle uğraşan kimsenin, burhanlarla desteklenen şeriatın güzelliklerine karşı basiretinin köreleceğini, Allah'ın yardım ve inâyetinden mahrum olacağını, şeytanın o kimseye dost olacağını, Hz. Muhammed'in nübüvvetine karşı kalbinin kararacağını belirtmiş, şer'î hükümlerde mantık ilminin ıstılahlarının kullanılmasının münker ve bid'at türünden işler olduğunu beyan ederek, bu uğursuzların şerrinden insanları korumanın ve medreselerden bu kimseleri uzaklaştırmanın, sultâna vacip olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁹

Diğer taraftan İbnü's Salâh'ın hadîste ictihâd kapısını kapatmaya yönelik ifadelerinin, fıkhîta ictihâd kapısının kapatılmasına yönelik girişimlerin paralelinde olduğu ifade edilmiştir. Nitekim Ahmed Muhammed Şâkir'in şu ifadeleri bu durumu göstermektedir; "Bence İbnü's Salâh'ın bu görüşte olmasının nedeni, mezhep imamlarından sonra ictihâdda

¹⁶⁶ Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Tabakâtü'l Huffâz* (Beyrut: Dâru'l Kütübü'l İlmiyye, 1403), 503; M. Yaşar Kandemir, "İbnü's Salâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/198-200.

¹⁶⁷ Halil İbrahim Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi* (Ankara: DİB Yay., 2016), 237-239; Bağcı, "Hadîs Çalışmalarının Gerileme Dönemlerinde Hadîste İctihâd Kapısının Kapatılması Sorunu", 547, 548.

¹⁶⁸ Zehebî, *Tezkiratü'l Huffâz*, 4/149.

¹⁶⁹ Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyer-ü A'lamî'n Nübelâ*, thk. Şuyab el-Arnâvût (Beyrut: Müessesetü'r Risâle, 1405/1985), 23/143.

bulunulamayacağı görüşüne dayanmaktadır. Nasıl ki fıkıh alanında ictihâdın yasaklanması gündeme geldi. İbnü's Salâh da buna paralel olarak hadîs alanında ictihâdı yasaklamak istemiştir. Heyhat hadîs ilminde ictihâd kapısının kapandığı görüşü batıl bir görüştür. Bu hususta ne Kur'ân ne de hadîste bir delil vardır. Bu konuda bir delil kırıntısı bile gösteremezsin.”¹⁷⁰

İbnü's Salâh'ın dünya görüşü yukarıda belirttiğimiz hususlardan gâyet açık bir şekilde anlaşılmaktadır. O, selefi bakış açısının etkisiyle, mütekaddîm dönemde âlimler tarafından söylenen ve yapılan her şeyin en iyi olduğu düşüncesindedir. Onun bu düşünceleri hadîs ilmine, mütekaddîm dönem ulemasının hadîslerle ilgili değerlendirmelerinin üzerine söz söylenemeyeceği şeklinde tezahür etmiştir. Bir diğer ifadeyle mütekaddîm dönemde sahîh olan hadîs, müteahhir dönemde de sahîh olacak, yine mütekaddîm dönemde zayıf olan bir rivâyet, müteahhir dönemde de zayıf olacaktır. Aslında bu durum ilk asırlarda son derece dinamik ve gelişime açık olan hadîs ilminde, donuklaşma taklid ve nakilcilik sürecinin bir yansıması olarak, İbnü's Salâh'ın eserinde kendisini göstermiştir.¹⁷¹

Bununla birlikte, İbnü's Salâh her ne kadar yukarıda ifade ettiğimiz üzere rivâyetleri değerlendirme hususunda artık kimsenin söz sahibi olmadığını ifade etse de bizzat kendisinin sahîh, hasen ve zayıf olarak değerlendirdiği bazı rivâyetler bulunmaktadır. Bu durum İbnü's Salâh'ın onun müteahhîr dönemde hadîsleri değerlendirme konusunda net bir fikir içerisinde olmadığını yansıtmaktadır.

Onun değerlendirdiği bazı rivâyetleri şu örnekler verilebilir.

1. “Hz. Peygamber, Muâz'ın malını hacretti ve malını borcu karşılığında sattı.”¹⁷² bu rivâyet hakkında İbnü's Salâh, bu hadîs sahihtir.¹⁷³ şeklinde değerlendirmede bulunmuştur.

2. “Zarar vermek yoktur zarara zararla mukabele etmek de yoktur.”¹⁷⁴ İbnü's Salâh, bu rivâyetin Müslim'in şartlarına göre sahîh olduğunu beyan etmiştir.¹⁷⁵

¹⁷⁰ İbn Kesir, *el-Bâisu'l Hasîs*, 35.

¹⁷¹ Kırbaçoğlu, “Hadis İlminde Metodoloji Sorunu”, 493.

¹⁷² Dârekutnî, *Sünen*, 5/413.

¹⁷³ Muhammed b. İsmail b. Salah b. Muhammed es-San'anî Ebu İbrahim İzzüddîn el-Ma'rufu bil Emîr, *Sübülü's Selâm el- Muvessileti ilâ Buluğil Merâm*, thk. Muhammed Mirabî (Beyrut: Müessesetü'r Risâle, 1434/2013), 3/135.

¹⁷⁴ Dârekutnî, *Sünen*, 5/407.

¹⁷⁵ Zeynüddîn Abdurrahman b. Ahmed b. Receb b. Hasen es-Selâmî el-Hanbelî, *Câmiu'l Ulumi Ve'l Hikem fi Şerhi Hamsîne Hadîsen min Cevâmi el-Kelim*, thk. Şuâyb el Arnavut (Beyrut: Müessesetü'r Risâle, 1422/2001), 2/207.

3. "Gözler makatın bağıdır gözler uyuduğu vakit bu bağ çözülmüş olur."¹⁷⁶ İbn Hacer, İbnü's Salâh'ın bu hadîse hasen hükmü verdiğini ifade etmiştir.¹⁷⁷

4. "Allah'a hamd ile başlamayan her söz eksiktir"¹⁷⁸ manasındaki rivâyet hakkında İbnü's Salâh, hasen hükmü vermiştir.¹⁷⁹

5. "Peygamber abdest alırken elleriyle birlikte dirseklerini de yıkarı." ¹⁸⁰ bu hadîs hakkında, İbnü's Salâh zayıf hükmü vermiştir.¹⁸¹

6. "Namaz dinin direğidir."¹⁸² bu hadîs hakkında İbnü's Salâh sahîh değildir. değerlendirmesinde bulunmuştur.¹⁸³

7. Ebu'd Dardâ (v. 32/652) şöyle demektedir: Dostum Hz. Peygamber bana şöyle tavsiyede bulundu; parça parça kesilsen de yakılsan da Allah'a ortak koşma ve farz olan namazı bilerek terk etme. Kim ki farz olan namazı bilerek terk ederse Allah'ın koruması ondan uzaklaşmıştır. İçki içme çünkü o bütün kötü şeylerin anahtarıdır.¹⁸⁴ İbnü's Salâh, bu hadîsi, münker olarak görmektedir.¹⁸⁵

8. "Kurbanlıklarınızı iyisinden seçiniz. Zira onlar Sırat'ta bineğiniz olacaktır." İbnü's Salâh, bu sözün aslının olmadığını, bildiği kadarıyla ma'ruf olarak böyle bir rivâyetin bulunmadığını beyan etmiştir.¹⁸⁶

¹⁷⁶ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. el-Fazl ed-Dârimî, *Sünen-i Dârimî*, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî (Riyad: Dâru'l Mugni, 1412/200), "Tahâret" 48 (No. 749).

¹⁷⁷ Ebü'l Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el Askalânî, *Kitabu't Temyîz fi Telhisi Tahrîci Ehâdisi Serhi'l Vecîz el Meşhuru bi Telhîsil Habîr*, thk. Muhammed es-sânî b. Ömer b. Mûsa (Riyad: Dâru Edvâi's Selef, 1428/2007), 1/313.

¹⁷⁸ Ebû Dâvûd, "Edeb", 22 (No. 4840).

¹⁷⁹ Şemsüddîn Muhammed b. Ebi'l Abbas b. Ahmed b. Hamza, *Nihâyetü'l Muhtâc ila şerhil Minhâc*, (Beyrut: Dâru'l Fikr, 1404/1984), 1/24.

¹⁸⁰ Dârekutnî, *Sünen*, 1/142.

¹⁸¹ es-San'anî, *Sübülü's Selâm*, 1/149.

¹⁸² Şemsüddîn Ebü'l Hayr Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *el-Mekâsidü'l Hasene fi Beyâni Kesîrin Mine'l Ehâdisi'l Müştéhira Ale'l Elsine*, thk. Muhammed Osmân el-Haşet (Beyrut: Dâru'l Kitabil el-Arabî, 1405/1985), 427.

¹⁸³ Ebü Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdurrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, *Şerhu Müşkili'l Vesîd*, thk. Abdülmün'im Halîfe Ahmed Bilal (Riyad: Dâru Kunuzî İşbîliyâ, 1432/2011), 2/5.

¹⁸⁴ İbn Mâce, "Fiten", 23 (No. 4034).

¹⁸⁵ Ebû Abdillâh Muhamed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San'anî el-Yemenî, *Neylül' Evtâr*, thk. İsmâüddîn es-Sabâbadî (Mısır: Dâru'l Hadîs, 1413/1993), 1/362.

¹⁸⁶ Ebü'l Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el Askalânî, *Telhîsu'l Habîr fi Tahrîci Ehâdisi'r Râfi'yyil Kebîr* (Lübnan: Dâru'l Kutubil' İlmiyye, 1419/1989), 4/341.

9. “Abdest aldığınız zaman, abdest suyuyla gözünüzü yıkayın. Ellerinizi silkelemeyin çünkü eller şeytanlar için pervanedir.”¹⁸⁷ İbnü’s Salâh araştırma yapmasına rağmen bu sözün aslını bulamadığını ifade etmiştir.¹⁸⁸

Bütün bu zikredilen ilmi gerekçelerden hareketle şunları ifade edebiliriz; İbnü’s Salâh kaynaklı hadîslerin sıhhatini belirlemede ictihâd kapısının kapalı olduğuna dair kanaat, birçok âlim ve araştırmacı tarafından tenkit edilmiştir. Bu hususta yukarıda bahsedilen ilmi gerekçeler de dikkate alındığında, en uygun olanın, hadîs ilminde ehil olan kişiler için, -hangi dönem de olursa olsun- mütekaddîm dönem âlimlerinin aksine bir değerlendirme dahi olsa, “Bir ictihâd bir başka ictihâdı nakzetmez.” ilkesi gereğince hadîslerin sıhhatini belirlenmesinin mümkün olduğudur.

2.3. Hadîslerin Sıhhatini Belirleme ve İctihâd

Bu bölümde hadîslerin sıhhatini tespitinde özellikle muhaddislerce etkili olan hadîs usûlü kâideleri ve cerh ta’dil ilminin ictihâdla olan bağlantısına dikkat çekilecek. Bununla birlikte muhaddislerin hadîslerin sıhhatini tespitinde kullandıkları bazı mütereddit lafızlardan bahsedilerek, hadîslere sahîh, hasen, zayıf ve mevzû gibi hükümlerin verilmesinde ictihâdın rolü ortaya konulmaya çalışılacaktır.

2.3.1. Hadîs Usûlü kurallarının teşekkülünde ictihâdın etkisi

Rivâyetlerin, Hz. Peygamber’e aitliğinin araştırılması, sonraki nesillere aslına uygun bir şekilde nakledilmesi, râvîlere ait kriterlerin belirlenmesi ve hadîslerin sıhhat tespitinin bilinmesi maksadıyla ve daha birçok sebeple oluşturulan hadîs usûlü ilmine ait kurallar, ihtiyaca ve şartlara göre belirlenip uygulanmış ve tadrîci bir gelişim seyri takip etmiştir. Bu bağlamda, Kur’ân-ı Kerim’den ve hadîsi şeriflerden, hadîs ilminin temel prensipleri, erkanları ve esasları oluşturulmuştur.¹⁸⁹ “Ey iman edenler! Bilmeden birilerine zarar verip de sonra yaptığınıza pişman olmamanız için, yoldan çıkmışın biri size bir haber getirdiğinde doğruluğunu araştırın.”¹⁹⁰ âyeti, müminlere haberleri nasıl almalarının gerektiği, herhangi bir haberle ilgili ne gibi bir tavır takınacaklarına dair bilgi vermekte ve rivâyet kaynaklarını iyice araştırılmasının gerekliliği konusunda bazı telkinlerde bulunmaktadır. Bu âyetten, hadîs usûlünde rivâyetlerin sıhhatini tespitinde önemli bir yeri olan tesebbüt¹⁹¹ kavramı ortaya

¹⁸⁷ Şîrûye b. Şehredâr ed-Deylemî, *Kitâbü'l-Firdevs bi-Me'sûri'l-Hitâb*, thk. Saîd b. Besyûnî, (Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 1406/1986), 1/265.

¹⁸⁸ Şevkânî, *Neylü'l Evtâr*, 1/223.

¹⁸⁹ el-Hın ve el-Lahhâm, *el-İzâh*, 17; Tahhân, *Teyşîru Mustalahi'l Hadîs*, 10.

¹⁹⁰ el-Hucurât, 49/6.

¹⁹¹ Tesebbüt; Hadîs rivâyetinde ihtiyatlı davranmak, hadîsi, sabit olduğunu kesin olarak anlamadıkça kabul veya rivâyet etmemek manasına gelmektedir. bk. Abdullah Aydınlı, *Hadîs Istılahları Sözlüğü*, 319.

çıkıştır. Ayrıca bazı âlimler, bu nâstan hareketle yalan ihtimali bulunabileceğinden dolayı meçhulu'l hal¹⁹² olan kişinin rivâyetini kabul etmemişlerdir.¹⁹³

Hz. Peygamberden gelen *"Bizden bir söz işitip, onu belleyip başkalarına aktaranın Allah yüzüne ak eylesin. Fıkıh öğrenip onu kendisinden daha anlayışlı olanlara aktaran nice kimseler vardır! Fıkıh öğrenen nice kimseler vardır, haddizatında kendileri fakih değildir."*¹⁹⁴ rivâyeti de usûl kavramı olan tesebbütün önemine dikkat çekmektedir.¹⁹⁵

Sahâbeler bu ve bunun gibi naslarda geçen hususları tatbik ederek hayata geçirmişlerdir. Bu hususa dair şu örneği verebiliriz: Hz. Peygamber'in ashabından Ebu Mûsâ el-Eş'ari (v. 42/662-663), Hz. Ömer'in huzuruna çıkmak için üç defa izin istedi. İzin verilmeyince ayrılıp gitti. Daha sonra Hz. Ömer; Abdullah b. Kays'a (v. 1/623) izin isteyen birisinin sesini işitmişim, izin verin gelsin dedi. Baktılarında Ebû Mûsâ gitmişti. Sonra yeniden gelince, Hz. Ömer, dönüp gitmesinin sebebini sordu. Ebû Mûsâ şöyle cevap verdi: Üç defa izin istedim, verilmedi. Ben Rasulüllah (s.a.v.)'i şöyle derken işittim: *"Sizden biriniz üç defa izin istediği zaman, izin verilmezse, dönüp gitsin."* Hz. Ömer bu hadîs için bir delil getirmesini söyledi. Sonra Ebû Mûsâ, Ensar'dan bir topluluğa giderek durumu anlattı da onlar; 'En küçüğümüz sana şahitlik etsin' dediler. Ebu Saîd el-Hudrî (v. 74/693-694) topluluğun en küçüğü idi. O, Ebû Mûsâ ile birlikte Hz. Ömer'in yanına gitti ve O'na Hz. Peygamberin böyle bir uygulaması olduğunu anlattı. Bunun üzerine Hz. Ömer şöyle dedi: 'Demek ki ticaret ve çarşı-pazar işleri, beni bu hadîsi öğrenmekten alıkoymuştur.'¹⁹⁶ Bu rivâyet, sahâbeden Hz. Ömer'in, rivâyetleri kabul etmede bir usûl kavramı olan tesebbüte dair ilk uygulamalarından bir tanesidir.

Nevevînin de işaret ettiği gibi bu uygulamayla Ömer, bidatçı, yalancı ve münafıkların rivâyetlere Hz. Peygamber'in demediği bir şeyi ilişirmelerine karşı tedbir almıştır.¹⁹⁷ İbn Sîrîn'den gelen "Önceleri isnâddan sorulmazlardı. Ne zaman ki fitne meydana geldi râvilerinizin isimlerini bize söyleyin demeye başladılar.¹⁹⁸ rivâyeti, cerh ve ta'dil ilminin ne zaman ve ne için ortaya çıktığı konusunda bizlere ışık tutmaktadır.

Hâdis usûlü ile ilgili birtakım kurallar hicri ilk iki asırda uygulamaya konulsa da bu dönemde müstakil bir usûlden söz etmek mümkün değildir. Bu açıdan tarihî süreç içerisinde doğuşundan, günümüze kadar birçok evre geçiren hadîs ilminin, geçirmiş olduğu süreçler hakkında kısaca bilgi vermek, konu hakkındaki tespitlerimize katkı sağlayacaktır.

¹⁹² Mechûlu'l Hâl; Kendisinden, ismini açıklayarak aki veya daha fazla (adil) râvî hadîs rivâyet etmekle birlikte, cerh ve ta'dil yönünden durumu bilinmeye kimse manasındadır. bk. Abdullah Aydın, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, 173.

¹⁹³ Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî, *İrşâd'us Sârî li-Şerhi Sahîhi'l Buhârî*, (Mısır: Matbaatü'l Kübrâ el-Emîriyye, 1323), 10/286.

¹⁹⁴ Ebû Dâvûd, "İlim", 10 (No. 3660).

¹⁹⁵ Mahmûd Tahhân, *Teyssîru Mustalahi'l Hadîs*, 10.

¹⁹⁶ Buhârî, "İsti'zân", 13 (No. 6245).

¹⁹⁷ Nevevî, *Minhâc*, 14/132.

¹⁹⁸ Müslim, "Mukaddime", 5.

Bu evrelerden ilki, Hz. Peygamber dönemidir. Bu devirde, hadîs ilmi açısından gerçekleştirilen faaliyetler şu şekilde özetlenebilir: Nakledilen haberlerin araştırılarak kabul edilmesi, Hz. Peygamber'den yapılan nakillerde titiz davranılması ve hadîsle Kur'ân'ın karışmasını önlemek amacıyla ihtiyatlı davranılmasıdır.¹⁹⁹

Bu evrelerin ikincisi ise sahâbe dönemidir; bu devirde, hadîs rivâyetinde ihtiyatlı davranmak (tesebbüt), az hadîs rivâyet etmek, hatalı rivâyetleri düzeltmek, hadîsleri müzakere etmek ve hatırlamak amacıyla hadîslerin yazmak gibi bazı temel presipler oluşturulmuştur.²⁰⁰

Bu evrelerin üçüncüsü tâbiîn ve tebe-i tâbiîn dönemidir. Bu devirde, tabîin nesli, sahâbeden gördüğü ve duyduğu hadîsleri aslına uygun olarak nakletmeleri, hadîs rivâyetinde titizlik gösterilmesi ve hatalı nakillerin düzeltilmesi gibi usûle dair bazı hususlarda sahâbeleri takip etmişlerdir. Bununla birlikte bu dönemde sahâbe döneminde söz konusu olmayan, büyük günah işleyeninin durumu, kader, imân-küfür sınırı, irade ve insanın ihtiyârî fiilleri, İslâm ülkesinin sınırlarının genişlemesi gibi siyasi, sosyal ve kültürler birtakım durum ve şartlar sebebiyle, usûle dair yeni kuralların konulması ihtiyacı hasıl olmuştur. Bu meyanda bu dönemde isnâd faaliyeti, cerh ve ta'dil ilmi, yazılı rivâyete geçiş, tedvin ve tasnif faaliyeti, rivâyet lafızlarını kullanmak, hadîs adına yolculuklar yapmak (rihle) gibi birçok alanda faaliyet gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte hadîs usûlüne dair belirlenen bu kurallar yazılı hale getirilmemiştir. "Semâ ve kıraât" meclislerinde isnâd, metin ve râviler hakkında cerh-ta'dil açıklamaları yapılırsa da bunlar da yazılı hale getirilmemiştir.²⁰¹

Tarihi süreç içerisinde usûl kâidelerinin doğuşunu ve oluşumunu etkileyen birçok amil bulunmaktadır. Bunların başında; Arap yazısının ilk zamanlardaki durumu, uydurma rivâyetlerin ortaya çıkışı, hicri üçüncü asırda hadîslerin sıhhat açısından değerlendirilmesi ve hadîs öğrenim ve öğretiminde kolaylık sağlama düşüncesi gibi nedenler gelmektedir.²⁰² Bu bağlamda hicri ikinci asırda ortaya çıkan hadîslerin sıhhatinin tespit ve yorumlanmasıyla ilgili ekoller arasındaki farklı yaklaşım ve tartışmalar, üçüncü asırda "Kütüb-sitte" şeklinde isimlendirilen eserlerin meydana getirilmesine zemin hazırlamıştır. Bu durum, temel hadîs kitaplarının te'lifi ile hadîs usûlü ilimlerinin gelişiminde büyük katkı sağlamıştır.²⁰³

Daha sonraları usûl kâideleri, diğer ilimlerle birlikte belirli bölümler halinde kaleme alınmaya başlamıştır. Bu bağlamda; İmam Şâfiî, er-Risâle isimli eserinde; sahîh hadîsin şartlarından, ahad haberin hücciyetinden, manen rivâyetten, tahdis sigasını belirten müdellisin rivâyetinin

¹⁹⁹ Yücel, *Hadîs Tarihi*, 26; Itr, *Menhecü'n Nakd*, 37.

²⁰⁰ Yücel, *Hadîs Tarihi*, 26-32. Itr, *Menhecü'n Nakd*, 51-54.

²⁰¹ Ahmet Yücel, *Hadîs Tarihi*, (İstanbul: M.Ü. İFAV Yay., 2018), 33-50, 70.

²⁰² Ahmet Yücel, *Hadîs İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi Hicri İlk Üç Asır* (İstanbul: M.Ü İlahiyat Fak. Yay.,1996), 28-46; Özpınar, "Hadis İlminin Gelişim Dönemi" 89.

²⁰³ Yücel, *Hadîs Tarihi*, 83.

kabûlündün, munkatı ve mürsel hadîsin hücciyetinden, tabînin büyük ve küçüklerinin mürsellerinin delil değerinden bahsetmiştir.²⁰⁴

İmam Buhârî'nin hocası Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî (v. 219/834); hata yaptığı rivâyetten dönen kişinin rivâyetlerinin çoğunluğu sahîhse bu durumun o kişiye zarar vermeyeceği, gaflet ehlinin hadîsinin reddedilmesi, kıraat yerine sema lafzını tercih eden muhaddisten hadîs rivâyetinde bulunma konularına değinmiştir.²⁰⁵

İmâm Müslim sahîh'inin mukaddimesinde; sika kimselerden rivâyette bulunmanın gerekliliği, Allah Resûlü adına yalan söylemekten sakınma, kişinin işittiği her hadîsi nakletmesinin nehyedilmesi, isnâdın dinden oluşu, zayıf ve yalancı râviler, muannen hadîs ile ihticâc gibi usûl kaideleri hakkında genel bilgi vermiştir.²⁰⁶

Ebû Dâvûd Ehli Mekke Risâlesinde; mürsel hadîsin hükmü, mürsel hadîsle ihticâc, ihtisârul hadîs ve münker hadîs gibi konulara değinmiştir.²⁰⁷

Tirmizî (v. 279/892), İlel'inde; manen rivâyet, münâvele, icâzet, haddesena ve ahberana lafızları arasındaki farklar, kitâbetü'l hadîs, mürsel hadîs gibi konulara yer vermiştir.²⁰⁸

İbn Hibbân el-Büstî (354/965), es-Sikât isimli eserinin mukaddimesinde hadîs usûlüne dair, râvîlerin durumlarının bilgisi, sika ve zayıf râvîlerin bilmenin gerekliliği gibi konulara yer vermiştir.²⁰⁹

Belirli kitaplardan örnek verilerek kısaca temas edildiği üzere, hadîs usûlü ilmi, diğer ilimlerde olduğu gibi hicri 4. asra kadar müstakil olarak bir kitapta ele alınmamış, fakîh ve muhaddislerce telif edilen kitaplar içerisinde belirli bölümlerde işlenmiştir.

Hicri 4. asrın başlarında Râmhürmüzî (v. 360/971) ile müstakil olarak hadîs usûlü kitabı telif edilmeye başlanmış, daha sonra Hâkim (v. 405/1014), Ma'rifetü Ulûmi'l Hadîs'i, Hatib el-Bağdâdi (v. 463/1071), el-Kifâye fi İlmi'l Hadîs'i, Muhammed b. Tâhir el-Makdisî (v. 507/1113), el-Uluv ve'n Nüzül'ü, Kâdî İyâz (v. 544/1149) el-İlmâ'ı, İbnü's Salâh, Ulûmu'l Hadîs'i, Nevevî, et-Takrîb ve't Teysîr'i, Moğultay b. Kılıç (v. 762/1361), Islâhu Kitabi İbnü's Salâh'ı, İbn Kesîr (v. 774/1371), İhtisârul Ulûmi'l Hadîs'i, Zerkeşî (v. 794/1392), en-Nüket'i, Irâkî (v. 806/1404), Nazmu'd Dürer fi İlmi'l Eser'i, İbn Hacer, Nuhbetü'l Fiker'i, Sehâvi (v. 902/1497), Fethu'l Muğis'i, Süyûtî (v. 911/1505), Tedrîbü'r Râvî'yi, Beykûnî (v. 1080/1669), Manzûme'yi, Kasımî

²⁰⁴ Ebû Abdillâh Muhamed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Mısır: Mustafa Bâbi el-Halebî, 1358/1940), 13.

²⁰⁵ Hatîb, *el-Kifâye*, 145, 148.

²⁰⁶ Müslim, "Mukaddime", 1-7.

²⁰⁷ Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî, *Risâle ilâ Ehli Mekke fî Vasfi Sünenih*, thk. Muhammed Sabbağ (Beyrut: Dâru'l Arabiyye, ts.), 24, 25.

²⁰⁸ Muhammed b. İsâ b. Sevre es-Sülemî Ebû İsâ et-Tirmizî, *el-İlelü's Sağir*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsi'l Arabî, ts.), 739-754.

²⁰⁹ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *es-Sikât* (Haydarâbâd: Dâiratü'l Meârifî'l Osmâniyye, 1393/1973), 8-13.

(v. 1866/1914), Kavâidü't Tahdîs'i, Ahmed Muhammed Şâkir, el-Bâisü'l Hasîs'i, telif etmiştir.²¹⁰ Daha sonraları müstakil olarak kaleme alınan eserlerden faydalanılarak ve ıstılahlar daha da geliştirilerek hem ülkemizde hem de arap dünyasında usûl kitaptaları te'lif edilmiştir.

Anlatılanlardan hareketle ve oluşum evreleri dikkate alındığında, hadîs usûlü kâidelerinin bir anda teşekkül etmemiş olduğunu, bir kere tasarlanıp ihtiyaç duymayacak şekilde yıllarca hatta asırlarca kullanılan statik bir yapıya sahip olmadığını, tarihi süreç içerisinde gelişerek ve belirli amillerden etkilenerek sistematik hale geldiğini, kuralların, muhaddislerce, kitaptan, sünnetten, selef ulemanın metotlarından ve muhaddislerin ilmi birikimlerinden oluşturulduğunu, dolayısıyla bütün kuralların belirli bir ictihâd sonucunda oluşan kurallardan ibaret olduğunu ifade edebiliriz.²¹¹

Bu hususta, hadîs ilmi araştırmacısının en başta bilmesi gereken durumun şu olması gerektiği ifade edilmiştir. Muhaddislerin, hadîslerin sıhhatini belirlemede ve rivâyetlerin sahîhini sakîminden ayırmada kullandıkları yöntemlerin hepsi, subjektif/zannî niteliktedir. Çünkü bu yöntemler, münekitlerce, hadîslere hüküm verilmesi zamanında gündeme gelmiş ve zannî/ictihâdi kurallardan oluşturulmuştur. Hadîs ilminde hasen, şâz, münker ferd gibi bazı konularda muhaddislerin ihtilâfının menşei de bu sebebe dayanmaktadır.²¹²

Ayrıca hadîs ilminin bir metodoloji olarak ortaya çıkmasında beşeri bir gayretin varlığını göz ardı etmemek gerekmektedir. Bütün usûl ilimlerinin beşeri faktörlerden, hayatta ortaya çıkan yeni durumlardan ve şartlardan etkilenmesi gâyet doğaldır. Şu halde hadîslerin sıhhatini belirlemede kullanılan hadîs usûlü ilmi kriterlerine son nokta konulmuş değildir.²¹³

Nitekim hadîs usûlü ilminin, beşeri bir gayretten neş'et ettiğine dikkat çeken Hayri Kırbaşoğlu da şu tespitlerde bulunmuştur:

Klasik Hadîs Usûlü tıpkı Tefsir ve Fıkıh usûlü gibi bir beşer ürünüdür. Kısacası diğer metodolojiler gibi hadîs usûlünün de kutsal bir yanı, dolayısıyla dokunulmazlığı yoktur. Hadîs Usûlü ilmi bir yöntemdir ve birçok islâm âliminin katkılarıyla belli bir süreç içinde oluşmuş beşerî bir bilgi manzumesidir. O halde, klasik hadîs usûlünün, eleştiri süzgecinden geçirilmesinde dinî açıdan herhangi bir mahzur yoktur. Aksini söylemek, bu usûlün oluşmasında katkısı bulunanları kutsallaştırmak anlamına gelir. Böyle olunca herkesin klasik hadîs usûlünü kabullenmesi de söz konusu değildir. Beşeri olan hiçbir

²¹⁰ İsmail Lütfi Çakan, *Hadîs Usûlü*, 18-20; Mustafâ Saîd el-Hin ve Bedî es-Seyyid el-Lahhâm, *el-Îzâh fi Ulûmi'l Hadîs ve'l İstîlâh*, 17-26.

²¹¹ Huriye Martı, "Hadis Usûlü", *Hadis El Kitabı*, ed. Zişan Türcan (Ankara: Grafiker, 2017), 225-227; Yücel, *Hadîs İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi Hicri İlk Üç Asır*, 227.

²¹² Şuayb el-Arnaût, *Tahrîru Takrîbi't Tehzîb li'l Hâfız Ahmed b. Ali b.Hacer el-Askalânî* (Beyrut: Müessesetü'r Risâle, 1417/1997), 1, 25; Abdel Gani Ada, "Müteahhirîn Âlimlerinin Hadîs Hakkında Hüküm Verme Konusundaki Ehliyeti-Teorik ve Pratik Açından Bir İnceleme-", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2017), 202.

²¹³ Kadir Gürler - Fatih Mehmet Yılmaz, *Hadîs ve Sünnet Temel Kavramlar-Tarihçe* (Ankara: Ay Yayınları, 2018), 338.

sistem mutlak değişmez ve ebedi değildir. Hadîs usûlü de gözden geçirilebilir, eleştirilebilir, değiştirilebilir ve yenisi ortaya konulabilir.²¹⁴

Ayrıca, ülkemizde M. Hayri Kırbasoğlu ve Mehmet Görmez gibi araştırmacıların, hadîs metodolojisi bağlamında, usûlü hadîsin gelişimine katkı sadedinde kaleme aldıkları eserleri de²¹⁵ hadîs metodolojisine son noktanın konulmadığını, kişilerin ictihâdları doğrultusunda usûl kurallarında değişimin olabileceğini, ispat sadedindedir.

Buradan hareketle, beşeri bir gayretle, peyder pey oluşturulan Hadîs Usûlü ilminin kurallarının, zannî ve ictihâdi bir nitelikte olduğunu ve değişime açık olduğunu, dolayısıyla, onun yardımıyla ulaşılan rivâyetlerin sıhhat tespitinin de değişime açık olduğunu ve ictihâda mebni olduğu ifade edebiliriz.

Hadîs usûlü kuralları noktasındaki ihtilaflar da usûl kaidelerinde bir birliktelik oluşmadığını ve bu ilmin ictihâda dayandığını göstermektedir. Bu noktada her muhaddis kendi ictihâdına göre belirli şartlarla usûl kaidelerini uygulamakta ve kavramlara mana yüklemektedir. Bu hususta birkaç örnek verecek olursak:

İbn Hacer, Ebû Ubeyde b. Abdillâh b. Mesûd'un (v. 81/701), babasından işitmediği halde babasından rivâyet ettiği hadîslerin, yine Ebû Kılâbe'nin (v. 104/772), Hz. Âişe'den (v. 58/678) işitmediği halde ondan işittiği şeklinde rivâyet ettiği hadîslerin, Tirmizî tarafından hasen olarak görüldüğünü ifade etmiştir. Tirmizî bu rivâyetleri başka yoldan gelen rivâyetlerle güçlendirmiş ve onları hasen seviyesine çıkarmıştır. İbn Hacer, Tirmizî'nin bu değerlendirmesinin başka muhaddislerce makbul bir ictihâd olarak kabul edilemeyeceğinin ihtimal dahilinde olduğunu veya senedde inkıtâ ve zayıf râvî olduğundan dolayı Tirmizî'ye göre hasen olarak görülen bu rivâyetin başka muhaddise göre zayıf bir rivâyet olarak görülebileceğini, dolayısıyla bu konuda Tirmizî'nin ictihâdının ve maksadının açıklanmaya ihtiyacı olduğunu ifade etmiştir.²¹⁶ İbn Hacer'in bu ifadelerinden hadîs usûlü kâidelerinin ve bunların içerdiği anlamların ictihâda mebni olduğunu anlamaktayız.

Ebû Dâvûd, İmam Şâfiî (v. 204/820) mürsel hadîsle amel noktasında belirli şartlar ileri sürerek bu şartlara uygun olursa mürsel hadîsle amel edileceğini ifade edene kadar, Süfyân (v. 161/778), Mâlik (v. 179/795) ve Evzâî (v. 157/774) gibi kişilerin mürsel hadîsle amel ettiğini ifade etmiştir.²¹⁷ Buradan hareketle Şâfiî'nin kendinden önceki âlimlerin aksine mürsel hadîsle amel noktasında belirli şartlar ileri sürdüğünü, dolayısıyla Şâfiî tarafından kabul edilen mürsel hadîsle Süfyân, Mâlik ve Evzâî gibi âlimlerin kabul ettiği mürsel hadîs'in aynı şartları barındırmadığını anlamaktayız.

²¹⁴ Kırbasoğlu, "Hadis İlminde Metodoloji Sorunu", 441, 442.

²¹⁵ bk. Hayri Kırbasoğlu, *Alternatif Hadîs Metodolojisi*; Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadîsin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*.

²¹⁶ İbn Hacer, *en-Nüket*, 1/399.

²¹⁷ Ebû Dâvûd, *er-Risâle ilâ Ehli Mekke*, 24.

Ayrıca zayıf hadîsle amel noktasında muhaddisler arasında ciddi ihtilaflar bulunmaktadır. Örneğin Ahmed b. Hanbel (v. 241/885) zayıf hadîsin rey'e göre daha makbul olduğunu ifade ederken,²¹⁸ Nevevî, âlimlerin terğîb ve terhîb hususunda ve amellerin fazileti konusunda mevzû olmadığı sürece zayıf hadîsle amel etmenin caiz olduğunu, ancak helal, haram, nikâh ve talak gibi konularda zayıf hadîsle amel etmenin caiz olmadığını beyan ettiklerini ifade etmiştir.²¹⁹ İbnü'l Arabî (v. 543/1148) ise, zayıf hadîsle mutlak olarak amel edilmeyeceği görüşündedir.²²⁰ Bu nakillerde muhaddislerin zayıf hadîsle amel noktasındaki ictihâdlarının tearuz ettiğini rahatlıkla müşahede etmekteyiz.

Şüphesiz örnek olarak verilen usûl kâideleri arasındaki ciddi ihtilaflar bizlere usûl kâidelerinin ictihâda dayandığını göstermektedir. Şöyle ki usûl kâideleri ictihâda dayanmamış olsaydı bir muhaddise göre hasen hadîs ne ifade ediyorsa diğer muhaddise göre de aynı şeyi ifade etmesi gerekirdi. Aynı şekilde zayıf hadîsle amel edilecekse her muhaddise göre aynı şartlarla amel edilmesi gerekecekti. Örneğin bir muhaddisçe amellerin faziletleri konusunda zayıf hadîsle amel edilecekse, diğer muhaddisçe de amellerin faziletleri konusunda zayıf hadîsle amel edilmesi gerekirdi.

Dolayısıyla hadîslerin sıhhatini belirlemede usûl kurallarından hareket edildiğine göre, usûl kuralı ictihâda dayanınca onunla verilen sahîh, hasen ve zayıf gibi hükümlerinde ictihâda dayanması gerektiğini ifade etmemizde hiçbir sakınca bulunmamaktadır. Şimdi hadîslerin sıhhatini tespit etmekte etkili olan cerh ve ta'dil ilminin ictihâdla bağlantısını tespit etmeye çalışalım.

2.3.2. Cerh ve ta'dilin ictihâdla bağlantısı

Sözlükte; maddî veya mânevî olarak yaralamak, birine kötü bir söz söylemek manalarına gelen ve جرح kökünden türeyen cerh,²²¹ ıstilahta; hadîs râvîsinin adâletini veya zabtını zedeleyen bir kusur sebebiyle kendisinin ve rivâyetinin reddedilmesine denilmektedir.²²²

Sözlükte; düzeltmek, tezkiye etmek ve doğru hüküm vermek gibi anlamlara gelen و عدل kökünden türeyen ta'dil,²²³ ıstilahta; cerhin zıddına râvînin adâlet ve zabt noktasında bir kusurunun bulunmaması manasına gelmektedir.²²⁴

Muhaddislerin, ravîler hakkındaki cerh ve ta'dil değerlendirmeleri, tıpkı fakîhlerin bir husustaki helal, haram ve caiz hükümlerinin ictihâda mebni olması gibi ictihâda

²¹⁸ İbn Hacer, *en-Nüket ala Kitâbi İbnü's Salâh*, 1/437.

²¹⁹ Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Ezkâr*, thk. Abdulkâdir el-Arnaûd (Beyrut: Dârul Fikr, 1414/1994), 8.

²²⁰ ez-Zerkeşi, *en-Nüket*, 2/310.

²²¹ Zebîdî, "Cerh", 6/336; Fîrûzâbâdî, "Cerh", 215.

²²² Talat Koçyiğit, *Hadîs İstılahları* (Ankara: A.Ü.İ.F.Y. 1990), 71; Aydın, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, 48.

²²³ er-Râzi, "Adale", 202; Zebîdî, "Adale", 29/443.

²²⁴ Aydın, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, 299.

dayanmaktadır. Bu konuda hadisçiler tarafından belirli kurallar tespit edilmiş olsa da bu kurallar herkesin, hatta hadisçilerin tamamının kabul ettiği ve benimsediği genel kurallar değildir.

Nitekim Kemâlüddîn İbnü'l Hümâm (v. 861/1457), Fethu'l Kadîr isimli eserinde bu hususla alakalı şu değerlendirmelerde bulunmuştur: Buhârî ve Müslim eserlerinde cerh uğramış birçok râvînin rivâyetine yer vermişlerdir. Dolayısıyla râvîlerin cerh ve ta'dil'i ulemânın ictihâdına dayanmaktadır. Cerh ve ta'dil ilminde belirlenen kurallarda âlimlerin ictihâdına dayanmaktadır. Çünkü bir âlimin şart olarak ileri sürdüğünü, bir başka âlim şart olarak görmemiştir. Bu sebeple de bir şartı kabul etmeyen kişinin rivâyeti, o şartı kabul eden birisinin muhalefetine maruz kalmaktadır. Birinin zayıf, diğerinin sika gördüğü râvîde de durum tıpkı bu şekildedir.²²⁵

Bu hususta Tirmizî de; ravîlerin taz'îfi konusunda ehli ilimin ihtilafta olduğunu beyan ederek, cerh ve ta'dilin ictihâda mebni olduğunu ifade etmiştir.²²⁶

Ayrıca İbn Hibbân el-Büstî, İshâk b. Yahyâ b. Talha b. Ubeydullah hakkında hata etti ve vehme düştü değerlendirmesinde bulunarak zayıf bir râvî olduğu hükmüne varmıştır. Daha sonra İbn Hibbân, Ubeydullah'ı ilk başta zayıf kişiler arasında gördüğünü, ancak rivâyetlerinin hepsini değerlendirdiğinde, ictihâdının, Ubeydullah'ın sika kimselerin rivâyetlerine uyan rivâyetleriyle ihticâc edileceği, sika kimselerin rivâyetlerine uymayanlarla ise ihticâc edilmeyeceği sonucuna ulaştığını beyan etmiştir.²²⁷ İbn Hibbân'ın bu değerlendirmesinden, râvî hakkındaki cerh ve ta'dilin ictihâd sonucunda oluştuğu ve bu ictihâdın da değişmez bir hüküm olmadığını görmekteyiz. Zira İbn Hibbân râvî Ubeydullah'ın rivâyetlerini ilk başta zayıf olarak saymış, daha sonra ise onun rivâyetleriyle belirli şartlarla ihticâc edilebileceği hükmüne vardığını açıklamıştır.

Abdullah b. Nâfi el-Kuraşî Ebû Şihâb (v. 216/831), Şu'be'nin (v. 160/776) kendisine "Haccâc b. Ertât (v. 145/762) ve Muhammed b. İshâk'ın (v. 150/767) rivâyetlerinin sağlam olduğunu, Hâlid el-Hazzâ (v. 142/760) ve Hişâm'ın (v. 148/766) rivâyetlerinin ise zayıf olduğunu" naklettiğini beyan etmiştir. Bu hususla alakalı Zehebî, Şu'be'nin ictihâdının geçerli bir ictihâd olmadığını, Hâlid ve Hişâm'ın rivâyetleriyle Sahîhayn'da ihticâc edildiğini, Hâlid ve Hişâm'ın, Haccâc b. Ertât ve Muhammed b. İshâk'tan daha güvenilir olduğunu nakletmiştir.²²⁸

Zehebî'nin bu ifadelerinden cerh ve ta'dil ilminin ictihâda dayandığını ve bu ictihâdın başka bir muhaddis tarafından reddedilme ve kabul edilme ihtimalinin olduğunu görmekteyiz.

²²⁵ Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî, *Fethu'l Kadîr ale'l Hidâye* (Mısır: Mustafa Bâbi el-Halebî Matbaası, 1389/1970), 1/445.

²²⁶ Muhammed b. İshâk b. Sevre es-Sülemî Ebû İshâk et-Tirmizî, *el-İlelû's Sağîr*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. (Beyrut: Dâru İhyâ't-Türâsî'l Arabî, ts.), 756.

²²⁷ Ebû Hâtim, *es-Sikât*, 6/45.

²²⁸ ez-Zehebî, *Siyer-ü A'lamî'n Nübelâ*, 6/191.

Münkedir b. Muhammed b. Münkedir et-Teymî (v. 131/748) hakkında Ahmed b. Hanbel, sika²²⁹, Yahya b. Maîn (v. 233/848) genellikle metrûk râvîler için kullanılan “leyse bi şey” değerlendirmesinde bulunmuş,²³⁰ Zehebî ise bu durumu, Münkedir hakkında Ahmed b. Hanbel ve Yahya’nın ictihâdlarının ihtilaf ettiğini belirterek beyan etmiştir.²³¹

Alâî (v. 761/1359), bazı râvîler hakkında cerh ve ta’dil âlimlerinin ictihâdlarının tenakuz ettiğini, bir kısım âlim tarafından cerh edilen râvînin, bir kısım muhaddis tarafından ise ta’dil edildiğini beyan etmiştir.²³²

Âlimlerin cerh ve ta’dil ilminin ictihâdî olmasına dair ifade ettikleri görüşlerinden bahsettikten sonra bu hususun pratiğe yansımalarına dair bazı örneklere yer vermek yararlı olacaktır. Zira Cerh ve ta’dil ilminin konu edildiği eserlerin hemen hemen hepsinde bir râvî hakkında muhaddislerin farklı değerlendirmelerde bulunduğunu, bir diğer ifade ile bir muhaddis tarafından cerh edilen râvînin başka bir muhaddis tarafından ta’dil edildiğini, hatta aynı muhaddis tarafından bir râvî hakkında hem cerh hem de ta’dilde bulunulduğunu görmekteyiz.

2.3.2.1. Aynı muhaddisin aynı râvî hakkındaki cerh ve ta’dilinin teâruzu:

Bazen bir râvî hakkında aynı cerh ve ta’dil âliminin farklı değerlendirmede bulunduğunu görmekteyiz. Bu husustaki bazı örnekler şunlardır.

1. Dârekutnî, İbrâhîm b. İsmâîl Ebî Hubeybe el-Ensârî (v. 165/782) hakkında metrûk değerlendirmesinde bulunmuş,²³³ yine aynı râvî hakkında leyse bi’l kavî²³⁴ değerlendirmesi yapmıştır.

2. İclî (v. 261/875), İsrâîl b. Yûnus b. Ebî İshâk (v. 187/803) hakkında sika, daha sonra câizü’l hadîs²³⁵ değerlendirmelerinde bulunmuştur.

3. Dârekutni, Cemil b. Zeyd et-Tâî²³⁶ hakkında metruk olduğunu ifade etmiş, bir seferinde ise kendisine itibar edilir²³⁷ demiştir. İclî, Atâ b. Sâib b. Zeyd (v. 136/753) hakkında sika, daha

²²⁹ Ebû Ahmed b. Adî el-Cürcânî, *el-Kâmil fi Duafâ’ir Ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcut – Alî Muhammed Muavviz, (Beyrut: el-Kütübü’l İlmîyye, 1418/1997), 8/213.

²³⁰ Cürcânî, *el-Kâmil fi Duafâ’ir Ricâl*, 8/213.

²³¹ Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *el-Muğni fi’l Duafâ*, thk. Nûreddîn Itr (Haleb, Dâru’l Meârif, 1971), 2/679.

²³² Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî el-Alâî, *Câmiu’t Tahsil fi Ahkâmi’l Merâsil*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi (Beyrut: Âlimü’l Kütüb, 1407/1986), 85.

²³³ Ebü’l Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *ed-Duafâ ve’l Metrûkûn*, thk. Abdurrahim Muhammed el-Kaşkarî (Medîne: Mecelletü’l Câmiati’l İslamiyye), 1/252.

²³⁴ Dârekutnî, *Sünen*, 1/101.

²³⁵ Ebü’l Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-İclî, *Târihu’s Sikât* (b.y.: Dâru’l Bâz, 1405/1984), 63.

²³⁶ Kaynaklarda vefaati tarihi yer almamaktadır.

²³⁷ Dârekutnî, *ed-Duafâ ve’l Metrûkûn*, 1/262.

sonra ise câizü'l hadîs²³⁸ Alî b. Mübarek hakkında ise sika ve kendisinde bir beis bulunmamaktadır.²³⁹ değerlendirmelerinde bulunmuştur.

4. İbn Maîn'in, Esbâd b. Nasr el-Hemdânî (v. 170/787) hakkında bir keresinde "leyse bi şey" değerlendirmesinde bulunduğu, bir keresinde ise sika olduğunu ifade ettiği²⁴⁰ zikredilmiştir.

5. Dârekutnî, Gassân b. Rebî el-Ezdî (v. 226/841) hakkında bir seferinde zayıf, diğer seferinde ise sâlih olduğu değerlendirmelerinde bulunmuştur.²⁴¹

6. Bezzâr'ın (v. 292/905), Bekir b. Abdi'l Azîz es-Sekafî hakkında kendisinde bir beis olmadığını zikrettiği, başka zaman ise zayıf olduğunu beyan ettiği²⁴² nakledilmiştir.

2.3.2.2. Farklı muhaddislerce aynı râvî hakkındaki cerh ve ta'dilin teâruzu:

Cerh ve ta'dil kitaplarında sıklıkla bir râvînin bir muhaddis tarafından cerh edildiğini, bir başka muhaddis tarafından ise ta'dil edildiğini müşahede etmekteyiz. Bu duruma örnek verecek olursak:

1. Buhârî, Ebân b. Abdillâh el-Becelî'nin²⁴³ sadûk bir râvî olduğunu ifade ederken,²⁴⁴ aynı râvî hakkında Dârekutnî zayıf olduğunu²⁴⁵ ifade etmiştir.

2. İshâk b. Muhammed b. İsmâîl (v. 226/841) ile alakalı Dârekutnî ve Ebû Dâvûd zayıf bir râvî olduğunu ifade ederken, Ebû Hâtim er-Râzî (v. 277/890) sadûk olduğunu, İbn Hibban sika olduğunu beyan etmiştir.²⁴⁶

3. Hâlid b. Mahled el-Katâvânî (v. 213/829) hakkında İbn Sa'd (v. 230/845) ve Ukaylî (v. 322/934) münkerü'l hadîs olduğunu²⁴⁷ beyan ederken, Yahyâ b. Maîn kendisinde bir beis olmadığını,²⁴⁸ İbn Hibbân sika bir râvî olduğunu²⁴⁹ söylemiştir.

²³⁸ İclî, *Târihu's Sikât*, 332.

²³⁹ İclî, *Târihu's Sikât*, 349.

²⁴⁰ Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't Tehzîb* (Hindistan: Matbaatü Dâiratü'l Meârif, 1336), 1/212.

²⁴¹ Mukbil b. Hâdî el-Hemdânî el-Vâidî, *Terâcimü Ricâlî'd Dârekutnî fi Sünenihi* (San'â: Dâru'l Âsâr, 1420/1999), 334.

²⁴² Târik b. Muhammed Âli b. Nâcî, *et-Tezyîl ala Kütübi Cerh ve't Ta'dil* (Beyrut: Mektebetü'l Müsennâ, 1425/2004), 1/48.

²⁴³ Kaynaklarda vefat tarihi yer almamaktadır.

²⁴⁴ Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî Ebû İsa et-Tirmizî, *el-İlelü'l Kebîr*, thk. Subhî es-Sâmirâî vd. (Beyrut: Mektebetü'n Nehzati el-Arabiyye, 1409), 95.

²⁴⁵ Ebû'l Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *el-İlelü'l Vâride fi'l Ehâdisi'n Nebeviyye*, thk. Mahfûzu'r Rahmân es-Selefi (Riyâd: Dâru't Tîbe, 1405/1985), 8/276.

²⁴⁶ Zehebî, *Siyerü A'lâmin Nübelâ*, 10/650.

²⁴⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî el-Hâşimî el-Bağdâdî, *Tabekâtü'l Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, (Beyrut: Dâru'l Kutübi'l İlmîyye, 1410/1990), 6, 372; Ukaylî, *Du'âfâü'l Kebîr*, 2/15.

²⁴⁸ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Mürrî el-Bağdâdî, *Târihu İbn Maîn*, thk. Ahmed Muhammed Nur Seyf (Dimaşk: Dâru'l Me'mûn li't Türâs, 1400/1980), 104.

²⁴⁹ İbn Hibbân, *Sikât*, 8/224.

4. Rebî b. Sabîh ile alakalı (v. 160/777), Yahyâ b. Maîn zayıf bir râvi olduğu, Ebû Hafs Ömer b. Alî (v. 190/806), leyse bi'l kavî olduğu değerlendirmelerinde bulunurken, buna mukabil Ahmed b. Hanbel sâlih bir râvi olduğunu, Ebû Zur'a sadûk bir râvi olduğunu ifade etmiştir.²⁵⁰

5. Sâlim b. Nûh el-Attâr (201/817) hakkında Ebû Hâtim, hadîsiyle ihticâc edilmeyeceğini,²⁵¹ Nesâî, leyse bi'l kavî olduğunu,²⁵² ifade ederken Ebû Zur'â (v. 281/894), sadûk olduğunu²⁵³ beyan etmiştir.

6. Abdurrahmân b. Sâbit b. Sevbân (v. 165/782) ile alakalı Yahyâ b. Maîn ve Nesâî, zayıf bir râvi olduğunu,²⁵⁴ Ahmed b. Hanbel kavî olmadığını, İclî ve Ebû Zur'a hadîste gevşek bir râvi olduğunu, Ebû Hâtim ve Dârimî (v. 255/869) ise sika bir râvi olduğunu²⁵⁵ ifade etmiştir.

Gerek aynı muhaddisin aynı râvî hakkındaki cerh ve ta'dilinin teâruzu, gerekse farklı muhaddislerce aynı râvî hakkındaki cerh ve ta'dilin teâruzu, cerh ve ta'dil ilminin ictihâda dayandığını göstermektedir. Eğer cerh ve ta'dil ilmi ictihâda dayanmasaydı bir muhaddis tarafından cerh edilen râvî başka bir râvî tarafından da cerh edilmesi, yine bir muhaddis tarafından ta'dil edilen râvînin başka muhaddis tarafından da ta'dil edilmesi gerekirdi.

Zikredilen cerh ve ta'dil değerlendirmeleri durumun böyle olmadığını, muhaddislerin ictihâdlarına göre bir râvî hakkında farklı hükümlerin olduğunu, hatta aynı muhaddisin bile aynı râvî hakkında ictihâdının değişebildiğini gözler önüne sermektedir. Tehânevî de (v. 1158/1745) bu durumu şu şekilde dile getirmektedir; bir râvî bir muhaddise göre zayıf, diğerine göre sika olabilir. Herhangi bir râvînin, bir muhaddis tarafından cerh edilmesi, onun tüm muhaddislerce cerh edilmesinin gerektiği sonucuna götürmez. Râvînin sika veya zayıf olduğuna dair değerlendirmeler ictihâd sonucunda ortaya çıkmaktadır. Keza birisine göre zayıf olan bir rivâyet, başkasına göre sahîh veya hasen olabilir.²⁵⁶

Diğer taraftan cerh ve ta'dil ilmi olmaksızın hadîslerin sıhhatini tespit etmek mümkün değildir. Çünkü sahîhlik ve zayıflık herşeyden önce hadîsi nakleden râvînin güvenilir olup olmamasına bağlıdır. Bu hususu ise matematiksel bir kesinlikte tespit etmek mümkün değildir. Zira râvînin adâletini ve zabtını tespit hususu, zann-ı gâlibe/ictihâda dayanan, kişiden kişiye değişen, subjektif ve izafi bir konudur.²⁵⁷

²⁵⁰ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't Ta'dil* (Beyrut: Dâru İhyâ'it Tûrâsî'l Arabî, 1271/1952), 3/465.

²⁵¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't Ta'dil*, 4/188.

²⁵² Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *ed-Duafâ ve'l Metrûkûn*, thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyid (Halep: Dâru'l Va'y, 1396), 46.

²⁵³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't Ta'dil*, 4/188.

²⁵⁴ Yahyâ b. Maîn, *Târîhu İbn Maîn*, 146.

²⁵⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't Tehzîb*, 6/151.

²⁵⁶ Tehânevî, *Kavâid*, 49-52

²⁵⁷ Hayri Kırbaoğlu, "Hadis İlminde Metodoloji Sorunu", 451, 461.

Zikredilen ilim adamları ve araştırmacıların görüşleri, râvîler hakkındaki yapılmış birbirine zıt değerlendirmeler, açıkça bizlere cerh ve ta'dil ilminin ictihâda dayandığını göstermektedir. Hadîslerin sıhhatini tespitte doğrudan etkili olan cerh ve ta'dil ilmi ictihâda dayanınca, hadîslere sahîh, hasen ve zayıf gibi verilen hükümlerinde, muhaddislerin ictihâdları sonucunda ortaya çıktığını rahatlıkla ifade edebiliriz. Bu durum, Mehmet Said Hatiboğlu'nun ifadelerine de şu şekilde yansımıştır:

Ne çâre ki bir hadîse sahîh, hasen... sıfatını verdirecek ana unsur râvîdir ve râvînin âdil ve zabıt olup olmadığını söyleyebilecek olan muhaddistir. Muhaddisin kararı da kendi bilgisine dayanmakta dolayısıyla şahsî, sübjektif olmaktan kurtulamamaktadır. Yani mesele şahsi ictihâd meselesidir. İctihâdlarda birlik sağlamak çok defa mümkün olmadığına göre hadîslerin değerlendirmesinde ihtilafın vukûu gâyet tabîi bir hâdisedir.²⁵⁸

Muhaddislere göre sahîh bir hadîsin isnâdında yer alan râvîlerin âdil ve zabıt olması gerektiğinden bahsetmiştik. Râvînin âdil ve zabıt olması onun ta'dil edilmesini sağlarken, buna mukabil râvînin adâletten ve zabt vasıflarından yoksun olması, onun cerh edilmesine yol açmaktadır. Burada dikkat çekmek istediğimiz husus, tanımlarından da anlaşılacağı üzere, râvînin cerh ve ta'dil edilmesine yol açan adâlet ve zabt vasıflarının yoruma açık birer kavram olduğudur. Zira adâletin tanımında geçen "kişinin dinin hükümlerine uygun yaşaması, halk nazarında şahsiyeti zedeleyecek sözlerden kaçınması"²⁵⁹ gibi kriterlerin hangisi dikkate alınıralsa alınsın, bu kavramın yoruma açık herkese göre değişkenlik içerebileceği görülmektedir. Zencânî de (v. 660/1262) bu hususu şu şekilde dile getirmektedir; adâletin unsurunu oluşturan mürûeti bilmenin yolu örfe bağlıdır. Sen bilirsin ki, örfle alakalı işlerin belirlenmesinde herhangi bir kural yoktur. Bilakis ülke, belde ve şahıslara göre değişiklik göstermektedir. Herhangi bir beldede normal sayılacak nice âdet, başka bir beldede mürûetsizlik sayılabilmektedir.²⁶⁰ Bu durum bizlere râvînin sika olmasını sağlayan adâlet prensibinin, yüzde yüz bir kesinlikle bilinmesinin imkansız olduğunu, bu konuda nisbîlik ve sübjektifliğin hakim olduğunu göstermektedir.²⁶¹

Ayrıca zabt sıfatına haiz bir râvînin, öğrendiği hadîsi bir başkasına nakledinceye kadar korumasının gerekli olduğu ifade edilmiştir. Bu noktada, şu hususu belirtmek gerekmektedir: İnsan olan bir râvîde, zabt sıfatı ne kadar sağlam olursa olsun, hata yapması her zaman ihtimal dahilindedir.²⁶² Bu durum, bizlere zabt sıfatına sahip olduğu belirtilen bir râvî hakkındaki değerlendirmelerin nisbî olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, ictihâdi olan cerh ve ta'dil

²⁵⁸ Hatiboğlu, "Müslüman Âlimlerin Buhârî ve Müslim'e Yönelik Eleştirileri", 2.

²⁵⁹ Aydınlı, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, 14.

²⁶⁰ Sehâvî, *Fethu'l Muğîs*, 2/7.

²⁶¹ Bu konuda detaylı bilgi için bk. Kırbaçoğlu, "Hadis İlminde Metodoloji Sorunu" 454.

²⁶² Kırbaçoğlu, "Hadis İlminde Metodoloji Sorunu", 475, 476.

ilminde, râvînin âdil ve zabıt olarak değerlendirilmesinde etkin rol oynayan adâlet ve zabt sıfatlarının içeriği, genel, kişiden kişiye geçebilecek ve yorumlanmaya müsait niteliktedir.

2.3.3. Hadîslere hüküm vermede kullanılan farklı lafızlar

Muhaddisler tarafından hadîslere hüküm vermede bazı ihtiyatlı lafızların kullandığı görülmektedir. Bu lafızların kullanımı hadîslerin sıhhatinin ictihâda dayandığını göstermektedir. Zira ictihâdın olduğu yerde zann, zannın olduğu yerde de bu türden kesin olamayan, müteredit lafızlara rastlamak gâyet doğaldır.

Muhaddislerin, hadîslerin sıhhatini tespitinde kullandıkları bu lafızlar, hadîslerin sıhhatinin kendi zann-ı gâliblerine göre olduğu, bu rivâyetin hükmünün kendisi dışındaki âlimlere göre değişiklik gösterebileceği izlenimini vermektedir. Muhaddisin, hadîslere verdiği bu hüküm kendi ictihâdına dayanmasa, bir diğer ifadeyle objektif kriterle göre verilmiş olsa, bu türden lafızlar yerine daha kesin ifadelerin muhaddis tarafından kullanılması gerekirdi. Bu hususta kullanılan lafızlara örnek verecek olursak:

2.3.3.1. Hükümün Meşfete Bağlanması

İmam Ahmed'in Mesâil'inde oğlu Abdullah'tan (v. 290/903) rivâyet edildiğine göre; babama deve etinden dolayı abdestin gerekli olup olmadığını sordum da babam, bu konudaki Berâ b. Âzib (v. 71/690) ve Câbir b. Semura'nın (v. 60/680) rivâyetlerinin inşallah sahîh olduğunu ifade etti.²⁶³

Hakim Müstedrek'inde, "*Kişi dostunun dini üzeredir. Bu yüzden sizden biri kiminle dostluk kurduğuna dikkat etsin*"²⁶⁴ rivâyetiyle alakalı Buhâri ve Müslim'in eserlerine bu rivâyeti almadığını, bununla birlikte kendisine göre rivâyetin inşallah sahîh olduğunu beyan etmiştir.²⁶⁵

Heysemî (v. 807/1405) Zevâid'inde "*Allaha ve ahiret gününe iman eden kimse ayakkabılarını silkelemeden giymesin*"²⁶⁶ rivâyetiyle alakalı inşallah sahîh, hükmünü vermiştir.²⁶⁷

²⁶³ Ebû Abdîrrahman Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Mesailü'l Ahmed b. Hanbel Rivâyetü İbnihi Abdillâh*, thk. Züheyr eş-Şâviş (Beyrut: el-Mektübü'l İslamî, 1401/1981), 18; rivâyet için bk. Ebû Dâvud, "Tahâret" 70, (No. 184).

²⁶⁴ Ebû Dâvud, "Edeb", 19, (No. 4833).

²⁶⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el Müstedrek ale's Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l Kütüb'il İlmîyye, 1411/1990), 4/189.

²⁶⁶ Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l Kebîr*, thk. Hamdî b. Abdilmeccid es-Selefi, (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1410/1994), 8/137.

²⁶⁷ Ebü'l Hasen Nûrüdîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*, thk. Hüsâmeddin el-Kudsî (Kahire: Mektebetü'l Kudsî, 1414/1994), 5/140.

İbnü'l-Mülakkın (v. 804/1401) , Bedrü'l Munîr isimli eserinde, kaffzu't tahhâni (değirmencinin hakkını öğüteceği undan vermek) yasaklayan rivâyetle²⁶⁸ alakalı değerlendirme yaptıktan sonra, bu rivâyetlerin inşallah sahîh olduğunu umuyorum şeklinde beyanda bulunmuştur.²⁶⁹

Muâz b. Cebel'in (v. 17/638) şöyle dediğini nakledilmektedir: Peygamber bana cennet kapılarından bir kapıya gitmenin yolunu sana göstereyim mi dedi de, ben de göstermesini ifade edince, bana Allah'tan başka hiçbir güç ve kuvvet olmadığını söyledi.²⁷⁰ Bu rivâyetle alakalı Münzirî, Terğîb ve Terhîb adlı eserinde, isnâdının inşallah sahîh olduğunu ifade etmiştir.²⁷¹

Kâdî İyâz (v. 544/1149) eş-Şifa isimli eserinde, Ebû Mûsâ el-Eşarî'den (v. 42/662) gelen Hz. Peygamber kendisine verilen isimleri, Muhammed, Ahmed, Mukaffî, Hâşir, Nebiyyü't Tevbe ve Nebiyyü'l Melhame şeklinde saydı rivâyetiyle²⁷² alakalı inşallah sahîh ifadesinde bulunmuştur.²⁷³

2.3.3.2. Hükmün Recâya Bağlanması

Hükmün recâya bağlanması genel olarak "Onda bir beis olmadığını umuyorum."²⁷⁴ tarzında râvilerin cerh ve ta'dilinde söz konusu olmasına rağmen, bazı muhaddisler tarafından rivâyetlerin tashihi hususunda da kullanılmıştır. Heysemî Mecmau'z-Zevâid isimli eserinde; Kuzâa kabilesinden birisi Hz. Peygamber'e gelerek ona, ben Allah'tan başka ilah olmadığına, senin Allah'ın elçisi olduğuna şahitlik ederim. Beş vakit namazı kılarım, Ramazan ayında oruç tuturum ve zekâtı veririm dedi. Hz. Peygamber ise kim bu hal üzere ölürse sıdıklar ve şehitlerden olur dedi.²⁷⁵ rivâyetiyle alakalı isnâdının sahîh veya hasen olduğunu umuyorum değerlendirmesinde bulunmuştur.²⁷⁶

Heysemî eserinde "Kim gece abdestli olarak gecelerse o kişinin kılları arasında bir melek geceler, geceleyn her uyandıığında melek onun için; Allahım, kuluna mağfiret et, o tâhir olarak geceledi."

²⁶⁸ el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî, *Sünenü'l Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l Kutubî'l İlmiyye, 1424/2003), 5/554.

²⁶⁹ İbnü'l Mülakkın Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî, *el-Bedrü'l Münîr fi Tahrîci Ehâdisi Şerhi'l Kebir*, thk. Mustafa ebü'l Gayd vd. (Riyad: Dâru'l Hicreti li'n Neşri ve't Tevzî, 1425/2004), 7/41.

²⁷⁰ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Merkezî, *Müsnedü'l İmam Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnaut ve Adil Mürşid (b.y.: Müessesetü'r Risâle, 1421/2001), 24/228.

²⁷¹ Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdilkavî b. Abdillâh el-Münzirî, *et-Tergîb ve't Terhîb mine'l Hadîsi's Şerîf*, thk. Mustafâ Muhammed İmâre (Mısır: Mustafa Bâbi el-Halebî, 1388/1968), 2/444.

²⁷² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 32/420.

²⁷³ Ebü'l Fazl İyâz b. Mûsa b. İyâz el-Yahsubî, *eş-Şifâ bi Tarîfi Hukûki'l Mustafâ* (Beyrut: Dâru'l Fikri't Tıbbâ ve'n Neşri ve't Tevzî, 1409/1988), 1/232.

²⁷⁴ Ebu Dâvûd, "Tahâret", 88 (No. 29); İbn Mâce, "Teyemmüm", 105 (No. 594); Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 1/164, 225, 316.

²⁷⁵ Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nisâbü'rî, *Sahîhu İbn Huzeyme*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî (Beyrut: El-Mektebü'l İslâmî, ts.), 3/340.

²⁷⁶ Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 1/46.

şeklinde dua eder. rivâyetiyle alakalı ben senedinin hasen olduğunu umuyorum. şeklinde değerlendirmede bulunmuştur.²⁷⁷

2.3.3.3. Hükümün Şarta Bağlanması

Hadîslerin hükmü konusunda görüş belirten muhaddisler bazen ‘eğer haber sabitse,’ ‘eğer haber sahîhse’ ve ‘eğer rivâyet sahîh değilse’ gibi hadîslerin hükümleri konusunda kesin olmayan değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Bu tür rivâyetlere şu gibi örnekler vermek mümkündür.

İbn Huzeyme (v. 311/924) Sahîh’inde vacip olan hedy kurbanı kaybolduğu zaman yerine yeniden alınması gerektiği konusundaki rivâyetlerle alakalı bu konuda gelen haberler eğer sahîhse,²⁷⁸ balın zekatı konusunda bu konuda eğer haber sahîhse,²⁷⁹ yine madenlerden zekât alınması konusunda haber sahîhse²⁸⁰ Mekke’den yürüyerek hac etmenin fazileti hususunda haber sahîhse²⁸¹ değerlendirmelerinde bulunmuştur. Ayrıca bu zikredilenlerin dışında İbn Huzeyme’nin Sahîh’inde bu türden bir çok değerlendirme bulmak mümkündür.

Beyhakî (v. 458/1066) el-Medhal ila Süneni’l Kübrâ isimli eserinde “*Allah kıyamet gününde âlimlere bağışlamadığı ölçüde zâlimleri bağışlar*” rivâyetiyle alakalı eğer haber sahîhse durumun hadîste ifade edildiği gibi olduğunu, eğer hadîs sahîh değilse ümmî günahkar ile âlim günahkarın durumlarının eşit olduğunu beyan etmiştir.²⁸²

Hâkim Müstedrek’inde “*Bir kimse sabah namazının ilk rekatını kıldıktan sonra güneş doğarsa namazını tamamlasın*” rivâyetiyle alakalı bu rivâyetin isnâdı mahfûzsa, rivâyetin Buhârî ve Müslim’in şartlarına uygun olacağı görüşündedir.²⁸³

Tirmizî İlelü’l Kebîr’inde Bey’atü’r Rıdvanla alakalı Cabir’den gelen “*Biz Peygamber’e savaştan kaçmamak üzere biat ettik, ölüm üzere biat etmedik*” rivâyetini, hocası Buhârî’ye sorduğunu, hocasının da rivâyet şâyet mahfuzsa hasen hükmünde olduğu değerlendirmesinde bulunduğunu zikreder.²⁸⁴

Beyhakî bir diğer eseri Ma’rifetü’s Süneni ve’l Âsâr isimli eserinde, Hz. Ali’nin iki adama ‘Siz ikiniz güçlü kuvvetli adamlarsınız, dininiz için cihat edin’ dediğini, daha sonra onları bir iş için

²⁷⁷ Heysemî, *Mecmau’z-Zevâid*, 1/226.

²⁷⁸ İbn Huzeyme, *Sahîh*, 4/155.

²⁷⁹ İbn Huzeyme, *Sahîh*, 4/44.

²⁸⁰ İbn Huzeyme, *Sahîh*, 4/44.

²⁸¹ İbn Huzeyme, *Sahîh*, 4/244.

²⁸² Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *el-Medhal ila Süneni’l-Kübrâ*, thk. Muhammed Ziya er-Rahmân el-A’zamî (Kuveyt: Dâru’l Hulefâi li’l Kitabi’l İslamî, ts.), 342.

²⁸³ Hâkim, *Müstedrek*, 1/408.

²⁸⁴ Tirmizî, *el-İlelü’l Kebîr*, 262.

gönderdiğini, sonra Hz. Ali'nin lavaboya girdiğini çıktuktan sonra Kur'ân okumaya başladığını, orada bulunan kişilerin Hz. Ali'nin bu fiilini hoş görmemeleri üzerine, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber lavabodan çıkardı da, akabinde Kur'ân okurdu onu Kur'ân okumaktan cünüplükten başka bir şey engellemezdi. rivâyetini zikrettikten sonra İmam Şafî'nin bu hadîsi Süfyan'dan özet olarak zikrettiğini, bu rivâyet eğer sahîhse abdesti olmayan bir kişinin Kur'ân okuyabileceğine delalet ettiğini ifade etmiştir.²⁸⁵

2.3.3.4. İki Hüküm Arasında Tereddüt Etmek

Aynı rivâyete iki farklı hüküm verme konusunda en bariz örnekleri Tirmizî'nin Sünen'inde görmek mümkündür. Tirmizî Sünen'inin birçok bölümünde aynı rivâyetle alakalı "hasenun sahîhun" ibaresiyle birçok hadîs hakkında iki farklı değerlendirmede bulunmuştur.²⁸⁶ Dârekutnî gibi bazı muhaddislerde de hadîslerin tashîhi noktasında bu tarz hükümlere rastlamak mümkündür.²⁸⁷

Sünen'inde "bu hadîs hasen ve sahîhtir" şeklinde sıklıkla değerlendirmede bulunan Tirmizî'nin bu ibaresiyle alakalı araştırmacılar; rivâyetin birkaç senedi olduğunu, bir senede göre sahîh diğer senede göre hasen hükmünde olduğunu ifade etseler de²⁸⁸ yine Tirmizî'de sıklıkla bulunan "hasenun sahîhun garîbun" tarzında tek senedle gelen rivâyetlerle²⁸⁹ alakalı hadîsin hem hasen hem sahîh olduğunu ifade etmişlerdir. Dolayısıyla Tirmizî'nin Sünen'inde garib olan rivâyetlerle alakalı bu tarz değerlendirmelerde bulunması, onun hadîs hakkında hüküm vermedeki tereddüdü şeklinde ifade edilebilir.

Muhaddislerce kullanılan bu türden mütereddît lafızlarla, hadîs kitaplarında sıklıkla karşılaşılmasına rağmen, bu bölümde konuyu anahatlarıyla yansıttığı düşünülerek bu kadar lafızla ve rivâyetle iktifa edilmiştir.

2.4. Değerlendirme

İctihâd, gerek hadîs ilmi, gerekse tüm İslâmî ilimler de var olan ortak bir değerdir. Hadîs ilminde rivâyete sahîh, hasen, zayıf ve mevzû gibi hükümlerin verilmesi, tamamen o rivâyeti değerlendiren kişinin şahsi görüşü olup, subjektif niteliktedir. Durumun bu şekilde olmasında, hadîsin hükmünü araştırırken başvurulacak olan, cerh-ta'dil ile hadîs usûlü ilminin ictihâdi

²⁸⁵ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *Ma'rifetü's-Süneni ve'l Âsâr*, thk. Abdulmutî Emin Kalaycı (Kahire: Dâru'l Vefâ, 1412/1991), 1/322.

²⁸⁶ Muhammed b. İsâ b. Sevre es-Sülemî Ebû İsâ et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Beşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l Ğarbi'l İslâmî, 1996), "Tahâret", 2, 4, 7, 11, 12, 15, 16, 18, 19, 21 (No. 2, 6, 11, 15, 16, 19, 20, 23, 24, 27).

²⁸⁷ Dârekutnî, *Sünen*, 2/143, 3/98, 99.

²⁸⁸ İsmail Lütfi Çakan, *Hadîs Edebiyatı* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yay. 2012), 101.

²⁸⁹ Tirmizî, "Tahâret", 55, 139, 156 (No. 72, 190, 210); Tirmizî, "Savm", 9, 52 (No. 693, 757).

olması ve daha birçok husus etkili olmuştur. Bunun sonucu olarak da aynı râvî hakkında cerh ve ta'dilin teâruz etmesi, bir diğer ifadeyle, herhangi bir muhaddise göre cerh edilen bir râvînin, bir başka muhaddise göre ta'dil edilmesi, aynı muhaddisin aynı râvî hakkındaki cerh ve ta'dilinin teâruz etmesi ve hadîs usûlü kurallarının uygulanmasındaki farklılıklar söz konusu olmuştur.

Bununla birlikte, hadîs ilminde, rivâyetlerin sıhhatinin belirlenmesinde ictihâd kapısının kapatıldığı görüşünü tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk defa dile getiren İbnü's Salâh'a, bu konuda birçok âlim ve ilim adamı karşı çıkmıştır. Dolayısıyla bu durum, evren var olmaya devam ettikçe, ehliyet sahibi olan kişilerin, şahsi kanaatlerince hadîslerin sıhhatini belirlemeye devam edeceklerini ve bu konuda ictihâda binaen bir rivâyet hakkında farklı değerlendirmelerin ortaya çıkmasının her zaman söz konusu olabileceğini gözler önüne sermektedir.

Ayrıca, muhaddislerin 'o hadîste bir beis olmadığını umuyorum', 'eğer haber sabitse', 'eğer haber sahîhse', 'eğer rivâyet sahîh değilse' ve 'hadîs inşallah sahîhse' gibi rivâyetleri değerlendirmede, bu tarz müteredit ifadeler kullanmaları ve bu hükümlerinde ihtiyatlı davranmaları, hadîslerin sıhhatinin tespitinin ictihâdi olduğunu göstermektedir. Zira hadîslerin sıhhatini tespit işlemi ictihâdi olmasaydı, objektif kriterlere haiz olsaydı, hadîsi değerlendiren muhaddisin, müteredit ifadeler yerine, 'bu hadîs sahîhtir.', bu rivâyet zayıftır.' 'bu hadîs hasendir.' tarzında kesin ve net ifadeler kullanması gerekirdi.

Tezimizin daha çok teorik boyutunun anlatıldığı bu bölümlerden sonra şimdi fıkıhçıların zayıf hadîsleri sahîh olarak kabul etmelerine yol açan bazı alternatif metotlara ve hadîslerin sıhhatini tespit için aynı rivâyetlerle alakalı hadisçi ve fıkıhçıların farklı hükümler vermelerine dair örnekler vererek, konumuzun pratiğe yansımalarına temas etmeye çalışacağız.

3. BÖLÜM

HADİSLERİN SİHHATİNİ TESBİT SÜRECİNDE YAŞANAN TARTIŞMALAR

3.1. Hadîslerin Sıhhatini Tespitte Hadîsçi ve Fıkıhçı Bakış Açısı

İslâm'ın esas ve güvencisi olan Kur'ân-ı Kerimden sonra ikinci kaynak olan sünnet, Kur'ân ile sıkı bir birliktelik içerisinde. İslâm âlimlerinin çağlar boyunca çok çeşitli ilim dallarında meydana getirdiği yüzlerce eserden herhangi bir tanesini okuyanlar veya İslâm'ın tebliğine muhatap olanlar öncelikle Kur'ân ve sünnetten haberdar olurlar. Sadece bu durum bile Kur'ân ile sünnetin birlikteliğini, bu iki kaynağın tıpkı etle tırnak gibi birbirine bağlı olduğunu göstermeye yetmektedir.²⁹⁰

Sünnet, Kur'ân karşısında birçok fonksiyon icra etmektedir. Kısaca bu fonksiyonların ne olduğuna temas etmek sünnetin önemini anlama noktasında faydalı olacaktır.

Kur'ân-ı Kerim'in namaz kılmayla ilgili emirleri²⁹¹ bizlere mücmel²⁹² olarak gelmiştir. Zira kitapta namazın nasıl kılınacağı, kaç rek'at olduğu, farzlarının ve vaciplerinin ne olduğu bilgisi bulunmamaktadır. Hz. Peygamber *"Beni nasıl namaz kılarken görüyorsanız o şekilde namaz kılın"*²⁹³ buyurarak, hem bizzat göstererek hem de gerekli açıklamaları yapmak suretiyle Kur'ân'ın mücmel olan namaz emrini beyan etmiştir.

Yüce Allah kitabında meytenin etlerinin ve kanının haram olduğunu ifade etmiştir.²⁹⁴ Bu genel bir hükümdür. Hz. Peygamber balığın ve çekirgenin ölüsünün, kanlardan ise karaciğer ve dalağın kanının helal olduğunu²⁹⁵ belirterek, âmm²⁹⁶ olan kitabın bu hükmünü, sünnetiyle tahsis etmiştir.

Kur'ân-ı Kerim'de hırsızlık yapan kadın ve erkeğin elinin kesilmesi emredilmekle²⁹⁷ birlikte, âyette geçen 'el' lafzı mutlak²⁹⁸ olup, âyette hangi elin kesileceği ve nereden kesilmesi gerektiğine dair herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Resûlullah hırsızlık yapan kişinin sağ el

²⁹⁰ Raşit Küçük, "Kur'ân Sünnet İlişkisi ve Birlikteliği", *Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi-Sünnetin Dindeki Yeri*, ed. İsmail Lütfi Çakan (İstanbul: Ensar Yayınları, 2010), 123.

²⁹¹ el-Bakara, 2/43, 110, 238, el-En'âm, 6/72.

²⁹² Mücmel: Bir beyan yapılmadığı zaman kendisiyle neyin kastedildiği anlaşılmayan müphem lafız manasına gelmektedir. bk. Şa'ban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, 387.

²⁹³ Buhârî, "Ezan", 18 (No. 631).

²⁹⁴ el-Mâide, 5/3.

²⁹⁵ İbn Mâce Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (b.y.: Dâru İhyâ'î'l Kutubi'l Arabiyye, ts.), "E'ime", 31 (No. 3314).

²⁹⁶ Amm: Tek vaz ile tek bir manayı göstermek için konulan ve muayyen bir miktarla sınırlı olmaksızın bu mananın kendisinde gerçekleştirdiği bütün fertleri kapsayan lafza denilmektedir. bk. Şa'ban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, 345.

²⁹⁷ el-Mâide, 5/38.

²⁹⁸ Mutlak: Gayri muayyen bir ferdi veya fertleri gösteren ve kendisinin herhangi bir sıfatla kayıtlı olduğuna dair delil bulunmayan lafız olarak tarif edilmektedir. bk. Şa'ban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, 316.

ve bileğinin kesilmesi gerektiğini hadîsiyle beyan ederek,²⁹⁹ mutlak olan bu lafzı takyîd etmiştir.

Kitapta yer alan “*Birinize ölüm geldiğinde eğer bir hayır bırakacaksınız anaya babaya yakınlarla münasip bir şekilde vasiyette bulunmak, Allah’tan korkanlar için üzerlerine bir borçtur.*”³⁰⁰ meâlindeki âyetin hükmü, “*Varise vasiyyet yoktur*”³⁰¹ hadîsiyle neshedilmiştir.³⁰²

Sünnet, kitapta hükmü bulunmayan birçok mesele ile alakalı yeni hüküm getirmiştir. Ninenin mirastan alacağı payın miktarı,³⁰³ bir kadının kendi halası veya teyzesi ile aynı nikah altında bulunamayacağı,³⁰⁴ altın ve ipeğin erkeklere haram, kadınlara helal olması³⁰⁵ gibi hususlar bu duruma örnek olarak verilebilir.

Sünnet, kitapta yer alan bazı hükümlerin aynısını ifade etmek suretiyle kitapta yer alan hususları teyit etmektedir. Kişinin malının haksız yere yenmesinin yasak olması,³⁰⁶ namaz kılmanın, oruç tutmanın ve zekat vermenin gerekliliği,³⁰⁷ Allah’a şirk koşmanın yasak olması,³⁰⁸ haksız yere birinin canına kıymanın haramlığı³⁰⁹ gibi birçok husus Kur’ân’ın emri olup, sünnet, kitabın bu emirlerini teyit etmek suretiyle pekiştirmiştir.

Zikredilenlerden hareketle, sünnetin, Kur’ân’ın mücmelini tebyîn, âmminı tahsis, itlâkını takyîd, hükümlerini pekiştirme ve teyit etme, bazı hükümlerini nesh etme ve kitapta yer almayan konularda hüküm getirme gibi kitap karşısında birçok fonksiyonu icra ettiğini anlamaktayız.³¹⁰

Sünnetin bu fonksiyonlarını ve önemini anlayan sahâbe, Hz. Peygamberden duydukları gibi hadîsleri rivâyet etmeye ve hadîsleri korumaya aşırı titizlik gösterdiler. Özellikle aralarında ortaya çıkan fitne olayları, İslâm’ın birçok yere yayılması ve hadîs uydurmalarının ortaya çıkması sonrasında bu titizlik daha da belirgin hale gelmiştir. Gerek sahâbe döneminde gerekse sonraki dönemlerde hadîslerin sahihini, sakîminden ayırmak ve hadîsleri tahriften korumak

²⁹⁹ San’anî, *Sübülü’s Selâm*, 4/63.

³⁰⁰ el-Bakara, 2/180.

³⁰¹ Ebû Dâvûd, “Vasâya”, 6 (No. 2870).

³⁰² Ebû’l Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medâruku’t Tenzil ve Hakâiku’t Te’vil* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1438/2017), 157.

³⁰³ el-Beyhakî, *Sünenü’l Kübrâ*, 6/384.

³⁰⁴ Buhârî, “Nikâh”, 28 (No. 5108).

³⁰⁵ Ebû Dâvûd, “Libâs”, 14 (No. 4056).

³⁰⁶ en-Nisâ, 4-29; Ahmed b. Hanbel, *Müsnedu’l İmam Ahmed b. Hanbel*, 34/299.

³⁰⁷ el-Bakara, 2/43; Buhârî, “İmân”, 1 (No. 8).

³⁰⁸ en-Nisâ, 4/48; Buhârî, “Edeb”, 6 (No. 5975).

³⁰⁹ el-İsrâ, 17/33; Buhârî, “Edeb”, 6 (No. 5975).

³¹⁰ Şa’ban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 97; Abdulvahhâb Hallâf, *İlmu Usûli’l Fikh*, thk. Muhammed Ebu’l Hayr es-Seyyid (Beyrut: Müessesetü’r Risâle, 1433/2012), 35.

için isnâd, cerh ve ta'dil, hadîsleri rivâyet eden râvîlerle görüşme ve rivâyetleri sıhhat açısından taksim etme gibi genel geçer belirli yöntemler ortaya konulmuştur.³¹¹

Rivâyetleri sıhhat açısından değerlendirmede ve rivâyetleri tahriften koruma noktasında takip edilen bu metotlar, hadîslerin hükmüne doğrudan etki etmektedir. Bu yöntemler âlimlerin kendi ictihâdlarıyla oluşturulduğundan subjektif nitelikte olup, aynı ilim dalına mensup âlimlerce bile bu konuda bir yeknesaklık bulunmamaktadır. Bu durum aynı hadîsin gerek farklı ilim dallarına mensup âlimlerce, gerekse aynı ilim dalına mensup âlimlerce farklı hükme konu olması sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Hadîsler, sıhhat açısından; sahîh, hasen ve zayıf şeklinde üç kısma ayrılmaktadır.³¹² İslâm âlimleri ictihâdlarına göre rivâyetlere sahîh, hasen ya da zayıf şeklinde hüküm vermektedirler. Bilginler tarafından verilen bu hükümler subjektif olup, aynı rivâyetin muhaddis ve fakîh tarafından farklı hükümlere konu olduğu sıklıkla görülmektedir.

Bu bağlamda bu başlık altında genel anlamda fıkıhçılar ile hadisçilerin rivâyetleri değerlendirme kriterlerine değinerek, hadîslerin sıhhatinin tespitinin ictihâdi olduğuna ışık tutacağız. Muhaddisler ile fıkıhçıların hadîsleri değerlendirmede takip ettikleri yöntemlere geçmeden önce, hadîslerin sıhhatini tespitteki farklı yaklaşımlara dikkat çekmesi ve konuyla alakalı olmasından ötürü, Babanzâde Ahmed Naim'in (v. 1872/1934) şu sözlerini zikretmek yerinde olacaktır.

İslâm âlimleri bir rivâyeti nakletme ve onunla amel etme konusunda üç ayrı fırkaya ayrılmışlardır. Bunlardan ilki tüm önemi isnâda vermektedir. Öyleki senedin isnâdını muttasıl, râvîlerini de güvenilir olarak bulursa, hadîse hemen sahîh hükmü vermektedirler. Hatta bu gruba mensup bazı kimseler, râvîleri kavî olan diğer bir hadîse muhalif bir hadîs bulsa, kavî senedli olan rivâyete esah, diğerine ise sahîh hükmü verirler. Bazen bu iki hadîsin cem ve te'lifi de mümkün olmamaktadır. Halbuki bu ilmin ileri gelenleri, isnâdın sıhhati, metnin sıhhatini gerektirmez demektedirler. Ayrıca râvîdeki hata ve manen rivâyet gibi sebeplerle, Şârî'nin maksadının tam olarak belirtilememesi ihtimali de bulunmaktadır. Isnâdı sahîh olan bir hadîsin, illet-i hafiyeye-i kâdîhası bulunma ihtimali de vardır. Râvîlerin hafızasına hüsnü zan mesleği olan bu metot temsilcileri, bazen çok aşırı hadîslerle ihticâc etmişlerdir.

İkinci grup ise tüm önemi hadîsin metnine verir. Isnâda hiç önem atfetmez. Bütün önemi nefsi hadîse verir. Mezhep ve mesleğine uyarsa, isnâdında dedikodu yapılmış olsa bile, hadîsi Hz. Peygamber'e atfetmekte bir beis görmez.

Bu iki grubun arasında orta yolu tutan bir grup daha vardık ki Şârî'nin maksadını anlamak için hem metni hem de senedi dikkate almaktadırlar. Bu grup nazarında hadîs hususunda müferrit

³¹¹ Mustafa es-Sibâî, *es-Sünnet ve Mekânetühâ fi't Teşri el-İslâmî* (Beyrut: el-Mektebetü'l İslâmî, 1402/1982), 1/90-96.

³¹² İbnü's Salâh, *Mukaddime*, 11; Muhyiddîn Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *et-Takrîb ve't Teysîr li Ma'rifeti Süneni'l Beşîri'n Nezir*, thk. Muhammed Osmân el-Haşet (Beyrut: Dâru'l kitâbi'l Arabî, 1405/1985), 25.

olan birinci grubun reddettiği nice hadîs sahîh olduğu gibi, bu hususta müfrit olan birinci fikranın kabûl ettiği nice hadîs sahîh olmamaktadır. Hakka tabi olan hevâyâ uymayanların takip ettikleri yol işte bu yoldur.³¹³

Ahmed Naîm'in ifadelerinden şu hususlar anlaşılmaktadır: Bize ulaştırılan sünnet malzemesinin sabit olup olmadığına dair bilgi, yalnızca ilgili hadîsin senedinin araştırılmasına bağlı değildir. Hadîsin sened ve metninin birlikte değerlendirilmesi, bununla birlikte o haberle ilgili diğer tüm bilgi ve karînelerin araştırılması gerekmektedir. Amaç hadîsin Hz. Peygamberden sadır olup olmadığını araştırmak olduğuna göre, senedin yanı sıra hadîsin, Kur'ân'a ve sahîh sünnete uygunluğu, ümmetin hadîsle amel etmesi gibi birtakım sened dışı karînelerle hadîsin sabit olup olmadığına karar vermek gerekmektedir. Zira Ahmed Nâîm'in de dikkat çektiği gibi hadîslerin sıhhatini belirlemede sened ve metni dikkati nazara alan ulemâ, sened açısından zayıf olan nice rivâyetle ihticâc etmiştir.

Aslında Ahmed Naîm'in bu ifadelerinin bir benzerini daha önceleri Ebû Yusuf'un (v. 182/798), Evzâî'nin (v. 157/774) görüşlerine reddiye olarak kaleme aldığı er-Red alâ Siyeri'l Evzâî isimli eserinde de müşahede etmekteyiz. Ebû Yusuf konuyla alakalı şunları ifade etmektedir: "Rivâyetler arttıkça bunlar arasında bilinmeyen, fıkıhçıların tanımadığı, Kitap ve Sünnet'e uygun olmayan rivâyetler ortaya çıkar. Şaz³¹⁴ hadisten sakının. Kur'an ve ma'ruf sünneti kendinize rehber edinin. Diğer rivâyetleri de bu karînelerle birlikte değerlendirin."³¹⁵ Ebû Yusuf'un bu ifadelerinden de bir hadisin Hz. Peygamber'e aidiyeti noktasında sadece ilgili hadisin isnadıyla yetinilmemesi, Kur'an ve ma'ruf sünnet gibi diğer karînelerle rivâyetin muhtevasının kontrol edilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

3.1.1. Hadîslerin sıhhatini tespitte hadisçilerin yöntemleri

Âlimlerin hadîslere sahîh hükmü vermeleri ve bir hadîsle amel etmeleri dini alanda çok önemli bir husus olmakla birlikte, bir rivâyetin sahîh olması ve kendisiyle ihticâc edilmesi için öncelikle bu hadîsin sıhhat şartlarını taşıması gerekmektedir. Bu bağlamda muhaddisler tarafından bir rivâyetin sahîh olması için hadîsi, adâlet ve zabt sahibi râvîlerin, kesiksiz isnâdla birbirlerinden rivâyet etmeleri ve rivâyetin şâz ve illetli olmaktan uzak olması gerekmektedir.³¹⁶

³¹³ Babanzâde Ahmed Naîm, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi* (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1976), 1/275-277.

³¹⁴ Şaz'dan kastedilen hadis usûlü terminolojisinde yer alan şaz kavramı değildir. Burada şaz'dan maksat ma'ruf ve meşhûr sünnete muhalif olan haber-i vâhidlerdir. Konu için bkz. Nevzat Aydın, "Hadisin Tespit ve Tenkidinde Ma'ruf/Meşhûr Sünnet'in Metodolojik Değeri ve İşlevi" *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/20/(Şubat 2011), 160.

³¹⁵ Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kufî, *er-Redd alâ Siyeri'l Evzâî*, thk. Ebu'l Vefâ el-Afgâni (Kahire: Lecnetü İhyâ'î'l Maârifî'n Numâniyye, 1938), 24.

³¹⁶ İbnü's Salâh, *Mukaddime*, 11, 12.

Muhaddisler tarafından genel kabul gören sahih hadisin belirlenmesinde takip edilen bu beş yöntem ve metodu tespit edebildiğimiz kadarıyla hicri VII. yüzyılda İbnü's Salâh ortaya koymuştur.³¹⁷ İbnü's Salâh öncesi bazı müellifler sahih hadiste bulunması gereken şartlara dair bilgilendirmede bulunsalar da bu hususta bir ittifak sağlanamamıştır. Dolayısıyla bu döneme kadar muhaddislerin hadislerin sıhhatini tespitine dair ortaya koydukları yöntemlerde ortak bir kanaat ve anlayışın bulunmadığını rahatlıkla ifade edebiliriz. Daha sonraları Nevevî,³¹⁸ İbn Dakîkul'îyd (v. 702/1302),³¹⁹ el-Ca'berî (v. 732/1332),³²⁰ İbn Hacer,³²¹ Süyûtî,³²² ve Sehâvî³²³ gibi meşhur muhaddisler İbnü's Salâh tarafından zikredilen bu tanımın aynısını beyan etmişlerdir. Modern dönemde kaleme alınan hadis usûlü kitaplarında da İbnü's Salâh tarafından ifade edilen sahih hadis tanımı egemenliğini korumaktadır.³²⁴ Şimdi muhaddislerce bir hadisin sahih olmasında ileri sürülen bu şartlara dair anahatlarıyla bilgi verelim.

3.1.1.1. Adâlet Sıfatı

Zulmün zıddı olan adâlet, sözlükte; doğru olmak, eşitlemek, denklik, eşitlik gibi anlamalara gelmektedir.³²⁵ Bir başka tarife göre ise adâlet; ifrat ve tefrit arasında olmak şeklinde tanımlanmıştır.³²⁶

Hadis terimi olarak ise adâlet; mürûet ve takvaya kişiyi sevkeden özellik, râvinin rivâyetlerinin kabul edilmesi için kendisinde; müslüman olmak, buluğa ermek, dinin hükümlerine uygun yaşamak, şahsiyetini zedeleyecek söz ve davranışlardan uzak durmak gibi vasıfları bulundurması,³²⁷ şeklinde tanımlanmıştır.

³¹⁷ İbnü's Salâh, *Mukaddime*, 11, 12.

³¹⁸ en-Nevevî, *Takrîb*, 25.

³¹⁹ Takiyyüddîn Muhammed b. Alî b. Vehb el-Kuşeyrî el-Kûsî el-Ma'rûf bi İbnu Dakîku el-İd, *el-İktirâh fî Beyâni'l İstilâh*, thk. Kahtân Abdurrahmân ed-Dûrî (Ammân, Dâru'l Ulûm li'n Neşri ve't Tevzi', 1427/2007), 215-217.

³²⁰ Burhâneddîn Ebû İshâk İbrâhîm b. Ömer b. İbrâhîm b. Halîl el-Ca'berî, *Rusûmu't Tahdîs fî Ulûmi'l Hadîs*, thk. İbrâhîm b. Şerif el-Meyli (Lübnan: Dâru İbn Hazm, 1421/2000), 54.

³²¹ İbn Hacer, *Nüzhetü'n Nazar*, 58.

³²² es-Süyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, 1/60.

³²³ Sehâvî, *Fethû'l Muğîs*, 1/26.

³²⁴ Nurettin İtr, *Mehneçü'n Nakd*, 242; Çakan, *Hadis Usûlü*, 105; el-Hin-el-Lahhâm, *el-İzâh*, 56; Tahhân, *Teyfîru Mustalahi'l Hadîs*, 44; Aydınlı, *Hadis İstilahları*, 266.

³²⁵ er-Râzî, "Adale", 202; Zebîdî, "Adale", 29/443-470.

³²⁶ er-Râzî, "Adale", 202; Zebîdî, "Adale", 29/443-470.

³²⁷ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 104; İtr, *Menheçü'n Nakd*, 79; Aydınlı, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, 14.

Muhaddisler, tamamı adâlet vasfına haiz olan sahâbe³²⁸ dışındaki râvîlerde, adâlet kapsamı içerisinde râvîde; Müslüman olmak, akıllı olmak, buluğa ermek, takva sahibi olmak ve mürûet (kötü davranışlardan uzak durmak) gibi özelliklerin olması gerektiğini beyan etmişlerdir.³²⁹

Râvîde bulunması gereken adâlet vasfı, genel olarak hadîs ilminde söz sahibi kimselerce râvînin âdil olduğunun beyan edilmesiyle veya râvînin adâlet sahibi olarak şöhret kazanmasıyla sabit olmakla birlikte, bu konuda ilim ehli olmakla tanınan herkesin aksi bir durum söz konusu olmadıkça adâlet sahibi bir râvî olduğuna hükmetmenin gerekli olduğunu beyan ederek oldukça müsamahakâr davrananlar da bulunmaktadır.³³⁰

Hadîs münekkitleri râvînin adâlet ve zabtını zedeleyen kusurları belirtmiş ve bu kusurlara “Râvîde bulunan on kusur” anlamına gelen metâin-i aşere tabirini kullanmışlardır.³³¹ Metâin-i aşere bağlamındaki yer alan ve râvînin adâletini zedeleyen kusurlar şu şekilde ifade edilmiştir. Yalan, yalancılıkla itham edilme, fiske, bid’at ve cehâlet.³³² Bu beş kusur râvînin adâlet vasfını zedelemekle birlikte, elbette beş kusurun beşi de aynı seviyede değerlendirilmemektedir. Bu bağlamda hadîs ilminde yalancı olan bir râvî ile bid’at ehli olan bir râvînin rivâyeti aynı muameleye tabi tutulmamıştır.³³³

3.1.1.2. Zabt Sıfatı

Zabt sözlükte; kararlılıkla ve azimle bir şeyi ezberlemek, kaydetmek, sıkı tutmak manalarına gelmektedir.³³⁴ Bir hadîs terimi olarak ise zabt; bir kimsenin öğrendiği hadîsi başkasına nakledinceye kadar olduğu gibi koruyabilmesi manasına gelmektedir.³³⁵ Zabt temelde iki kısımda incelenmektedir:

Zabtu Sadr: Bir kimsenin uygun yollarla aldığı hadîsi, başkasına nakledinceye kadar ezberinde tutmasına denilmektedir. Bir diğer ifadeyle hadîsin ezberde muhafazasıdır.³³⁶

³²⁸ İbnü’s Salâh, *Mukaddime*, 56; en-Nevevî, *et-Takrîb*, 92.

³²⁹ İbnü’s Salâh, *Mukaddime*, 104; es-Süyûtî, *Tedribu’r-Râvî*, 1/352; Abdullah Aydın, “Adâlet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/344.

³³⁰ İbnü’s Salâh, *Mukaddime*, 105.

³³¹ İbn Hacer, *Nüzhetü’n Nazar*, 87; Bünyamin Erul, “Ta’n”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/558-560.

³³² İbn Hacer, *Nüzhetü’n Nazar*, 88; Hatîb, *el-Kifâye*, 101-161.

³³³ Fârûk Hammâde, *el-Menhecû’l İslâmî fi’l Cerh ve’t Ta’dil* (Riyad: Dâru Taybe, 1997), 321.

³³⁴ er-Râzî, “Zabt”, 182; Zebîdî, “Zabt”, 19/439.

³³⁵ Aydın, *Hadîs İstılahları*, 335.

³³⁶ İbn Hacer, *Nüzhetü’n Nazar*, 58; Aydın, *Hadîs İstılahları*, 335.

Zabtu Kitab: Bir kimsenin uygun yollarla aldığı hadîs kitabını, başkasına rivâyet edinceye kadar her türlü tahrîfattan korumasına denilmektedir. Bir diğer ifadeyle hadîsin yazılı muhafazasıdır.³³⁷

Hadîs münekkileri tarafından metâin-i aşere bağlamında zikredilen zabt kusurları ise şu şekilde belirtilmiştir: Çok yanılmak, gaflet, vehim, sika ravîye muhalefet ve hafıza bozukluğu.³³⁸

Bir râvînin zabt sahibi olduğu, rivâyetlerin adâlet ve zabt vasıflarına haiz bir başka râvînin hadîslerine uygun olması, hadîsi aldığı kişiden sorularak kontrol edilmesi, bir hadîsin aynı râvîden farklı zamanlarda alınması suretiyle karşılaştırma yapılması, o hadîsi duyan ikinci bir kişinin şahit olarak istenmesi, râvînin imtihan edilmesi veya yazılı kaynaklara başvurulması, cerh ve ta'dil âlimlerinin râvîyi tezkiye etmesi gibi farklı yöntemlerle bilinmektedir.³³⁹

3.1.1.3. Senedin Muttasıl Olması

Sözlükte ulaştırmak, kesintiye uğramamak ve birleştirmek manalarına gelen vasl kökünden türeyen muttasıl (veya mevsûl),³⁴⁰ bir hadîs terimi olarak ise; senedin başından sonuna kadar tüm râvilerin hocasından mu'teber öğrenme yoluyla alıp rivâyet ettiği hadîse denilmektedir.³⁴¹

Muhaddisler, ilk dönemden itibaren hadîsin senedinin önemine dikkat çekerek, bir rivâyetin kabul edilebilmesi için senedinin muttasıl olmasını şart koşmuşlardır.³⁴² Nitekim Katâde b. Diâme'nin (v. 117/735), rivâyetin ancak sâlih bir kişinin yine sâlih bir kişiden alınması durumunda makbul olduğunu belirtmesi,³⁴³ Abdullah b. Mübârek'in (v. 181/797), "İsnad dindedir. Eğer isnâd olmasaydı dileyen dilediğini söylerdi" beyanı,³⁴⁴ Muhammed b. Sîrîn'in (v. 110/729), "Şüphesiz ki bu ilim dindir. Dininizi kimden aldığınıza bakınız" ifadesi,³⁴⁵ Şu'be b. el-Haccâc'ın (v. 160/776), "İçerisinde haddesena, ahberana olmayan her hadîs abur cuburdur" beyanı,³⁴⁶ hadîs ilminde muttasıl senede ilk dönemden itibaren verilen önemi gözler

³³⁷ İbn Hacer, *Nüzhetü'n Nazar*, 59; Aydın, *Hadîs İstılahları*, 335.

³³⁸ İbn Hacer, *Nüzhetü'n Nazar*, 88, 89.

³³⁹ İbnü's Salâh, *Mukaddime*, 106; Ebu'l Hasen Mustafâ b. İsmâil es-Süleymânî, *el-Cevâhirü's Süleymâniyye Şerhu'l Menzûmeti'l Beykûniyye* (Riyad: Dârü'l Kiyân, 1426/2007), 61-66; el-Ca'berî, *Rusûmu't Tahdîs*, 100; Bünyamin Erul, "Zabt", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/61, 62.

³⁴⁰ er-Râzî, "Vasale", 340; Zebîdî, "Vasale", 31/79; Fîrûzâbâdî, "Vasale", 1068.

³⁴¹ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 44; İbn Hacer, *Nüzhetü'n Nazar*, 59; Aydın, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, 237.

³⁴² İbnü's Salâh, *Mukaddime*, 11.

³⁴³ Hatîb, *el-Kifâye*, 20.

³⁴⁴ Ebu'l Huseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kâhire: Dâru İhyâi Kütübi'l Arabiyye, ts.), "Mukaddime", 5.

³⁴⁵ Müslim, "Mukaddime," 5.

³⁴⁶ Hatîb, *el-Kifâye*, 283.

önünü sermektedir. Öte yandan hadîs adına yapılan ilim yolculuklarının bir amacının da muttasıl senedli rivâyetleri elde etmeye matuf olduğu bilinmektedir.³⁴⁷

Senedi muttasıl olan bir hadîs, Hz. Peygamber'e nispet ediliyorsa muttasıl merfû, sahâbîye nispet ediliyorsa muttasıl mevkûf, tabîine nispet ediliyorsa muttasıl maktû isimlerini almaktadır.³⁴⁸ Senedinde ittisali kaybeden yani muttasıl olmayan hadîs, genellikle zayıf hadîs olarak görülmekle beraber, rivâyet, senedinden düşen râvî sayısına, râvînin düşme şekline ve râvînin sened içerisinde düştüğü yere göre farklı isimler almaktadır.

Bu bağlamda bir sahâbînin bir başka sahâbîden duyduğu hadîsi Hz. Peygamber'e izafe ederek naklettiği hadîs için, mürselü's sahâbî, râvînin çağdaşı olmadığı bir hocadan naklettiği hadîs için, mürselü'l celî, bir râvînin çağdaşı olduğu bilinmekle beraber kendisinden mu'teber bir yolla hadîs alıp almadığı bilinmeyen bir hocadan naklettiği hadîs için, mürselü'l hafî, bir tâbîinin doğrudan Hz. Peygamber'e izafe ettiği rivâyet için, mürsel, senedin sahâbîden sonra gelen kısmında art arda olmamak kaydıyla birkaç râvînin düştüğü rivâyet için, münkatî', senedinde peş peşe iki veya daha fazla atlanan râvînin yer aldığı hadîs için, mu'dal, râvînin hocasından duymadığı hadîsi ondan duymuş gibi naklettiği rivâyet için, müdelles, senedin baş tarafı eksik ya da tamamen senedsiz olarak rivâyet edilen hadîs için, muallak terimleri kullanılmaktadır.³⁴⁹

Mu'teber bir râvî, hocasından aldığı hadîste açıkça hadîsi şeyhinden aldığına işaret ediyorsa yapılan tetkiklerde bu durumu doğruluyorsa râvî ile hocası arasında ittisalin olduğu, rivâyetinin senedinin muttasıl olduğu anlaşılmaktadır.³⁵⁰ Bununla birlikte râvî ile hocasının yaşadıkları beldelerin uzak olması veya râvînin hadîs aldığını ifade ettiği hocasından daha sonra hayata gelmiş olması gibi bazı sebeplerle râvî ile hocası arasında likânın mümkün olmaması, râvînin bizzat kendisinin hadîs naklettiği hocasından herhangi bir rivâyet almadığına dair açıklamada bulunması, rivâyetlerin farklı varyantlarının karşılaştırılması yoluyla râvî ile hocası arasında başka râvîlerin yer aldığına ortaya çıkması, râvî ile hocasının farklı tabakalarda yer alması gibi bazı durumlar da,³⁵¹ sened içerisinde inkıtânın yer aldığını, yani senedin muttasıl olmadığını gösteren ipuçlarındandır.

³⁴⁷ Hatîb, *el-Kifâye*, 403.

³⁴⁸ Muhammed b. Muhammed b. Süveylim Ebû Sühbe, *el-Vesîd fî Ulûm ve Mustalahi'l Hadîs* (Kahire: Dâru'l Fikri'l Arabî, ts.), 222.

³⁴⁹ Aydın, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, 188, 194, 195, 209, 213-215, Çakan, *Hadîs Usûlü*, 114-118.

³⁵⁰ Salahattin Polat, "Likâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 27/189, 190.

³⁵¹ es-Süleymânî, *el-Cevâhirü's Süleymâniyye*, 246,

3.1.1.4. Şâz Olmamak

Sözlükte topluluktan ayrılmak ve nadir olmak gibi manalara gelen şâz,³⁵² bir hadîs terimi olarak ise; sika râvînin, diğer insanların rivâyet ettiğine aykırı olarak bir hadîs rivâyet etmesi, sikalardan bir sikanın kendisine mütâbaat edecek hiçbir aslı bulunmadığı halde tek başına rivâyet ettiği hadîs ve hadîs rivâyetinde yanlışları doğrularından fazla olacak derecedeki hafıza bozukluğu sürekli olan râvînin, rivâyet ettiği hadîs,³⁵³ şeklinde hakkında farklı tanımlamalar yapılmıştır.

Son dönem hadîs âlimleri ise şâz'ı, sika râvînin diğer sika râvîlere veya kendisinden daha sika olan râvîye aykırı olarak rivâyet ettiği hadîs şeklinde tanımlamışlardır.³⁵⁴ Zayıf olarak kabul edilen şâz hadîsin karşısında tercih edilen rivâyete mahfûz denilmektedir.³⁵⁵ Buradan hareketle Tirmizî ve bazı muhaddisler şâz hadîsin mürâdifi olarak, gayr-i mahfûz terimini kullanmışlardır.³⁵⁶

Şâz, hadîsin sened ve metninde olabilmektedir. Senedde şâz olma durumu sika bir râvînin kendisinden daha sika olan râvîlere sened açısından muhalefetiyle ortaya çıkmaktadır. Mesela Tirmizî'nin, Süfyan b. Uyeyne > Amr b. Dînâr > Avsece > İbn Abbas tarihiyle naklettiği ve azat ettiği kölesinden başka vârisi bulunmayan bir adamın mirasını Hz. Peygamber'in adamın azatlı kölesine verdiğine dair rivâyet,³⁵⁷ Nesâî tarafından da İbn Cüreyc > Amr b. Dînâr > Avsece > İbn Abbas tarihiyle nakledilmiş,³⁵⁸ dolayısıyla hem Süfyan hemde İbn Cüreyc tarafından zikredilen bu hadîs, merfû muttasıl olarak Peygamber'e izafe edilmiştir. Buna mukabil Beyhakî'nin Sünen'inde geçen bir başka rivâyette ise aynı hadîs Hammad b. Zeyd > Amr b. Dînâr > Avsece tarafından mürsel olarak nakledilmiştir.³⁵⁹ Buradan hareketle sika bir râvî olan Hammâd'ın³⁶⁰ rivâyeti, kendisi gibi sika olan Süfyan ve İbn Cüreyc'e³⁶¹ sened açısından muhalefetinden dolayı şâz olarak kabul edilmiştir.³⁶²

Metinde şâz olma durumu ise sika bir râvînin, kendisinden daha sika olan râvîlere hadîs metni noktasında muhalefetiyle cerayen etmektedir. Mesela teşrik günlerinin yeme içme günleri

³⁵² er-Râzî, "Şâz", 163; Zebîdî, "Şâz", 9/423.

³⁵³ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 76, 77, Aydınlı, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, 291.

³⁵⁴ İtr, *Menhecü'n Nakd*, 428; Aydınlı, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, 291.

³⁵⁵ İbn Hacer, *Nüzhetü'n Nazar*, 73.

³⁵⁶ Abdülkâdir Mustafa Abdürrezzâk el-Muhammedî, *eş-Şâz ve'l Münker ve Ziyâdetü's Sika Muvâzene Beyne'l Mütakaddimîn ve'l Muteahhirîn* (Beyrut: Dâru'l Kutübi'l İlmiyye, 1426/2005), 107.

³⁵⁷ Tirmizî, *Sünen*, "Ferâiz", 14 (No. 2106).

³⁵⁸ Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *es-Sünenü'l Kübrâ*, thk. Hasan Abdulmunim Şelbî (Beyrut: Müessesetü'r Risâle, 1421/2001), "Ferâiz", 31 (No. 6376).

³⁵⁹ el-Beyhakî, *Sünenü'l Kübrâ*, 6/397.

³⁶⁰ Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ el-Ukaylî, *Du'âfâ'ül Kebîr*, thk. Abdul Mu'dî Emîn Kalacî (Beyrut: Dâru'l Mektebetü'l İlmiyye, 1404/1984), 4/179; Ebü'l Fazl Şihabüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't Tehzîb*, thk. Muhammed Avvame (Suriye: Dâru'r Reşid, 1406/1986), 178.

³⁶¹ İbn Hacer, *Takrîbu't Tehzîb*, 245, 363.

³⁶² İbn Hacer, *Nüzhetü'n Nazar*, 72.

olduğunu belirten hadîs,³⁶³ bütün tariklerden bu şekilde rivâyet edilmiştir. Buna mukabil Mûsa b. Uleyye b. Rebâh (v.114/732) tarafından bu konuda zikredilen hadîsin başına, Arefe gününün de yeme içme günü olduğu ziyade edilmiştir.³⁶⁴ Mûsâ tarafından nakledilen bu ziyade, muhaddislerce şâz olarak görülmüştür.³⁶⁵

3.1.1.5. Muallal Olmamak

Sözlükte; tekrar etmek, herhangi bir şeydeki zayıflık ve engel manalarına gelen *علل* kökünden türeyen muallal, bir hadîs terimi olarak ise; zahiren kusursuz görüldüğü halde araştırıldığında sıhhatini yok edebilecek gizli bir sebebe dayalı kusuru bulunan hadîse denilmektedir.³⁶⁶ Bir rivâyetin muallal olmasına yol açan kusura illet, bu illeti ortaya çıkarana muallil, bu tür rivâyetleri konu alan ilim dalına da “ilelü’l hadîs” denilmektedir.³⁶⁷

Herhangi bir rivâyetin muallal olmasına yol açan illet, hadîsin sened, metin veya hem sened hem de metninde yer alabilmektedir. Rivâyetin senedinde yer alan illet, daha çok mürsel veya munkatî hadîsin mevsûl, mevkûf hadîsin merfû, merfû hadîsin mevkûf olarak rivâyet edilmesiyle, iki hadîsin senedinin karıştırılması, isim künye ve lakapları birbirine benzeyen râvîlerin birbiriyle karıştırılması, sahâbînin tâbiû, tabiûnin sahâbî sanılmasıyla meydana gelmektedir.³⁶⁸ Sened içerisinde yer alan illet ile alakalı bir örnek verecek olursak; Abdümelik b. Cureyc>Mûsâ b. Ukbe>Süheyl b. Ebî Sâlih>Ebû Sâlih>Ebû Hureyre senediyle rivâyet edilen ve meclisten kalkarken okunacak duaya dair bilgi içeren rivâyetin görünüşte senedi sahihtir.³⁶⁹ Bu yüzden bazı muhaddislerce hadîse sahîh hükmü verilmiştir.³⁷⁰ Buna mukabil Buhârî, Ebû Zur’a, Ahmed ve Ebû Hâtim gibi bazı muhaddisler, hadîsin Mûsâ b. İsmâil naklinde Abdullah b. Utbe b. Mesûd et-Tâbiû’ye nispet edilerek maktû kılınmasını ve bazı hususları gerekçe göstererek rivâyetin muallal olduğu hükmüne varmışlardır.³⁷¹

Metin içerisinde yer alan illet ise genellikle tashîf ve tahrîf neticesinde rivâyetin anlamının değişmesi, metinde yer alamayan bir lafzın metin içerisine yerleştirilmesi, bir hadîs metninin başka hadîs metniyle karıştırılması gibi hususlarda meydana gelmektedir. Metin içerisinde yer alan illet ile alakalı şu örneği verebiliriz. Uykudan uyanıldığı zaman kişinin elini 3 defa yıkamasını ifade eden hadîsin *ثُمَّ لِيَعْرِفَ بِبَيْمِينِهِ مِنْ إِيَّانِهِ، ثُمَّ لِيَصُوبَ عَلَى شِمَالِهِ* kısmının, râvî İbrâhîm b.

³⁶³ Müslim, “Sıyam”, 23 (No. 144); Nesâî, “Sıyam”, 117 (No. 2914); Ebû Dâvûd, “Savm”, 49 (No. 2419).

³⁶⁴ Beyhakî, *es-Sünenü’l Kübrâ*, 4/491.

³⁶⁵ Sehâvî, *Fethu’l Muğîs*, 1/245.

³⁶⁶ İbnü’s-Salâh, *Mukaddime*, 90.

³⁶⁷ Aydınlı, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, 135, 189.

³⁶⁸ Mehmet Efendioğlu, “Muallal”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/312, 313.

³⁶⁹ Hâkim, *Ma’rifetü Ulûmi’l Hadîs*, 113.

³⁷⁰ Tirmizî, “Deavât”, 39 (No. 3433); Hâkim, *el-Müstedrek* 1/720.

³⁷¹ Hâkim, *Ma’rifetü Ulûmi’l Hadîs*, 114; Sehâvî, *Fethu’l Muğîs*, 1/276, 277.

Tahmân'ın (v. 163/780), hadîse ilavesi olduğu, bu sebeple hadîsin metin sebebiyle muallel bir hadîs olduğu ifade edilmiştir.³⁷²

Hadîste yer alan ve rivâyetin muallel bir hadîs olmasına yol açan illetin tespiti oldukça zor bir iştir. Bu bağlamda İbn Hacer, hadîs ilminde illet tespitinin oldukça karmaşık bir iş olduğunu, bunu ancak geniş anlayış, güçlü bir hafıza, râvîlerin derecelerini iyi bilen isnâd ve metinlere hakim âlimlerin yapacağını ifade etmiştir. Bu bağlamda hadîs ilminde illet tespiti yapabilen kişinin sayısının oldukça az olduğunu beyan etmiştir.³⁷³

Hadîste yer alan illetleri tespit etmek için rivâyetlerin tüm tariklerini bir araya getirmek ve tarikleri birbirleriyle karşılaştırmak, hadîsteki tüm râvîlerin adâlet ve zabt durumlarını araştırmak, tedlîs, irsâl ve ihtilâta konu olan râvîleri ortaya çıkarmak, râvîlerin mertebelerini araştırmak, râvîlerin hadîsi hocasından nasıl aldığı konusunda derinlemesine düşünmek, râvîlerin isimlerini, neseplerini ve künyelerini araştırmak, râvîlerin doğum, ölüm tarihlerini bilmek, hadîs merkezlerini ve okullarını araştırmak gibi birçok yol ve yöntem takip edilmektedir.³⁷⁴

Konumuzla doğrudan alakası olması sebebiyle illet konusunda şunu da söylemekte yarar vardır. İlet, kişiden kişiye değişen/subjektif nitelikteki bir kanaat olup, tespitinde daha çok ipuçlarına dayanılarak zann-ı gâlible hareket edilmektedir. Bu sebeple bir muhaddis tarafından muallel olarak görülen bir rivâyet, bir başka muhaddis tarafından muallel olarak görülmeyebilir. Dolayısıyla hadîslerin hükümleri araştırılırken, özellikle hadîste şu illet vardır denildiğinde rivâyetle alakalı kesin hüküm verme konusunda ihtiyatlı davranılması ve acele edilmemesinde yarar bulunmaktadır.³⁷⁵

Burada kısaca hakkında bilgi verdiğimiz beş durum, hadisçilerin rivâyetlerin sıhhatini tespitte kullandıkları yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Muhaddisler nezdinde bu beş şartın kendisinde bulunduğu rivâyetler sahîh olarak kabul edilmektedir.³⁷⁶ Bu beş şarttan herhangi birini kendisinde bulundurmayan rivâyetler ise sahîh hadîs kapsamı dışında yer almaktadır. Bununla birlikte sahîh hadîsin muhaddisler tarafından genel kabul gören bu şartlarında hadisçilerin tümünün ittifak ettiğini ifade etmek mümkün değildir. Zira Hattâbi muhaddisler tarafından genel kabul gören sahîh hadîs tanımından farklı olarak sahîh hadîste, sadece râvîlerin adil olmasını ve senedin muttasıl olmasını şart koşarken, Hakim ise sahîh hadîsi sıfatı bilinen bir sahâbînin Hz. Peygamber'den, iki adil tabîinin de sahâbîden rivâyet ettiği, şahadet

³⁷² Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *el-İlel ve's Suâlâtü'l Hadîsiyye*, thk. Heyet (Riyad: Matâbi' l Hamîzî, 1427/2006), 1/648.

³⁷³ İbn Hacer, *Nüzhetü'n Nazar*, 92.

³⁷⁴ Mâhir Yasin el-Fahl, "Hadîs İlminde İlet Tespit Yolları", çev. Ömer Faruk Akpınar, *Usûl İslam Araştırmaları Dergisi* 27 (2017), 137-146; Efendioğlu, "Muallal", 30/312, 313.

³⁷⁵ Efendioğlu, "Muallal", 30/312, 313.

³⁷⁶ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 79.

üzerine şehadet misali, hadis ehlinin günümüze kadar kabul ederek nakletmeleri şeklinde tanımlamaktadır.³⁷⁷

Şimdi fakîhlerin rivâyetlerin sıhhatini tespitte kullandıkları bazı yöntemlere dair bilgilendirmede bulunalım.

3.1.2. Hadîslerin sıhhatini tespitte fıkıhçıların alternatif yöntemleri

Fıkıhçılar da tıpkı muhaddisler gibi rivâyetlerin sahîh olarak kabul edilmesi noktasında, râvînin adâlet ve zabt sahibi olmasını, rivâyetlerin senedenin muttasıl olmasını şart koşmuşlardır. Ayrıca şu hususu da belirtmekte yarar bulunmaktadır. Fıkıhçılar ile muhaddislerin adâlet, zabt ve senedin muttasıllığı konularında aralarında az da olsa bazı farklılıklar bulunmaktadır. Bununla beraber fıkıhçılar, muhaddislerce bir hadîsin sahîh olarak kabul edilmesi için ileri sürülen rivâyetin şâz ve muallel olmaması ilkelerini, rivâyetin kabûlü noktasında şart olarak görmemişlerdir.³⁷⁸

Fıkıhçılar, hadîslerin sıhhatini belirlemede rivâyetin senedinin araştırılmasından başka isnâd dışı bazı metotlar da kullanmışlardır. Bu durum muhaddislerce sened noktasından zayıf olarak görülen bir rivâyetin, fıkıhçılara göre sahîh seviyesine çıkabileceği sonucunu doğurmuştur. Dolayısıyla muhaddislerce isnâdına göre zayıf olarak değerlendirilen bazı hadîsler, isnâd dışı bazı metotlarla desteklendiğinde gereğiyle amel edilmesi söz konusu olabilmektedir. Fıkıhçıların hadisçilerden farklı olarak rivâyeti değerlendirmede kullandıkları bu metotlar zayıf hadîslerin fıkıhçılar nezdinde sahîh olmasını sağladığından, tarafımızdan alternatif tabiriyle ifade edilmiştir.

Hatîb el-Bağdâdî, bu metotların haberin, Kur'ân veya mütevâtir hadîse muvafakat etmesi, ümmetin haberi tasdik hususunda icması, ya da âmmenin haberi kabûl etmesi olduğunu beyan etmiştir.³⁷⁹

İbn Teymiyye de Hatîb'in ifadelerine benzer ifadeler kullanmış ve şöyle demiştir. Zayıf hadîs kategorisinde olan mürsel hadîsle ilim ehli amel eder, sahâbenin sözüne, uygulamasına veya Kur'ân'ın zahirine muvafakat ederse, zayıf olan bu mürsel hadîs kendisiyle amel edilebilecek bir haber konumuna gelebilmektedir.³⁸⁰ Ebu'l Hasen b. Hassâr ise -senedinde yalancı bir râvî olmamak kaydıyla- bir fakîhin zayıf hadîsin sıhhatini, Allah'ın kitabına veya usûle muvafakat

³⁷⁷ Mehmet Bilen, "Sahih Hadisin Tanımı Üzerine", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (1999), 252, 253.

³⁷⁸ İbnu Dakîku el-İd, *el-İktirâh*, 215-217.

³⁷⁹ Hatîb, *el-Kifâye*, 17.

³⁸⁰ Ebü'l Abbâs Takiyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdidîn Abdisselâm el-Harrânî, *el-Fetâvâ'l Kübrâ li İbn Teymiyye* (Beyrut: Dâru'l Kutüb ilmiyye, 1408/1987), 2/289.

göstermesiyle bilebileceğini ve bu yöntemlerle zayıf olan hadîsin sıhhatine hükmedilmesinde herhangi bir beis olmadığını ifade etmiştir.³⁸¹

Buradan hareketle bu metotların arasında; telakkî bi'l kabûl, Kurân-ı Kerîm'in genel hükümlerine ve sahîh sünnete uygunluk, sahâbe kavline veya fiiline muvafakat, icma ve kıyasa mütâbaat sayılabilir. Ayrıca ulemâ nezdinde bu zikredilenlerden başka zayıf hadîsin makbûl olmasını sağlayan metotlarda bulunmaktadır. Fakat bu çalışmada en yaygın olarak kullanılan bu yöntemlerle iktifa edilecektir. Bununla birlikte bu metotların hepsinin âlimler katında ittifakla benimsendiği ve uygulandığını söylemenin mümkün olmadığını da ifade etmek gerekmektedir.

Bu metotların ne olduğuna dair bilgi vermek, bazı rivâyetlerin sıhhat açısından fıkıhçılar ile hadisçilere göre farklılık göstermesinin, bu bağlamda muhhadislere göre zayıf olan bir rivâyetin fıkıhçılar nezdinde sahîh olmasının nedenlerinin anlaşılmasına ve rivâyetlerin sıhhatinin tespitinin âlimden âlime değişen bir ictihâd işi olduğunun anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Şimdi bu yöntemlere dair bilgilendirmede bulunalım.

3.1.2.1. Telakkî Bi'l Kabûl

Telakkî لقي kökünden gelmekte olup, sözlükte; öğrenmek, almak ve karşılamak manalarına gelmektedir.³⁸² Kabûl kelimesi ise قبل kökünden gelmekte olup, sözlükte; uygun bulmak, hoş karşılamak ve muvafakat göstermek gibi anlamlara gelmektedir.³⁸³ Buradan hareketle terkip olarak telakkî bi'l kabûl; hüsnü kabulle karşılamak ve kabul edip gereğini yapmak gibi anlamlara gelmektedir. Telakkî bi'l kabûl; rivâyetler sened açısından zayıf olsa bile, ümmetin kabûlüne mazhar olmakla rivâyetlerin sahîh seviyesine çıkabileceğini ifade eden bir kavram,³⁸⁴ olarak ifade edilebilir.

Âlimler, ümmetin kabulle karşıladığı rivâyetlerin senedi zayıf olsa dahi sahîh olduğunu ifade etmektedirler.³⁸⁵ İmam Mâlik'in, hadîsin Medîne'de şöhret bulması sened bakımından onun sorgulanmamasını gerektirir³⁸⁶ ifadesi de bu meyanda söylenen bir sözdür. Yine müelliflerin eserlerinde geçen "Bu tür rivâyetlerle ehli hadîs amel etmez. Ancak ümmet kabulle karşıladığı

³⁸¹ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdir et-Türkî ez-Zerkeşi, *en-Nüket ala Mukaddimeti İbnü's Salâh*, thk. Zeynü'l Âbidîn b. Muhammed (Riyad: Ezvâü's Selef, 1419/1998), 1/107.

³⁸² ez-Zebîdî, "lakiye", 39/473.

³⁸³ ez-Zebîdî, "kabile", 30/210.

³⁸⁴ Kadir Gürler, "Zayıf Hadîsle Amel Edilip Edilmeyeceği Tartışmaları Arasında Bir Çözüm Yolu: Telakkî Bi'l Kabûl", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11/22 (2012), 5.

³⁸⁵ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sabî el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l Mütefakkîh*, thk. Ebu Abdurrahman Adil b. Yusuf el-Garâzî (Suud: Daru İbnu'l Cevzi, 1421), 1/471,

³⁸⁶ Ebû'l Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînilâh es-Sihâlevî el-Leknevî, *el-Ecvibitü'l Fâzileti li'l Esileti'l Aşerati'l Kâmile*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, (Halep: Mektebetü'l Matbûâti'l İslâmiyye, 1428/2007), 232.

için hadîs sahîhtir.”³⁸⁷ şeklindeki bu ve buna benzer ifadeler de bu gerçeğin bir yansıması olarak karışımıza çıkmaktadır.

Ahmed b. Hanbel’e zayıf gördüğü “*İnsanlar eşittir. Ancak dokumacı, hacamatçı ve çöpçü hariç*”³⁸⁸ manasındaki hadîsle niye amel ettiği sorulduğunda, “Biz hadîsin isnâdını taz’if ediyoruz. Ancak amel bu hadîse göredir.” cevabını vermiştir.³⁸⁹ Ahmed b. Hanbel’in bu ifadesi de bu kapsamda zikredilen bir değerlendirmedir. Ayrıca Hanbelî fakîhi Ebû Ya’la (v. 458/1066), Ahmed b. Hanbel’in bu sözünü şu şekilde açıklamaktadır; Ahmed b. Hanbel’in hadîsin zayıf olduğu şeklindeki ifadesinin, muhaddislerin yöntemine göre olduğunu, çünkü muhaddislerin irsâl, tedlîs ve ferd gibi fukahâ nezdinde zayıflığı gerektirmeyen birçok şey sebebiyle hadîse zayıf hükmü verdiklerini, ayrıca amelin bu hadîse göre olduğu ifadesiyle de fukahânın yöntemini kastettiğini,³⁹⁰ dolayısıyla amel sebebinin, ümmet telakkî kabul ettiği için fukahâya göre hadîsin makbul olmasına dayandığını ifade etmiştir.

Sened itibariyle sahîh olmamakla birlikte, ümmetin kabûlüne mazhar olarak sahîh kabul edilen ve fakîhlerce kendisiyle ihticâc edilen rivâyetlere şu örnekleri verebiliriz.

1. “*Şüphesiz ki Allah her hak sahibine hakkını vermiştir. Vârise vasiyet yoktur.*”³⁹¹

Bu hadîs, muhaddisler tarafından munkatî bir rivâyet olarak kabul edilmesine karşın, ümmet tarafından kabul gördüğü için fukahâ tarafından ihticâc edilen bir rivâyet haline gelmiştir. Ayrıca İmam Şafîî, munkatî da olsa ümmetin kabûlüne mazhar olan bu hadîsten yola çıkarak miras âyetinin, vasiyet âyetini nesh ettiği görüşüne varmıştır.³⁹²

2. Muaz b. Cebel’in, Hz. Peygamberin “Ne ile hükmedersin?” sorusuna, önce kitapla, sonra sünnetle ve her ikisinde bir bilgi olmazsa “kendi re’yimle ictihâd ederim,” ictihâd etmekten geri durmam” şeklindeki ifadesini içeren rivâyet,³⁹³ bazı muhaddisler tarafından senedinde meçhûl râvîler bulunduğu için zayıf olarak görülürken, Pezdevî (v. 482/1089), Cüveynî (v. 478/1085), Hatib el-Bağdadi ve İbn Teymiyye gibi birçok âlim bu rivâyeti sahîh olarak kabul etmişler, aynı zamanda kıyas delilinin teorik dayanağı saymışlardır.³⁹⁴ Ayrıca Gazzâlî de (v. 505/1111) bu rivâyetle alakalı onun mürsel olmasının sıhhatine zarar vermeyeceğini, bu rivâyetin senedinin

³⁸⁷ Ebu Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed en-Nemîrî b. Abdilber el-Kurtubî, *et-Temhîd li mâ fi'l Muvatta'i Mine'l Meânî ve'l Esânîd*, thk. Mustafâ b. Ahmed el-Alevî- Muhammet Abdul Kebîr el-Bekrî (Mağrib: Vizâratu Umumi'l Evkâf ve eş-Şuûnil İslamî, 1387), 16/ 218, 219; Sehâvî, *Fethu'l Muğîs*, 1/350.

³⁸⁸ el-Beyhakî, *Sünenü'l Kübrâ*, 7/217.

³⁸⁹ Ebu Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef el-Ferrâ, *el-Udde fi Usûli'l Fıkh*, thk. Ahmed b. Alî Seyr el-Mubârekî (Riyad: y.y., 1410/1990), 3/938.

³⁹⁰ Ebu Ya'la, *el-Udde*, 3/941.

³⁹¹ Ebû Dâvûd, “el-Vesâyâ”, 6 (No. 2870).

³⁹² eş-Şafîî, *er-Risâle*, 1/137.

³⁹³ Ebû Dâvûd, “el-Akdiye”, 11 (No. 3592).

³⁹⁴ İmâmü'l Haremeyn Ebû'l Mealî Rüknuddîn el-Cüveynî, *el-Burhân fi Usulil Fıkh*, thk. Salâh b. Muhammed b. Uveyza (Beyrut: Daru'l Kutubi el-İlmiyye, 1418/1997), 2/17; el-Buhârî, *Keşfu'l Esrâr*, 2/278.

araştırılmasının ümmetin kabûlüne mazhar olması sebebiyle gerekli olmadığını ifade etmiş ve kitabında bu nev'iden bazı rivâyetler serdetmiştir.³⁹⁵

3. *“Özürsüz olarak iki namazın arasını birleştiren kimse, büyük günah kapılarının birinden girmiş gibidir.”*³⁹⁶

Bu rivâyetle alakalı Tirmizî, rivâyetin ravîlerinden olan Haneş (v. 100/718) sebebiyle hadîsin zayıf olduğunu belirtmiş,³⁹⁷ yine bu rivâyetin ravîsi Haneş ile alakalı Ukaylî, İbn Hacer, Ahmed ve Elbânî (v. 1914/1999) hadîste zayıf olduğunu ifade etmişlerdir.³⁹⁸ Bununla birlikte Tirmizî, rivâyetin ümmetin kabûlüne mazhar olması sebebiyle rivâyetle amel edildiğini ifade etmiştir.³⁹⁹

4. Şa'bî'den (v. 104/722) rivâyet edildiğine göre o, şöyle demektedir: Muğire (v. 50/670) bize namaz kıldırды ve ikinci rek'atta oturması gerekirken kalktı. Cemaat ona hatırlatmak üzere sübhânellah dedi de, o da cemaate sübhânellah diye karşılık verdi. Muğire namazın kalan bölümünü bitirince oturduğu halde iki sehiv secdesi yaptı ve Resûlullah'ın kendisi gibi yaptığını haber verdi.⁴⁰⁰

Bu hadîsin râvîlerinden olan İbn Ebî Leylâ (v. 83/702) hıfz yönünden eleştirilmiş olup, Ahmed b. Hanbel onun rivâyet ettiği hadîsin delil olmayacağını ifade ederken, Buhârî ise İbn Ebî Leylâ'nın sadûk olduğunu söylemekle birlikte, kendisinin ondan hadîs rivâyet etmediğini, çünkü onun rivâyetlerin sahîh olanını, sakîm olanından ayırt edemediğini ifade etmiştir. Bununla birlikte ilim ehli bu rivâyetle amel etmişlerdir.⁴⁰¹

5. *“Her kim oruçluken elinde olmayan bir sebep dolayısıyla kusarsa o kişiye kaza gerekmez. Her kim de kasten kusarsa orucu kaza etsin”.*⁴⁰²

Tirmizî, bu hadîsin Hz. Peygamberden birçok tarikle rivâyet edilmesine rağmen senedinin sahîh olmadığını, ayrıca Buhârî'nin rivâyeti mahfûz olarak görmediğini, yani Buhârî'ye göre rivâyetin şâz olduğunu, ehli ilimin bu hadîsle senedi sahîh olmamasına rağmen amel ettiğini, Süfyân, Şafî, Ahmed b. Hanbel ve İshâk b. Râhaveyh'in de (v. 238/853) hadîsle amel edileceği görüşünde olduklarını beyan etmiştir.⁴⁰³

³⁹⁵ Gazâlî, *Mustesfâ*, 293.

³⁹⁶ Tirmizî, “Salât”, 24 (No. 188).

³⁹⁷ Tirmizî, “Salât”, 24 (No. 188).

³⁹⁸ Ukaylî, *Du'âfâ'ül Kebîr*, 4/179; İbn Hacer, *Takrîbu't Tehzîb*, 168.

³⁹⁹ Tirmizî, “Salât”, 24 (No. 188).

⁴⁰⁰ Tirmizî, “Salât”, 155 (No. 364).

⁴⁰¹ Tirmizî, “Salât”, 155 (No. 364).

⁴⁰² Tirmizî, “Savm”, 25 (No. 720).

⁴⁰³ Tirmizî, “Savm”, 25 (No. 720).

6. Sürâke b. Mâlik (v. 24/645) şöyle demektedir: Hz. Peygamber baba (kanı) dolayısıyla oğluna kısas uygular, fakat oğul kanı için babasına kısas uygulamazdı.⁴⁰⁴

Tirmizî, bu rivâyetin Sürâke'nin naklinin olduğu yalnız bu senedle bilindiğini, bu isnâdın da sahîh olmadığını, hadîsin râvîlerinden Müsennâ b. es-Sabbâh'ın (v. 149/766) zayıf bir râvî olduğunu, hadîsin yine Amr b. Şuayb'ın (v. 118/736) rivâyeti olması açısından da mürsel olduğunu, bu sebeple de hadîsin muztarib bir rivâyet olduğunu beyan etmiştir. Bununla birlikte Tirmizî, ehli ilimin bu zayıf hadîsle amel ettiğini, baba oğlunu öldürdüğünde kendisine kısas uygulanmadığını, yine baba oğluna kazf suçlamasında bulunduğu da babaya had cezası uygulanmadığını ifade etmiştir.⁴⁰⁵

7. *"Katil mirasçı olamaz."*⁴⁰⁶

Tirmizî, bu hadîsin sahîh olmadığını, sadece bu senedle bilindiğini ve Ahmed b. Hanbel gibi bazı ehli ilimin bu hadîsle amel etmediğini beyan etmiştir. Bununla birlikte ehli ilimin zayıf olan bu hadîsle amel ettiği, bu bağlamda kimi âlimler; katil ister kasten isterse hataen murisini öldürmüş olsa da mirasçı olamayacağı görüşünderken, İmam Mâlik gibi kimi bilginlerin ise öldürme hataen olursa vârisin mirasçı olabileceği görüşünde olduğu ifade edilmiştir.⁴⁰⁷

8. Suyun rengi, tadı ve kokusu değiştiği zaman necis olacağını ifade eden rivâyetin,⁴⁰⁸ İmam Şafiî tarafından Hz. Peygamber'den senedi sahîh olmayan tek bu vecihle nakledildiği beyan edilmiştir. Ayrıca Nevevî, hadîsin muhaddislerin ittifakıyla zayıf olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte rivâyet her ne kadar muhaddislere göre sahîh olmasa da âlimlerin, içerisine necaset düşen su ister az ister çok olsun, eğer necaset suyun rengini, tadını ve kokusunu değiştirirse suyun necis olacağı görüşünde oldukları ifade edilmiştir.⁴⁰⁹

9. *"Cariyenin talâkı iki, iddeti ise iki hayızdır."*⁴¹⁰

Hz. Âişe'den gelen bu hadîs gariptir. Müzâhir b. Eslem'den başka hadîsi merfû olarak nakleden bulunmamaktadır. Ayrıca Müzâhir'in hadîs ilminde bu rivâyetten başka bir rivâyeti bulunmamaktadır. Süfyân, Şafiî, Ahmed b. Hanbel ve İshâk gibi ehli ilminde dahil olduğu âlimler, zayıf olan bu garîb hadîsle amel etmişlerdir.⁴¹¹

⁴⁰⁴ Tirmizî, "Diyât", 9 (No. 1399).

⁴⁰⁵ Tirmizî, "Diyât", 9 (No. 1399).

⁴⁰⁶ Tirmizî, "Ferâiz", 17 (No. 2109).

⁴⁰⁷ Tirmizî, "Ferâiz", 17 (No. 2109).

⁴⁰⁸ el-Beyhakî, *Sünenü'l Kübrâ*, 1/392.

⁴⁰⁹ eş-Şevkânî, *Neylül Evtâr*, 1/45; es-San'anî, *Sübülüs Selâm*, 1/63.

⁴¹⁰ Tirmizî, "Talak", 7 (No. 1182); Ebû Dâvûd, "Talak", 6 (No. 2189).

⁴¹¹ Tirmizî, "Talak", 7 (No. 1182).

3.1.2.2. Kurân-ı Kerîm'in genel hükümlerine ve sahîh sünnete uygunluk

Kurân-ı Kerîm'in ve sahîh sünnetin dini hükümlere dayanak olmadaki rolü ilim ehlince bilinen bir gerçektir. Bu noktada bazı âlimler, zayıf rivâyetlerle Kurân-ı Kerîm'in genel hükümlerine ve sahîh sünnete uygunluk göstermesi sebebiyle amel etmişler, bu metotla zayıf rivâyetlerle ihticâc edilmesini sağlamışlardır. Konunun daha iyi anlaşılması açısından bu hususta örnekler verecek olursak:

3.1.2.2.1. Kurân'a uygunluk

1. Aîşe'den nakledildiğine göre; "Ben ve Hafsa oruçlu idik, bize bir yemek getirildi. Yemeğe iştah duyduk ve ondan yedik. Sonra Peygamber geldi. Hafsa babasının kızıydı (uyanıktı) benden önce Resûlullah'a davranarak, Ey Allah'ın Resûlü oruçlu idik, bize yemek getirildi, onu beğendik ve ondan yedik dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, onun yerine başka bir gün oruç tutun" ⁴¹² dedi.

Tirmizî, bu rivâyetin Zührî>Urve>Aîşe tarikiyle muttasıl olarak rivâyet edildiğini, başka tarikle ise Urve zikredilmeden mürsel olarak rivâyet edildiğini ve mürsel olmasının daha sahîh olduğunu belirtmiştir. Çünkü İbn Cüreyc'in Zührî'ye, "Sen bu hadîsi Urve>Aîşe tarikiyle mi duydun dediğini", Zührî'nin ise Urve'den bu konuda herhangi bir rivâyet işitmediğini belirttiğini ifade etmiştir. Diğer taraftan Nesâî de Tirmizî gibi rivâyetin mürsel olanın daha sahîh olduğunu belirtmiştir.⁴¹³ Ayrıca bu rivâyetle alakalı Elbanî zayıf hükmü vermiştir.⁴¹⁴

Tirmizî bu rivâyetle alakalı ilim ehlinin hadîsle amel ettiğini, İmam Mâlik'in bu hadîse göre hüküm verdiğini ifade etmiştir.⁴¹⁵ Bu rivâyet, Kur'ân'ın âyetlerinden olan ve birçok hükmün konulmasına temel teşkil eden "Ey iman edenler! Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı halde insanlara gösteriş olsun diye malını harcayan kimse gibi, sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın"⁴¹⁶ âyetine, yine "Haccı da, umreyi de Allah için tamamlayın"⁴¹⁷ âyetine muvafakat gösterdiği için âlimlerce zayıf olmasına rağmen kabul görmüştür. Zira âyetlerde bir ibadete başlanıldığı zaman tamamlanmasının ve ibadetin boşa çıkmaması için gerekli çabanın sarf edilmesinin gerekli olduğu ifade edildiğinden, ibadete başlamakla o kişinin üzerine ibadetin vacip olduğu ifade edilmektedir.⁴¹⁸

⁴¹² Tirmizî, "Savm", 36 (No. 735).

⁴¹³ en-Nesâî, "Savm", 206 (No. 3280).

⁴¹⁴ Tirmizî, "Savm", 36 (No. 735).

⁴¹⁵ Tirmizî, "Savm", 36 (No. 735).

⁴¹⁶ el-Bakara, 2/264.

⁴¹⁷ el-Bakara, 2/196.

⁴¹⁸ Ebü'l Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî, *Fethu Babi'l İnâye bi Şerhi'n Nükâye*, thk. Muhammed Nezâr Temîm, Heysem Nezâr Temîm (Beyrut: Dâru'l Kalem, 1418/1997), 1/587; Ebü'l Berekât

Tahâvî de (v. 321/933) rivâyette geçen oruç meselesini, zikredilen âyette geçen hac ve umre meselesine kıyas ederek bu hadîsle amel edildiğini, Ebu Hanîfe ve ashâbının da bu görüşte olduğunu belirtmiştir.⁴¹⁹

2. “Bir kimsenin, mescidlere gidip gelmeyi alışkanlık haline getirdiğini görürseniz onun imanına şahitlik edin.”⁴²⁰ manasına gelen ve Tirmizî’nin, “Hasenun-garîbun”⁴²¹ hükmünü verdiği bu rivâyeti, Elbânî zayıf olarak değerlendirmiştir.⁴²² İbn Hacer tarafından, hadîsin râvîlerinden olan Derrâc’ın (v. 421/1030), Ebî Heysem’den rivâyet ettiği bu hadîste zayıflık bulunduğu ifade edilmiştir.⁴²³ Aynı zamanda Derrâcla alakalı “leyse bi’l kavî” ve rivâyetleri münkerdir.⁴²⁴ şeklinde değerlendirmeler yapılmıştır.

Zayıf olarak görülen bu rivâyet, “Allah’ın mescidlerini ancak Allah’a ve âhiret gününe inanan, namazını kılan, zekâtını veren ve yalnız Allah’tan korkup çekinen kimseler imar edebilirler.”⁴²⁵ âyeti ile muvafakat göstermektedir. Ayrıca, Tirmizî’nin de rivâyetin akabine bu âyeti getirmesi, hadîsin âyet ile mutabakat gösterdiğini, dolayısıyla Tirmizî’nin bu rivâyete hasen hükmü vermesinde hadîsin bu âyete uygun olmasının etkili olduğu anlaşılmaktadır.⁴²⁶

3. “Kişinin, bir kimse hakkında yaptığı gıybetin keffâreti, o kimse için istiğfarda bulunmasıdır.”⁴²⁷

İbnü’s Salâh bu hadîsin sabit bir isnâdının olmadığını, ancak hadîsin manasının, her ne kadar beş vakit namazla alakalı da olsa, sebebin hususiliğinin, hükmün umumiliğine engel teşkil etmeyeceği gerekçesiyle “Şüphesiz ki iyilikler kötülükleri giderir” âyetine⁴²⁸ ve “Nerede olursan ol Allah’a karşı sorumluluğunu bilincinde ol. Bir kötülüğün arkasından iyi bir şey yap ki o, onu yok etsin”⁴²⁹ hadîsine muvafakat ettiğini, bu gerekçeler sebebiyle isnâdı zayıf olan bu rivâyetle amel edildiğini beyan etmiştir.⁴³⁰

Haftızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medârikü’t Tenzil ve Hakâiku’t Te’vîl*, thk. Yûsuf Ali Bedevî (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1438/2017), 1/167.

⁴¹⁹ Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l Âsâr*, thk. Muhammed Zührî en-Neccâr - Muhammed Seyyid Câdelhak (b.y.: Âlimü’l Kütüb, 1414/1994), 2/109.

⁴²⁰ Tirmizî, “İmân”, 8 (No. 2617).

⁴²¹ Hasenün-Garîbun kavramı bir râvînin tek başına rivâyet ettiği hadis için kullanılan bir terimdir. bk. Aydınlu, *Hadis Istılahları*, 112.

⁴²² Tirmizî, “İmân”, 8 (No. 2617),

⁴²³ İbn Hacer, *Takrîbu’t Tehzîb*, 201.

⁴²⁴ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-İlel ve Ma’rifetü’r Ricâl*, thk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbas (Riyâd: Dâru’l Hânî, 1422/2010), 116,

⁴²⁵ et-Tevbe, 9/18

⁴²⁶ Tirmizî, “İmân”, 8 (No. 2617),

⁴²⁷ Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Şuabü’l-İmân*, thk. Abdul Alî Abdulhamîd Hâmid, (Riyad: Mektebetü’r Rüşd, 1423/2003), 9/123.

⁴²⁸ Hûd, 11/114.

⁴²⁹ Tirmizî, “Birr ve’s Sıla”, 56 (No. 1987).

⁴³⁰ İbnü’s-Salâh eş-Şehrezûrî, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ, *Fetâvâ İbnü’s Salâh*, thk. Muvaffak b. Abdullah Abdulkâdir (Beyrut: Mektebetü’l Ulûm ve’l Hikem, 1407), 1/192.

3.1.2.2.2. Sahîh Sünnete Uygunluk

1. “Bir kişi namazın sonunda (Son oturuşta) selam vermeden önce abdestini bozarsa namazı câiz olur.”⁴³¹

Tirmizî, bu hadîsin isnâdının zayıf olduğunu belirtmiş, aynı zamanda Elbâni, Yahya b. Saîd el-Kattân, Ahmed b. Hanbel ve İbn Abdilber hadîse zayıf hükmü vermişlerdir.⁴³² Tirmizî şârihi Mübârekpûrî (v. 1865/1935), hadîsin zayıf olmasına ve ihticâca elverişli olmamasına rağmen Ebû Hanîfe ve ashâbının bu rivâyette amel ettiğini ifade etmiştir.⁴³³

Bununla birlikte teşehütle alakalı gelen rivâyette, Hz. Peygamberin, Abdullah b. Mes’ûd’un (v. 32/652) elinden tuttuğu ve ona teşehhüdü öğrettiği ifade edilmiş, teşehhüdü okuyunca da namazın tamam olacağı ifade edilmiştir. Bu rivâyette selamdan bahsedilmemiş ve teşehhüt okumakla namazın tamam olacağı ifade edilmiştir. Bu rivâyetin umumundan hareketle Ebû Hanîfe, yukarıda zikredilen ve muhaddislerce zayıf olarak görülen ‘kişi selam vermeden önce abdestini bozarsa namazı câiz olur.’⁴³⁴ rivâyetini delil olarak kullanmıştır.

2. Kays b. Sa’lebe’den⁴³⁵ rivâyet edildiğine göre o, şöyle demektedir: Resûlullah namaz için mescide çıktı. Hemen kamet getirildi. Ben de onunla beraber sabah namazını kıldım. Peygamber namazı bitirip mescidden çıkacağı vakit beni namaz kılar vaziyette görünce, bana; ‘Ey Kays dur bakalım, bir namaz vaktinde iki namaz mı kılıyorsun’ dedi. Ben de Hz. Peygamber’e, sabah namazının iki rekat sünnetini kılmamıştım dedim. O da ‘öyleyse bir sakıncası yoktur.’⁴³⁶ buyurdu.

Tirmizî, Muhammed b. İbrâhîm et-Teymî’nin, Kays’tan hadîs almadığı gerekçesiyle bu hadîsin mürsel olduğunu, yani isnâdının muttasıl olmadığını ifade etmiştir.⁴³⁷ Bununla birlikte Şafî, Atâ (v. 126/744) ve Amr b. Dînar (v. 126/744) gibi ehli ilimin bu hadîsin gereğiyle amel ettikleri ifade edilmiştir.⁴³⁸ Isnâdı muttasıl olmayan bu zayıf hadîsle ehli ilimin amel etmesini nedeni, hadîsin, “Kim namaz kılmayı unutursa, hatırladığında unuttuğu namazını kılsın.”⁴³⁹ manasındaki sahîh hadîse ve başka rivâyetlere uygun düşmesi sebebiyledir. Bu hadîs, unutulmuş namazla alakalı genel bir hüküm içermektedir. Bu hüküm içerisine sabah namazının sünneti dahil tüm namazlar girmektedir.

⁴³¹ Tirmizî, “Salât”, 185 (No. 407).

⁴³² Tirmizî, “Salât”, 185 (No. 407); İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 10/214.

⁴³³ Ebû’l Ulâ Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahîm el-Mübârekpûrî, *Tuhfetü’l Ahvezi bi Şerhi Cami et-Tirmizî* (Beyrut: Dâru’l Kutubil İlmîyye, ts.), 2/372.

⁴³⁴ Tirmizî, “Salât”, 185 (No. 407).

⁴³⁵ Kaynaklarda vefat tarihi yer almamaktadır.

⁴³⁶ Tirmizî, “Salât”, 199, (No. 422).

⁴³⁷ Tirmizî, “Salât”, 199, (No. 422).

⁴³⁸ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî, *el-İstizkâr*, thk. Sâlim Muhammed Atâ ve Muhammed Alî Muavviz (Beyrut: Dâru’l Kutubi’l İlmîyye, 1421/2000), 2/133.

⁴³⁹ Ebû Davûd, “Salât”, 11.

3.1.2.3. İcmâ'a uygunluk

Sözlükte azmetmek, bir işi yapmaya kesin kararlı olmak ve bir hususta fikirbirliği etmek manalarına gelen icmâ, istilahta; Hz. Peygamber'in ümmetinden olan müctehidlerin, Peygamberin vefatından sonraki herhangi bir devirde, şer'î bir hüküm hakkında ittifak etmeleri manasına gelmektedir.⁴⁴⁰ Tanımdan da anlaşılacağı üzere icmâ, telakkî bi'l kabûlden farklı bir mahiyete haizdir. Zira icma vücûp, hürmet ve sıhhat gibi bir meselenin şer'i hükmüyle alakalı bir ittifak içerirken, telakkî bi'l kabûl ise tamamen bir hadisin sıhhatine dair bir ittifaktır. Dolayısıyla konusu bir hadisin sıhhati olan telakkî bi'l kabûl ile konusu şer'i bir hüküm olan icmâ birbirinden farklı şeylerdir.⁴⁴¹

İcmâ ile telakkî bi'l kabûlün arasındaki bu temel farkı belirttikten sonra icmâ'nın zayıf bir hadisi tashih etmesine yönelik Hanefî usûlcü Cessâs'ın (v. 370/981) ifadelerine yer verelim; icmâ'da herhangi bir hatanın olması söz konusu değilken, haber-i vâhidde hata olma ihtimali bulunmaktadır. İcmâ bir konuda haber-i vâhide muvafık olursa bu muvafakat o haberin doğru ve kaynağının sahih olduğunu göstermektedir.⁴⁴² yine Tahir el-Cezâiri (v. 1852/1920) benzer yaklaşımla şu hususları dile getirmektedir. Usûlcülerin bir kısmı şöyle demektedir: İcmâ bir habere muvafakat eder de eğer icmâ'nın senedinin o haber olduğu bilirse haberin sıhhatine hükmedilir. İcmanın senedinin o haber olduğu bilinmiyorsa icmânın başka bir delile dayanması ihtimalinden dolayı haberin sıhhati hakkında o icmâ'a bakılarak herhangi bir şey söylenemez. Gerek Cessas'ın gerekse Cezâiri'nin bu ifadelerinden icmâ'a muvafakat eden haberlerin tashih edilebileceği anlayışı ortaya çıkmaktadır. Şimdi bu ifadelerin pratiğe yansımalarına bir örnek verelim;

"Bir dînar 24 kırattır."⁴⁴³ rivâyetiyle alakalı İbn Abdilberr (v. 463/1071), bu hadîsin isnâdının sahih olmadığını, buna mukabil hadîsin manası üzerinde ümmetin icmâ'ı olduğu için ulemânın bu hadîsle amel ettiğini beyan etmiştir. Ayrıca bu şekilde ümmetin icmâ'ına mazhar olan hadîslerin isnâdının zayıf olmasının, hadîsin kabûlü noktasında herhangi bir öneminin olmadığını ifade etmiştir.⁴⁴⁴

3.1.2.4. Sahâbe kavline veya fiiline uygunluk

Sahâbenin, sözünün, fetvalarının ve fiillerinin âlimler katında büyük önemi vardır. Bu yüzden bazı zayıf rivâyetler sahâbe sözüyle desteklendiğinde kendisiyle amel edilebilir hale

⁴⁴⁰ Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 104, 105.

⁴⁴¹ İcmâ ile telakkî bi'l kabûl arasındaki temel farkları için bkz. İbrahim İhsan Bayraktar, *Hadislerin Takviyesinde Telakkî Bi'l Kabûlün Etkisi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003), 158-161.

⁴⁴² Cessâs, *el-Fusûl fi'l Usûl*, 1/177.

⁴⁴³ Yapılan araştırma neticesinde hadis kitaplarında bu rivâyet bulunamamıştır.

⁴⁴⁴ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 20/145.

gelmektedir. Fakîhlerin, sahâbe kavliyle veya fiiliyle zayıf hadîsleri tashîh etmesinin amaçları, ilgili hadîsin muhtevâsına olan güveni ortaya koyarak zayıf olan hadîsle amel edilmesini sağlamaktır. Bu hususla alakalı şu örnekleri verebiliriz:

1. Ziyâd b. Hâris es-Sudâî⁴⁴⁵ şöyle demektedir: Hz. Peygamber sabah ezanını okumamı söyledi de, ben de ezanı okudum. Bilâl kamet getirmek isteyince, Peygamber Bilâl'e hitaben 'ezanı kardeşin Sudâî okudu, ezanı kim okursa kameti de o getirsin'⁴⁴⁶ buyurdu. bu rivâyeti Elbâni zayıf olarak görmüştür. Ayrıca Tirmizî, hadîsin râvîlerinden olan İfrîkî'nin (v. 156/773), Yahya b. Saîd el-Kattân ve Ahmed b. Hanbel gibi ilim ehline göre zayıf bir râvi olduğunu beyan etmiştir.⁴⁴⁷

İbnü'l Münzir (v. 318/930), Evsât adlı eserinde Ahmed b. Hanbel'in, Ebû Mahzûre'nin (v. 59/678) fiili sebebiyle, müezzin geldiğinde ezanı başkası okumuşsa, müezzinin ezanı yenilemesi ve daha sonra kamet getirmesi gerektiği görüşüne vardığını, râvîlerinden birisini zayıf olarak görmesine rağmen bahsi geçen rivâyetle amel ettiğini beyan etmiştir.⁴⁴⁸

2. İki kişi teyemmüm ederek namazlarını kılmışlardı. O namaz vakti çıkmadan da su bulmuşlardı. Onlardan biri su ile abdest alıp namazını iade etti. Diğeri ise namazını tekrar kılmadı. Peygamber, namazı tekrar iade etmeye şöyle buyurdu: 'sünnete uyup doğruyu yapmışsın, namazın tamam olmuştur'. Abdest alıp namazını iade edene ise: 'sana iki sefer ecir vardır.'⁴⁴⁹ dedi.

Ebû Dâvûd, bu hadîste sahâbeden Ebû Saîd el-Hudrî'nin (v. 74/693) zikredilmesinin mahfûz olmadığını, hadîsin aslında mürsel olduğunu ifade etmiştir.⁴⁵⁰ Bununla birlikte Nevevî, bu hadîsin, İbn Ömer'in (v. 73/693), Curuf'tan, Medîne'ye gelirken namaz vakti girdiğinde teyemmümle abdest alıp namaz kılmasına ve namaz vakti çıkmadan Medîne'ye ulaşıp namazı iade etmemesine uygun olduğu gerekçesiyle hadîsle amel edildiğini ve Medîne'nin yedi fukahâsının görüşünün de bu yönde olduğunu beyan etmiştir. Ayrıca İmam-Şafîi'nin, bir başka sahâbe sözüyle veya fiiliyle desteklenen bunun gibi mürsel hadîslerle amel ettiğini ifade etmiştir.⁴⁵¹

3. *"Kim malı olan bir yetimin velisi olursa, o malı ticarete değerlendirsün. Malı zekâtın yiyip tüketmesine bırakmasın."*⁴⁵²

⁴⁴⁵ Kaynaklarda vefat tarihi yer almamaktadır.

⁴⁴⁶ Tirmizî, "Salât", 32 (No. 199).

⁴⁴⁷ Tirmizî, "Salât", 32 (No. 199).

⁴⁴⁸ Ebu Bekir Muhammed b. İbrahîm b. Münzir en-Neysâbûrî, *el-Evsât fi's Süneni ve'l İcmâ ve'l İhtilâf*, thk. Ahmed b. Muhammed Hanîf (Riyâd, Dâru't Tîbe, 1405/1985), 3/51.

⁴⁴⁹ Ebû Dâvûd, "Tahâret", 123 (No. 338)

⁴⁵⁰ Ebû Dâvûd, "Tahâret", 123 (No. 338),

⁴⁵¹ Muhyiddin Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Müri en-Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l Mühezzeb* (Beyrut: Dâru'l Fikr, ts.), 2/306.

⁴⁵² Tirmizî, "Zekât", 15 (No. 641).

Tirmizî bu rivâyetin râvîlerinde olan Müsennâ b. es-Sabbâh'ın zayıf bir râvî olduğunu beyan etmiştir.⁴⁵³ Ulemâ da aynı şekilde Müsennâ'nın zayıf bir râvî olduğu konusunda ittifak etmiştir.⁴⁵⁴ Bununla birlikte Tirmizî, Ömer, Alî, İbn Ömer ve Âişe gibi sahâbeden birçok kişinin yetimin malından zekât verilmesi gerektiği görüşünde olduğunu beyan etmiştir. Hadîs, senedindeki râvînin zayıf olması açısından her ne kadar zayıf olsa da isimleri zikredilen sahâbelerin sözleri hadîse uygun olduğu için rivâyetin gereğiyle amel edilmiştir.⁴⁵⁵

3.1.2.5. Bir Müctehîdin İstidlâline uygunluk:

Müctehîdler, bir konu hakkında görüşlerini beyan ederken, kendi görüşlerine dayanak olarak kitap, sünnet, icma ve kıyas gibi birtakım dellilleri kullanmaktadırlar. Bu bağlamda müctehîdlerin bazen bir başka âlime göre zayıf olan rivâyetleri kendi görüşüne dayanak olarak kullandıkları müşahede edilmektedir. Bu durum, Tehânevî'nin de ifade ettiği gibi zayıf olan bir rivâyetin o müctehîd için sahîh olduğuna delalet etmektedir.⁴⁵⁶ Hatta Muvatta şarihlerinden Zekeriya Kandehevî (v. 1898/1982) müctehîdin ameli ile hadisin sahîh kılınmasının, o müctehîdin mukallidleri için cerh ve ta'dil sonucu muhaddislerce verilen hükümden daha kuvvetli olduğunu şu sözleriyle ifade etmektedir:

Bir müctehîdin herhangi bir hadisle amel etmesi o hadisin sahîh olarak kabul edilmesi için yeterli bir sebeptir. Hatta o zatın hadisle amel ederek tashihte bulunması mezhebinin mukallidleri için muhaddisin hadis hakkında vermiş olduğu hükümden daha üstündür. Bu durum bu ilmin uzmanlarınca da bilinen bir husustur.⁴⁵⁷ Zikredilen bu hususlar açıkça zayıf bir hadisin müctehîdin ictihadına uygun olarak sahîh kılınabileceğini bizlere göstermektedir.

Muhaddislerce zayıf olan hadislerin, müctehîdin istidlâliyle sahîh kılındığına dair şu örnekleri verebiliriz:

1. Resûlullahın kızı Fâtıma (v. 11/632), Esmâ binti Umeys'e (v. 40/661) öldüğünde kendisini Hz. Ali'nin ve Esmâ'nın yıkaması için vasiyette bulundu da, Esmâ ve Ali de bu vasiyet üzerine Fâtıma'yı yıkadılar.

Bu rivâyet, Esmâ'nın o vakitte Hz. Ebubekir'in yanında olması, Ebubekir'in de Fâtımâ'nın ölümünü bilmediğinin sahîh bir hadîsle sabit olması dolayısıyla Esmâ'nın, Fâtıma'yı yıkmasının mümkün olmadığı gerekçesiyle eleştirilmiştir. Buna rağmen bu hadîsin gereğiyle Ahmed b.

⁴⁵³ Tirmizî, "Zekât", 15 (No. 641).

⁴⁵⁴ İbn Hacer, *Tehzîbu't Tehzîb*, 10/36.

⁴⁵⁵ Tirmizî, "Zekât", 15 (No. 641).

⁴⁵⁶ Zafer Ahmed el-Osmânî et-Tehânevî, *Kavâid fî Ulûmi'l Hadîs*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde (Beyrut: Dârul Beşâiri'l İslâmiyye, 1428/2007), 57.

⁴⁵⁷ Muhammed Yûsuf Kandehevî, *Evcezû'l Mesâlik ilâ Muvatta'i Mâlik*, thk. Takiyyüddîn en-Nedvî (Dîmaşk: Dâru'l Kalem, 1424/2003), 1/251.

Hanbel ve İbnü'l Münzir'in amel ettiği, bu sebeple onlara göre bu hadîsin sahîh olduğu ifade edilmiştir.⁴⁵⁸

2. Muhayyisa b. Mes'ûd'dan⁴⁵⁹ nakledildiğine göre: Berâ b. Âzib'in (v. 71/690) devesi bir bahçeye girip oraya zarar verince Hz. Peygamber, gündüz bahçeleri korumanın bahçe sahiplerine, gece hayvanları korumanın da hayvan sahiplerine ait olduğunu beyan etmiştir.

İbn Abdilber, bu rivâyetin -her ne kadar mürsel olarak nakledilse de- meşhur bir hadis olduğunu, Hicaz fakihlerinin ve fakihlerin çoğunun hadisi delil olarak kullandıklarını ve Medîne'de amelin bu hadise göre olduğunu, Medine ve daha başka yerlerde bu hadisle ihticâc edilmesinin yeterli olacağını ifade etmiştir.⁴⁶⁰

İbn Abdilber'in bu ifadelerinden açıkça mürsel hadis kapsamında olan bu hadisle müctehîdlerin amel etmesinin hadisle amel edilmesi için yeterli olduğunu, bir diğer ifadeyle herhangi bir müctehîdin zayıf bir hadisle amel etmesinin o hadis için tashih manasında olduğunu anlamaktayız.

3.1.2.6. Kıyasa uygunluk

Sözlükte; bir şeyin başka bir şeyle ölçülmesi, iki şeyi birbirine eşitlemek ve takdir etmek gibi anlamlara gelen kıyas,⁴⁶¹ ıstılahta; kitap sünnet ve icmâda hükmü bulunmayan meseleye, aralarındaki illet birliği sebebiyle, bu kaynaklardan birinde bulunan meselenin hükmünü vermek manasında kullanılmıştır.⁴⁶²

Konu kapsamında vereceğimiz örneklerde de temas edileceğinden, burada kıyasın rûkunlarına dair kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır. Nas tarafından ta'yîn edilen meseleye asıl veya makîs aleyh, hükmü naslarda yer almayan meseleye fer veya makîs, nasdaki hükmün konmasına sebep olan özelliğe illet, nasla sabit olan hükme aslın hükmü kıyasla belirlenen hükme ise fer'in hükmü denilmektedir.⁴⁶³

Muhaddislere göre zayıf olan hadislerin fukaha nezdinde sahih kabul edilmesine yol açan bir diğer yöntem de kıyastır. Yani muhaddislere göre isnad açısından zayıf olan bir rivâyet, kıyasa uygun olmasıyla kendisiyle amel edilebilir duruma gelmektedir.

Tehânevî bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: Müctehidlerin nezdinde herhangi bir hadisin sıhhat durumu, rivâyetin, kıyasa, sahabe ve tâbiîn kavline muvafat etmesiyle, hadisin, nasların

⁴⁵⁸ İbn Hacer el Askalânî, *Telhîsu'l Habîr*, 2/327.

⁴⁵⁹ Kaynaklarda vefat tarihi yer almamaktadır.

⁴⁶⁰ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 11/82.

⁴⁶¹ er-Râzî, "gavese", 262; Zebîdî, "gavese", 16/421.

⁴⁶² Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 126.

⁴⁶³ Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 138

veya başka şeylerin delâletlerine uygun olmasıyla bilinebilmektedir.⁴⁶⁴ Yine Sehâvî de sahabe fiiline, ehli ilimin ameline ve kıyasa muvafat etmekle zayıf hadis kategorisinde yer alan mürsel hadisle amel edilebileceğini dile getirmektedir.⁴⁶⁵

Zayıf olan bununla birlikte fukaha nezdinde kıyasa uygunluk göstermesi sebebiyle ihticaca elverişli olan hadislere dair şu örnekleri verebiliriz:

1. Vâsile b. Eska'dan (v. 85/704) rivâyet edildiğine göre kadın, azadlısının, buluntusunun (lakît) ve üzerine mülânede bulunan çocuğun mirası olmak üzere üç mirası kendisinde toplar.⁴⁶⁶

Tirmizî, bu hadise hasen-ğarib, Elbânî, zayıf hükmü vermiş,⁴⁶⁷ yine Tirmizî şârihlerinden Mübârekpuri ise hadis ehline göre rivâyetin sabit olmadığını beyan etmiştir.⁴⁶⁸ Hanbelî fakîhlerinden Muhammed b. Ahmed b. Abdilhâdî el-Makdisî (v. 744/1343) ise bu rivâyet hakkında Şafiî ve başkalarının tenkitte bulunduğunu ifade etmiş ve şu değerlendirmede bulunmuştur.

Hakkında bazı âlimlerce tenkitte bulunmuşsa da kıyas bu rivâyetin sahih olduğunu göstermektedir. Şöyle ki velâ (azat edilmekten veya muvâlât sözleşmesinde doğan hükmü akrabalık) nesebin bir fer'idir. Yani neseb velânın aslı konumundadır. Velâlıktan doğan miras hükümleri aslında babanın mevlâlarından oluşmakla birlikte, babaya nispeti imkânsız hale gelince mevlâ anneye nispet edilir ve anne, azatlının asabesi halini alır. Nesepte aynı şekilde babaya aittir. Lian ve zina gibi bir sebeple nesebin babaya aidiyeti imkânsız hale gelince çocuğun nesebi anneye ait olur ve sonuçta tıpkı baba tarafından velânın kesintiye uğradığında annenin mevlâlarının çocuğun mevlâsı haline geldiği gibi annenin asabesi, çocuğun asabesi haline gelir. Yine bu şekilde eğer mülânede bulunanlar çocuğun kendilerine ait olduğunu ikar ederlerse çocuk tekrar babanın asabesi haline gelir. Bu durum kıyası celi olarak ifade edilmektedir.⁴⁶⁹ Kıyası celi olma durumunu daha açık bir ifadeyle belirtecek olursak; Makdîsî burada güçlü ve fer konumunda olan nesebi, daha zayıf olan asıl konumundaki velâyâ kıyas etmiş, velâ yoluyla gerçekleşen hükmün daha kuvvetli olan nesepte evleviyetle oluşacağını belirtmiştir.

2. Saime (senenin çoğunu meralarda otlayarak geçiren) her bir at için bir dinar zekat gerekir.⁴⁷⁰ Dârekutnî, bu hadisin tek kanaldan geldiğini ve râvîlerinden Gûrak b. el-Hasram'ın çok zayıf

⁴⁶⁴ Tehânevî, *Kavâid*, 95.

⁴⁶⁵ Sehâvî, *Fethu'l Muğis*, 1/187.

⁴⁶⁶ Tirmizî, "Ferâiz", 23 (No. 2115).

⁴⁶⁷ Tirmizî, "Ferâiz", 23 (No. 2115).

⁴⁶⁸ Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l Ahvezî*, 6/249.

⁴⁶⁹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Abdilhâdî es-Sâlihî ed-Dımaşkî, *Tehkîhu't Tahkîk fi Ehâdisi't Ta'lik*, thk. Sâmî b. Muhammed b. Câdullah- Abdulazîz b. Nâsır (Riyad: Ezvâü's Selef, 2007), 4/273.

⁴⁷⁰ el-Beyhakî, *Sünenü'l Kübrâ*, 4/201.

bir râvî olduğunu beyan etmiştir.⁴⁷¹ Yine Elbânî de rivâyetin za'fının şiddetli olduğu ve rivâyetin batıl olduğu değerlendirmesinde bulunmuştur.⁴⁷²

Öte yandan atlardan zekât verilir verilmeyeceği meselesi müctehidler arasında tartışmalı bir konudur. İmam Şafiî, Ebû Yusuf ve Muhammed'e (v. 189/805) göre atlardan zekat verilmemesi gerekirken, Ebû Hanîfe atlardan zekât verilmesi gerektiği görüşünü benimsemiştir. Ebû Hanîfe'nin bu görüşüne dayanak olarak zikredilen zayıf hadisi kullandığı, diğer taraftan Ebû Hanîfe'nin görüşüne destek olarak Hz. Ömer'in, Ebû Ubeyde b. Cerrah'a (v. 18/639), saime atlardan her biri için bir dinar veya on dirhem zekat alması gerektiğini içeren mektubu ile Hz. Peygamber'in bir grup at sahibini anlatırken "ikinci adam ise başkalarına muhtaç olmamak için at besler atın boynu ve kazandıklarından Allah'ın hakkını unutmaz. İşte bu at sahibi için günahlara ve başkasına muhtaç olmamak için bir örtüdür." şeklindeki rivâyeti kullandığı, hadiste geçen Allah hakkını ise zekat olarak anladığı ifade edilmiştir.⁴⁷³

Ebû Hanîfe'nin, bu zayıf hadisle amel etmesinin nedeni olarak kıyas delili gösterilmektedir. Şöyleki onun, at beslemenin tıpkı develer ve sığırlarda olduğu gibi üretme ve çoğaltma maksadıyla yapıldığını, bu sebeple de atların zekata tabi olması gerektiği görüşüne vardığı ifade edilmiştir. Yani Ebû Hanîfe'nin atları diğer saime hayvanlara kıyas ettiği ve zikredilen bu zayıf hadisin gereğiyle bu sebeple amel ettiği belirtilmiştir.⁴⁷⁴

Değerlendirme:

Senedi zayıf olan, bununla birlikte et-telakkî bi'l kabûle, Kurân-ı Kerîmin genel hükümlerine, sahîh sünnete, icmâ'a, kıyasa, sahâbe kavline veya fiiline uygun olan ve bu sebeple ulemâ nezdinde sahîh olarak kabul edilen ve kendisiyle amel edilen bu nev'iden rivâyetleri çoğaltmak mümkün olmakla birlikte, burada dikkat çeken önemli nokta ulemânın rivâyetleri sadece sened itibariyle değerlendirmeyip, rivâyetin ümmet nezdindeki ameline, ehli ilimin rivâyetleri benimsemesine, rivâyetle ihticâc etmesine ve hadîsin Kur'ân, sünnet ve sahâbe kavli gibi başka makbûl kaynaklara muvafakat göstermesine bakmalarındır.

Müctehîdler, hadîslerin sıhhati konusunda zikredilen bu metotlarla veya başka makbûl metotlarla muhaddisler nezdinde zayıf olan hadîslerin kendi ictihâdlarıyla sahîh olmasını sağlamışlardır. Diğer taraftan fukahânın asıl amacının, ilgili hadîsin Hz. Peygamber'e aitliğini tespitten daha ziyade, hadîsin muhtevâsının meşruluğunu ve ihticâca elverişli olup olmadığının tespitine yönelik olduğu gözardı edilmemesi gereken bir durumdur. Dolayısıyla bazı hadisçilere göre zayıf olan rivâyetlerle, ulemânın amel etmesi ve o hadîsi görüş olarak

⁴⁷¹ Ebû'l Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *Sünenü Dârekutnî*, thk. Şuayb el-Arnâvût vd. (Beyrut: Müessesetü'r Risâle, 1424/2004), 3/35.

⁴⁷² Muhammed Nâsuriddin b. Hacâc el-Elbânî, *Silsiletü'l Ehâdîsi'd Daife ve'l Mevdûa ve Eseruha's Seyyi' fi'l Ümmeti* (Riyad: Dâru'l Meârif, 1412/1992), 9/18.

⁴⁷³ Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *Mebûsât* (Beyrut: Dâru'l Ma'rife, 1414/1993), 2/188.

⁴⁷⁴ Ebû'l Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî, *Bidâyetü'l Müctehid ve Nihâyetü'l Müktesid* (Kâhire: Dâru'l Hadîs, 1425/2004), 2/12.

alması söz konusu olmuştur. Bir rivâyet sened açısından her ne kadar zayıf olsa da yukarıda bahsedilen karînelerle kendisiyle amel edilen makbûl bir rivâyet haline gelebilmektedir.⁴⁷⁵

Dikkat çekilmesi gereken bir diğer hususta şudur: Fıkıhçı bakış açısıyla hadis, sünnetin oluşmasını sağlayan fıkhi malzemenin sadece bir tanesidir. Sünnet ise bu fıkhi malzemenin adıdır. Oysa muhaddis için hadis, ana malzemedir. Bu yüzden fıkıhçıların zayıf hadisle amel etmesi, bir diğer ifadeyle hadisçilere göre zayıf olan rivayeti sahih olarak görmeleri ve görüşlerine delil kabul etmeleri yadırganmamalıdır. Zira fukaha hadisleri mensup oldukları bir anlam, kod ve norm sistemi içerisinde anlamaktadır.⁴⁷⁶ Yani fakîhin asıl amacı mensup olduğu sistem içerisinde hadîsin muhtevasının meşruluğunu tespit etmeye yöneliktir. Dolayısıyla fakîhin, zayıf hadisi destekleyici bazı metotlar kullanarak ilgili hadisle amel etmesi fıkıh metodolojisi ve amacı bağlamında gayet doğal bir durumdur.

Ayrıca bu zikredilen örnek ve değerlendirmelerden hareketle, âlimlerin hadîslerin sıhhati konusunda vermiş oldukları hükümlerin, kendi ictihâdlarına göre subjektif nitelikte olduğunu ve hadîsle amel eden âlim için İbnü'l Hümmam'ın da ifade ettiği gibi bu durumun kendi açısından hadîsi tashîh manasında olduğunu⁴⁷⁷ anlamaktayız. Zira zikredilen hadîsler kimilerine göre zayıf kabul edilirken, kimilerine göre ise kendisiyle amel edilen makbûl bir rivâyet olma özelliği taşımaktadır. Hadîsin hükmü değişmeyen, deyim yerindeyse iki kere iki dört eder şeklinde kesin nitelikte olsaydı, bu rivâyetlerin her âlime göre aynı hüküm ihtiva etmesi gerekirdi.

3.2. Hadîslerin Sıhhatini Tespitte Hadisçi ve Fıkıhçıların Farklı Hükümler Vermeleri:

Âlimler tarafından aynı rivâyet üzerinde sıhhat açısından farklı değerlendirmelerde bulunduğu bir vakiydir. Bu bölümde aynı ilim dalına mensup kişilerce dahi rivâyetler üzerinde sıhhat açısından farklı değerlendirmelerde bulunduğu örnekler eşliğinde açıklanarak, hadîslerin sıhhatinin tespitinin ictihâda mebni olduğuna ışık tutulacaktır. Ayrıca hadîslerin sıhhati konusunda farklı değerlendirmelerin, sadece hadisçiler ile fıkıhçılar arasında cereyan etmediği, bu ilim dallarının kendi içlerinde de bu hususta homojen olmadıklarına temas edilecektir.

⁴⁷⁵ Gürler, "Zayıf Hadîsle Amel Edilip Edilmeyeceği Tartışmaları", 22-25.

⁴⁷⁶ Mehmet Emin Özafşar, "Fıkıhçı Bakış Açısının Sünneti Anlamaya Etkisi", *Günümüzde Sünnetin Anlaşılması Sempozyumu*, ed. Salih Karacabey (Bursa: Kurav Yay., 2005), 181.

⁴⁷⁷ İbnü'l Hümmam, *Fethu'l Kadîr*, 3/493.

3.2.1. Hadîslerin sıhhatini tespitite hadisçilerin birbirlerinden farklı sonuçlara ulaşmaları

Hadisçilerin aynı rivâyet üzerinde birbirinden farklı hükümlere ulaştıkları sıklıkla görülmektedir. Muhaddislerin birbirlerinden farklı değerlendirme yaptıkları rivâyetleri incelemeyen önce, bu bölümde bir muhaddisçe kaleme alınan ve sahîh hükmü verilen eserlerdeki rivâyetleri eleştiren ve zayıf hükmü veren başka muhaddislerin, bu hükümlerinde isabet edip etmediklerine değinmeyeceğimizi, zira bizim bu bölümdeki konumuzun muhaddislerce aynı rivâyete farklı hükümlerin verilmesi olduğunu, dolayısıyla bu bölümdeki konumuzun, hadîs hakkında hüküm verenlerin hangisinin isabetli hüküm verdiği meselesi olmadığını ifade etmekte yarar bulunmaktadır.

3.2.1.1. Buhârî'nin Sahîh'ine yönelik tenkit misalleri

Bilindiği üzere Buhârî, Sahîh'indeki rivâyetleri hocası İshâk b. Râhûye'nin (v. 238/853) "Resûlullahın sahîh hadîslerini muhtasar bir kitapta toplasanız" şeklindeki temennisi üzerine altı yüz bin hadîs içerisinde tasnif etmiştir.⁴⁷⁸ Ayrıca Buhârî, Sahîh'indeki râvîlerin adâlet ve zabt sahibi olduğunu, eserini senedi muttasıl olan rivâyetlerden derlediğini, yani sadece sahîh hadîsleri topladığını ifade etmiştir.⁴⁷⁹ Bu hususlar bizlere Buhârî'nin eserine aldığı rivâyetlerinin tamamının kendisine göre sahîh olduğunu göstermektedir. Mamafih bazı muhaddislerce Buhârî'ye göre sahîh kabul edilen bu rivâyetler tenkit edilmiş ve Buhârî'ye göre sahîh olan bu rivâyetlerin bazısına zayıf hükmü verilmiştir.

Bu bağlamda Sahîh-i Buhârî'ye yönelik bazı tenkit misallerini şu şekilde zikretmek mümkündür.

1. Ebû Hureyre'den (v. 58/678) rivâyetle o, şöyle demiştir: Hz. Peygamber, Kureyş'ten bir kabile insanları felakete sürükleyecektir dedi de. Ashâb ne buyurursunuz Ey Allah'ın Resûlü diye karşılık verdi. Bunun üzerine Nebî, insanlar onlarla bir olsa da siz onlardan uzak durun onlara katılmayın buyurdu.⁴⁸⁰ bu rivâyeti Ahmed b. Hanbel oğlu Abdullah'a, diğer hadîslere muhalif olduğu için kitabından çıkarmasını söylemiştir.⁴⁸¹

2. Cabîr (v. 78/697) şöyle demektedir: Hz. Peygamber, taksim edilmemiş durumdaki her mal için şuf'a hakkı olduğunu, sınırlar ayrılıp, yollar belirlendiği zaman şuf'a hakkı olmadığını ifade

⁴⁷⁸ Ebû'l Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el Askalânî, *Fethü'l Bârî Şerhu Sahîhi'l Buhârî*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrût: Dâru'l Marife, 1379), 1/7.

⁴⁷⁹ Ömer Özpınar, "Rivâyetü'l Hadîs Edebiyatı", *Hadîs El Kitabı*, ed. Zişan Türcan (Ankara: Grafiker, 2017), 336, 337; İsmail Lütfi Çakan, *Hadîs Edebiyatı*, (İstanbul: M.Ü İlahiyat Fak. Yay., 2012), 80, 81.

⁴⁸⁰ Buhârî, "Menâkıb", 25 (No. 3604).

⁴⁸¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 13/383.

etmiştir.”⁴⁸² İbn Kuteybe (v. 276/889) bu rivâyeti, Câbir’in görüşü olduğunu beyan ederek kabul etmemiştir.⁴⁸³

3. Amr b. Meymûn (v. 74/693) şu ifadelerde bulunmaktadır: Hz. Peygamber, cahiliye döneminde maymunların, zina etmiş bir maymunu taşıdıklarını gördüğünü, kendisinin de onlarla beraber o maymunu taşıdığını beyan etmiştir.”⁴⁸⁴ İbn Abdilberr bazı gerekçelerle bu rivâyetin ilim ehline kabul edilmediğini zikretmiştir.⁴⁸⁵

4. Hz. Aîşe’den rivâyetle o, şöyle demektedir: Hz. Peygamberin eşlerinden bir kısmı Ey Allah’ın Resûlü hangimiz sana ilk önce kavuşacağız dediler de, Hz. Peygamber, eli en uzun olanınız buyurdu. Hz. Aîşe söze devamla şöyle dedi; elimize bir kamış aldık ve kollarımızı ölçmeye başladık. İçimizde kolu en uzun olan Sevde binti Zema’ydı (v. 23/644). Sonra eli uzun olanın, bol sadaka veren eli açık kimse demek olduğunu anladık. Bununla birlikte ona en çabuk kavuşan Sevde oldu. Çünkü o sadaka vermeyi çok severdi.”⁴⁸⁶

Nevevî, bu rivâyetin lafzının karmaşık olarak rivâyet edildiğini, sanki Hz. Peygamberi ilk kavuşacak olanın Hz. Sevde vehmini uyandırdığını, bu açıdan hadîsin bu kısmının icmaen batıl olduğunu ifade etmiştir.⁴⁸⁷

5. İsmâîl b. Ebî Hâlid (v. 146/764) şöyle demektedir: Ebî Evfâ’ya (v. 86/705), Hz. Muhammed’in oğlu Hz. İbrahim’i gördün mü diye sordum. Ebî Evfâ ise kendisine küçükken öldüğünü, eğer Hz. Muhammed’den sonra Peygamber gelecek olsaydı, oğlu İbrahim’in yaşayacağını, fakat ondan sonra Peygamber gelmeyecektir dediğini beyan ettiği”⁴⁸⁸ bu rivâyet, Nevevî tarafından hatalı bulunmuştur.⁴⁸⁹

6. Ebû Seleme’nin kızı Zeyneb’den (73/693) rivâyet edildiğine göre o şunları söylemektedir: Şam’dan Ebû Süfyân’ın (v. 31/651) ölüm haberinin Medine’ye geldiğinin üçüncü günü (Annesi) Ümmü Habîbe (v. 44/664) zağferanlı bir koku istedi ve bunu iki yanağının safhasına ve iki koluna sürdü ve şöyle dedi: Şüphesiz ben bu şekilde süslenmekten müstağni kılınmış biriyim. Fakat ben Peygamber’in “*Allah’a ve âhiret gününe îmân eden bir kadının eşi dışında birisi için üç günden fazla yas tutması helal olmaz*” dediğini işittim.”⁴⁹⁰ manasındaki hadîs, Ebû Süfyân’ın

⁴⁸² Buhârî, “Şu’fa”, 1 (No. 2257).

⁴⁸³ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Te’vilü Muhtelifi’l Hadîs* (b.y.: Mektebetü’l İslâmî, Müessesetü’l İşrâk, 1419/1999), 332.

⁴⁸⁴ Buhârî, “Menâkibu’l Ensar”, 27 (No. 3849).

⁴⁸⁵ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî, *el-İstîâb fi Ma’rifetil Ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru’l Cîyl, 1412/1992), 3/1206.

⁴⁸⁶ Buhârî, “Zekât”, 11 (No. 1420).

⁴⁸⁷ Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. Hacâc* (Beyrut: Dâru İhyai Tûrasi’l Arabî, 1392), 16/9.

⁴⁸⁸ Buhârî, “Edeb”, 109 (No. 6194).

⁴⁸⁹ Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Tehzîbu’l Esmâ ve’l Lugât* (Lübnan, Dâru’l Kütübil İlmiyye, ts.), 1/116.

⁴⁹⁰ Buhârî, “Cenâiz”, 30 (No. 1280).

Medine’de öldüğünün ehli ilimce bilindiği gerekçesiyle İbn Hacer tarafından kabul edilmemiştir.⁴⁹¹

3.2.1.2. Müslim’in Sahîh’ine Yönelik Tenkit Misalleri

İmam Müslim de tıpkı Buhârî gibi Sahîh’indeki rivâyetlerin kendisine göre sahîh hükmünde olduğunu beyan etmiştir. Bu bağlamda Müslim’in Sahîh’ine yönelik bazı tenkit örnekleri şöyledir.

1. Ebû Hureyre’den rivâyetle o şöyle demektedir: Resulullah bir gün elimden tuttu ve şu açıklamayı yaptı; Allah toprağı Cumartesi, topraktaki dağları Pazar, ağaçları Pazartesi, mekruhları Salı, nuru ise Çarşamba günü yarattı. Hayvanları Perşembe günü yaydı, Hz. Adem’i Cuma İkindiden sonra yarattı.”⁴⁹² şeklindeki rivâyet, Buhârî tarafından bu sözlerin Kab b. Mâlik’e ait olduğu, Hz. Peygamber’e ait olarak nakledilmesinin yanlış olduğu ifade edilerek tenkit edilmiştir.⁴⁹³

2. Abdullah b. Mes’ûd şöyle demektedir: Hz. Peygamber’e vesveseden soruldu da o vesvesenin sırf imandan olduğunu, ⁴⁹⁴ beyan etti. Bu rivâyet, Herevî tarafından zayıf olarak görülmüştür.⁴⁹⁵

3. Abdullah b. Ömer’in yanında Hz. Peygamberin Ci’râne denilen yerdeki umresi zikredildi de Ömer, Hz. Peygamber’in Ci’râne denilen yerde umre yapmadığını beyan etti.⁴⁹⁶ Bu rivâyet Herevî tarafından zayıf addedilmiştir.⁴⁹⁷

4. İbn Abbas’ın, Hz. Peygamber’in bir yemin ve bir şahit ile hüküm verdiğini söylediği hadîs,⁴⁹⁸ Tahavî tarafından münker addedilmiştir.⁴⁹⁹

⁴⁹¹ İbn Hacer, *Fethu’l Bârî*, 1/268.

⁴⁹² Müslim, “Sifâtü’l Kıyame”, 27.

⁴⁹³ Ebû Abdullah İsmâil b. İbrâhîm el-Cu’fi el-Buhârî, *Târihu’l Kebîr* (Haydarâbâd: Dâiratü’l Meârifî’l Osmânî, ts.), 1/413, 414.

⁴⁹⁴ Müslim, “İmân”, 60.

⁴⁹⁵ Ebu’l Fazl Muhammed b. Ebi’l Huseyn Muhammed b. Hazim el-Muallâ b. Cârûd el-Herevî, *İlelü’l Ehâdîs fi Kitabi Sahîhi Müslim b. el-Hacâc*, thk. Alî b. Huseyn el-Halebî (Riyad: Dâru’l Hicret ts.), 42.

⁴⁹⁶ Müslim, “Eymân”, 27.

⁴⁹⁷ Herevî, *İlelü’l Ehâdîs*, 92.

⁴⁹⁸ Müslim, “Akziye”, 3.

⁴⁹⁹ Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l Âsâr*, thk. Muhammed Seyyid Cadulhak, Muhammed Zühri en-Neccâr (b.y.: Âlimü’l Kütüb, 1414/1994), 4/144.

5. İbn Abbas'tan rivâyetle o şöyle demektedir: Hz. Peygamber güneş tutulunca sekiz rüku ile dört secdelik namaz kıldırdı.⁵⁰⁰ bu rivâyetin, İbn Hibbân tarafından sahîh olmadığı ifade edilmiştir.⁵⁰¹

6. "Kıyamet günü insanların en şerlileri eşiyile ilişkiye girip de, onun sırrını ifşa edendir".⁵⁰² bu rivâyet, Elbânî tarafından zayıf olarak kabul edilmiştir.⁵⁰³

3.2.1.3. Buhârî ve Müslim'in Dışındaki Eserlerde Yer Alıp, Farklı Hükümlere Konu Olan Rivâyet Misalleri

1. "Allahım beni miskin (fakir) olarak yaşat, miskin olarak öldür ve miskinler zümresiyle haşret."⁵⁰⁴

Tirmizî bu rivâyete garîb,⁵⁰⁵ İbnü'l Cevzî mevzû,⁵⁰⁶ İbn Teymiyye zayıf, Elbânî, Hâkim ve Ali el-Müttakî (v. 975/1567) sahîh hükmünü vermiştir.⁵⁰⁷

2. "Bir kavmin ileri geleni size geldiğinde ona hürmet ve ikramda bulununuz".⁵⁰⁸

Bu rivâyete, Hâkim sahîh,⁵⁰⁹ Ebû Nuaym (v. 219/834) garib,⁵¹⁰ İbnül Cevzî ise mevzû⁵¹¹ hükmünü vermiştir.

3. Hz. Peygamber'in farz namazlarda 'Bismillahirrahmanirrahim' lafzını sesli olarak okuduğu, sabah namazında kunut yaptığı, Arefe günü akşam namazından, kurban bayramının son günü ikinci namazına kadar tekbir getirdiğini ifade eden rivâyete, Hâkim, sahîh, Zehebî mevzû,⁵¹² Hanbelî mezhebi fakîh ve muhaddisi İbn Abdülhâdî (v. 744/1343) ise münker hükmünü vermiştir.⁵¹³

⁵⁰⁰ Müslim, "Küsûf", 18.

⁵⁰¹ Ebû Hâtim Muhammed İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü er-Risale, 1998), 7/98.

⁵⁰² Müslim, "Nikâh", 123.

⁵⁰³ Muhammed Nâsuriddin b. Hacâc el-Elbânî, *Silsiletü'l Ehâdîsi'd Daife*, 12/708.

⁵⁰⁴ İbn Mâce, "Zühd", 7 (No. 4126); Tirmizî, "Zühd", 37 (No. 2352).

⁵⁰⁵ Tirmizî, "Zühd", 37 (No. 2352).

⁵⁰⁶ Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Cevzî, *el-Mevzûât*, thk. Abdurrahmân Muhammed Osmân (Medîne: el-Mektebetü's Selefiyye, 1386/1966), 3/141.

⁵⁰⁷ Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân el-Müttakî el-Hindî, *Kenzu'l Ummâl fî Süneni'l Ekvâl ve'l Ahvâl*, thk. Bekrî Hayyânî-Saffet Sakkâ (Beyrut: Müessesetü'r Risâle, 1401/1981), 6/489; Hâkim, *Müstedrek*, 4/358.

⁵⁰⁸ İbn Mâce, "Edeb", 19 (No. 3712).

⁵⁰⁹ Hâkim, *Müstedrek*, 4/324.

⁵¹⁰ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfehânî, *Hilyetü'l Evliyâ ve Tabakâtü'l Asfiyâ* (Mısır: Dâru's Saâde, 1394/1974), 6/205.

⁵¹¹ İbnü'l Cevzî, *el-Mevzûât*, 2/162.

⁵¹² Hâkim, *Müstedrek*, 1/439.

⁵¹³ ed-Dımaşkî, *Tehkîhu't Tahkîk*, 2/197.

4. Bir gün Hz. Ömer, Hz. Ebubekir'e, Resulullâh'tan sonra ey insanların en hayırlısı şeklinde hitapta bulundu da, Ebubekir, Ömer'e 'sen öyle diyorsun ama, ben Resûlullâh'ı, güneş Ömer'den daha hayırlı birisinin üzerine doğmamıştır.' derken işittim dedi.

Hâkim bu rivâyete sahîh,⁵¹⁴ Zehebî ve İbnü'l Cevzî mevzû,⁵¹⁵ Tirmizî garîb,⁵¹⁶ hükmünü vermiştir.

5. "Biz cennetin efendileri Abdulmuttalip oğullarıyız; ben, Alî, Ca'fer, Hamza, Hasan, Hüseyin ve Mehdî."

Hâkim, bu rivâyete sahîh,⁵¹⁷ Zehebî ve Elbânî mevzû,⁵¹⁸ Hatîb ve İbn Mâce (v. 273/887) münker⁵¹⁹ İbn Mâce şarihlerinden Herâri (v. 1441/2019) zayıf,⁵²⁰ hükmünü vermiştir.

Buhârî ve Müslim'in sahîh'lerinin değeri hakkında herhangi bir açıklamada bulunmak anlamsızdır. Zira bu iki kitap te'lif edildiklerinden itibaren gerek ulemâ nezdinde gerekse halk nezdinde büyük iltifatlara mazhar olmuştur. Eserlerini sadece sahîh hadisleri toplamak amacıyla oluşturan ulemâ tarafından birçok iltifata mazhar olan Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde yer alan ve kendilerine göre sahîh olan rivâyetlerin bile muhaddislerce farklı değerlendirmelere tabi olduğunu görmekteyiz. Bununla birlikte Buhârî ve Müslim'in dışındaki eserlerde de muhaddisler nezdinde farklı hükümlere konu olan rivâyetleri müşahade etmekteyiz. Zikredilen rivâyetlerden başka hem Buhârî'nin Sahîh'inde hem de Müslim'in Sahîh'inde tenkit edilen, yine başka eserlerde geçen ve müelliflerin aksine hüküm verilen rivâyetler mevcuttur. Biz bölümde konunun anlaşılması açısından yeterli sayıda örnekle iktifa ettik. Hadîs kitapları incelendiğinde zikredilen rivâyetlerden başka aynı rivâyetin muhaddislerce farklı hüküme konu olduğuyla alakalı birçok örneği rastlamak mümkündür.

3.2.2. Hadîslerin sıhhatini tespitte fıkıhçıların birbirlerinden farklı değerlendirmeler yapmaları:

Fıkıhçılar da tıpkı hadisçiler gibi hadîslerin sıhhati konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bu ihtilafın neticesi de verdikleri hükümlerde kendisini göstermektedir. Zira fakîhlerin sıhhatinde ihtilaf ettikleri birçok rivâyet, İslâm Hukukunun ameli-tatbiki hükümlerini içeren fûrû fıkha

⁵¹⁴ Hâkim, *Müstedrek*, 3/96.

⁵¹⁵ Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Cevzî, *el-İlelü'l Mütênâhiye fî'l Ehâdîsi'l Vâhiye*, thk. İrşâdu'l Hakkî'l Eserî (Pakistan: İdâratü'l Ulûmi'l Eseriyye, 1401/1981), 1/190.

⁵¹⁶ Tirmizî, "Menâkıb", 18 (No. 3684).

⁵¹⁷ Hâkim, *Müstedrek*, 3/233.

⁵¹⁸ Hâkim, *Müstedrek*, 3/233.

⁵¹⁹ Ebubekir Ahmed. Ali b. Sabit Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l Ğarbi'l İslâmî, 1422/2002), 11/92.

⁵²⁰ Muhammedü'l Emîn b. Abdillâh el-Eramî el-Alevî el-Herârî eş-Şafî, *Şerhü Süneni İbn Mâce* (Cidde: Dâru'l Minhâc, 1439/2018), 25/27.

yansımıştır. Bu bağlamda, fıkıhçıların hükmünde farklı değerlendirmede buldukları rivâyetlere bazı örnekler verilecek, bununla birlikte sıhhati konusunda ihtilaf edilen hadîslerin fūrū fikha yansımalarına da kısaca temas edilecektir.

1. Balın Zekâtı

Hanefîler balın zekât mallarından olduğu ve baldan 1/10 oranında zekât alınması görüşünü savunurken, Şafîî gibi bazı âlimler ise baldan dolayı herhangi bir zekat verilmeyeceği görüşündedir.

Öte yandan balın zekâtı konusunda birçok rivâyet gelmiştir. Bunlardan bir tanesi “Hz. Peygamber baldan 1/10 oranında zekat aldı”.⁵²¹ bu rivâyetle alakalı Elbânî sahîh değerlendirmesinde bulunmuştur. Yine başka bir rivâyette Ebu Seyyâra el-Muta’î’den rivâyet edildiğini göre Ebû Seyyâra şöyle demektedir: Hz. Peygamber’e arılarımın olduğunu söyledim de Peygamber 1/10 nispetinde zekat vermemi söyledi.⁵²² Bu hadîse ise Elbânî hasen hükmünü vermiştir.⁵²³ Bu rivâyetlerden yola çıkan Hanefîler baldan 1/10 oranında zekat verilmesine hükmederken, buna mukabil Şafîî gibi âlimler balda zekât olmadığına hükmetmişlerdir.⁵²⁴ Aralarındaki ihtilaf zikredilen hadîslerin sıhhati konusuna dayanmaktadır. Balda zekât olmadığı ifade eden Şafîîler bu konuda gelen rivâyetlerin zayıf olduğunu ifade ederken,⁵²⁵ balda zekât olduğu görüşünde olan Hanefîler ise bu konudaki hadîsleri sahîh görerek bu hadîsleri verdikleri hükme dayanak olarak görmüşlerdir.⁵²⁶

2. Bir daha ki Ramazan Ayına kadar tutulamayan oruçlar

Hanefîlere göre bir daha ki Ramazan ayına kadar tutulamayan oruçların sadece kazasının gerekli olduğu, fidyeye gerek olmadığı ifade edilirken, buna mukabil Şafîîler bu konuda oruçların hem kazasının gerekli olduğu hemde fidyelerinin verilmesi gerektiği görüşündedirler.⁵²⁷

Bu hususta Şafîîlerin, hastalık sebebiyle Ramazan ayında oruç tutamayıp da sonra iyileşen ve bir sonraki ki Ramazan ayına ulaşan kişiye Hz. Peygamber’in önce idrak ettiği Ramazan ayının oruçlarını tutmasını, sonra kazaya kalan bir sene önceki oruçlarını tutmasını ve tutmadığı her gün için bir fakiri doyurmasını söylediđi⁵²⁸ rivâyete dayanarak hüküm verdikleri, Hanefîlerin

⁵²¹ İbn Mâce, “Zekât”, 20 (No. 1824).

⁵²² İbn Mâce, “Zekât”, 20 (No. 1823).

⁵²³ İbn Mâce, “Zekât”, 20 (No. 1823, 1824).

⁵²⁴ Ebü’l Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî, *el-Hidâye fi Şerhi Bidâyeti’l Mübtedî*, thk. Talâl Yusuf (Beyrut: Dâru İhyâ et-Türâsü’l Arabî, ts.), 1/108.

⁵²⁵ el-Beyhakî, *Sünenü’l Kübrâ*, 4/214.

⁵²⁶ Mergînânî, *el-Hidâye*, 1/108.

⁵²⁷ Mergînânî, *el-Hidâye*, 1/124.

⁵²⁸ ed-Dârekutnî, *Sünenü Dârekutnî*, 3/179.

bu rivâyeti zayıf olarak saydıkları için Şâfiîlerin aksine sadece tutulamayan oruçların kaza edilmesi gerektiği görüşünde oldukları ifade edilmiştir.

İbnü'l Hümmâm, Şâfiîler tarafından delil olarak kabul edilen rivâyetin sahîh olmadığını, hadîsin râvilerinden olan İbrahîm b. Nâfi'nin hadîs uydurmakla itham edildiğini ifade ederek Şâfiîler tarafından kabul edilen rivâyetin zayıf olduğunu beyan etmiştir.⁵²⁹

3. Umrenin hükmü:

Fakîhler umrenin hükmü konusunda farklı görüşler serd etmişlerdir. Hanefîlere ve Mâlikîlere göre umre yapmanın hükmü sünnet iken, Şâfiîlere ve Hanbelîlere göre farz hükmündedir. Umrenin farz olduğu hükmüne varanlar, Ebû Razin el-Ukaylî'nin Peygamber'e gelerek; Ey Allahın Resûlü babam yaşlı bir adam, hac ve umre yapmaya, bineğe binmeye güç yetiremez dediği, Hz. Peygamberin ise 'öyleyse baban adına hac ve umre yap'⁵³⁰ ifadesinden yola çıkarak farz olduğuna hükmetmişlerdir. Hatta Ahmed b. Hanbel'in umrenin vacipliği konusunda 'bu rivâyetten daha sahîh bir rivâyet bilmiyorum' dediği nakledilmiştir.⁵³¹

Umrenin sünnet olduğu görüşünde olanlar zikredilen hadîsin zayıf olduğunu ifade ettikten sonra bu konuda Câbir'den gelen Hz. Peygamber'e umrenin vacip mi olduğu soruldu da, o da umrenin vacip olmadığını, fakat umre yapılmasının daha faziletli olduğu cevabını verdiği rivâyeti⁵³² delil olarak almışlardır.⁵³³

4. Baş 3 kez mesh etmek

Fukaha, abdestte başın diğer azalarda olduğu gibi üç kez mesh edilmesinde ihtilaf etmiştir. Şâfiîler başın tekraren mesh edilmesini müstehap olarak görürken, buna mukabil cumhur ulemâ başın meshinin tekrarının müstehap olmadığını ifade etmişlerdir.

Bu konudaki ihtilaf bir hadîste bulunan, "Hz. Peygamber başını üç kez mesh etti."⁵³⁴ ziyadesinden kaynaklanmaktadır. Bu hadîs tek kanaldan gelmiş olup, birçok kişi tarafından rivâyet edilmemiştir. Hadîste geçen bu lafız, cumhur ulemâ tarafından kabul edilmemekle birlikte, Şâfiîler tarafından kabul edilerek, abdestte diğer azalarda olduğu gibi başında üç kez mesh edilmesi gerektiği hükmüne varılmıştır.⁵³⁵ Ayrıca Ebû Dâvûd Sünen'inde, bu rivâyeti

⁵²⁹ Kemâlüddîn Muhammet b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî, *Fethü'l Kâdir ale'l Hidâye* (Mısır: Mustafa Bâbi el-Halebî Matbaası, 1389/1970), 2/355.

⁵³⁰ en-Nesâî, "Menâsik", 2 (No. 3587).

⁵³¹ el-Beyhakî, *Sünenü'l Kübrâ*, 4/571.

⁵³² Tirmizî, "Hac", 88 (No. 931).

⁵³³ Alî el-Kârî, *Fethu Babi'l İnâye*, 1/616.

⁵³⁴ Ebu Dâvûd, "Tahâret", 48 (No. 107).

⁵³⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l Müçtehid*, 1/20.

Vekî'nin İsrâîl'den rivâyet ettiğini, Vekî'nin rivâyetinde başını üç kez mesh etti ziyadesinin olmadığını, bu ziyadenin şâz olduğunu ifade etmiştir.⁵³⁶

5. Başkasının yerine bedel olarak hac yapmak

Fukahâ, başkasının yerine bedel olarak hac yapmanın bazı şartlarla meşru olduğunu ifade etmekle beraber, bedel olarak hac yapacak kişinin, önceden hac yapmış bir kişi olup olmaması ve kimin/kimlerin adına bedel haccı yapılabileceği gibi bazı hususlarda şartlar ve ayrıntılar açısından ihtilaf etmiştir.

Şâfiî ve bazı ulemâya göre başkasının yerine bedel olarak hac yapacak kişinin, daha önce kendi hac vazifesini yerine getiren biri olması gerekirken, buna mukabil Hanefîler ve meyyit anne ve baba vasiyet ederse, çocuğunun onlar adına sadece hac yapılabileceği görüşünde olan Mâlikîler, başkasının yerine hac yapacak kişinin daha önce kendi haccını yapmasını şart koşmamışlardır.⁵³⁷

Bu husutaki ihtilaf, Hz. Peygamber hac esnasında Şübrüme adına telbiye getiren birisini işitti de, ona Şübrüme kim dedi. O kişi, Şübrüme'nin kardeşi olduğunu beyan edince, Hz. Peygamber kişiye hitaben kendi adına hac yaptın mı sorusunu yöneltti, adam kendi adına hac yapmadığını ifade edince, Hz. Peygamber ona önce kendi adına hac yap daha sonra Şübrüme adına hac yaparsın dediği⁵³⁸ bu rivâyete dayanmaktadır. Şâfiîler bu rivâyeti esas alarak daha önce hacca gitmemiş birisinin vekil olarak hacca gitmesinin caiz olmadığını ifade ederken, Hanefî ve Mâlikîler bu rivâyetin mevkûf olduğunu ifade ederek, hadîsle amel etmemişlerdir.⁵³⁹

6. Kişinin safta tek başına namaz kılması

Bir kişi safta tek başına namaz kılsa fakîhlerin çoğunluğuna göre namazı sahîhtir. Bu görüşlerine dayanak olarak Ebû Bekre'nin şu rivâyetini esas almışlardır. Ebû Bekre bir defasında Peygamber rukûdayken mescide vardı da, safa ulaşmadan geri tarafta rukûya gitti. Bu durumu Peygamber'e söyleyince, Peygamber, 'Allah hırsını artırsın bir daha bunu yapma dedi.'⁵⁴⁰

Bununla birlikte Ahmed b. Hanbel gibi bazı kişiler safta tek başına namaz kılanın namazının batıl olacağını ifade etmişlerdir. Onların bu konudaki dayanağı ise Vâbise b. Ma'bed hadîsidir.

⁵³⁶ Ebu Dâvûd, "Tahâret", 48 (No. 108).

⁵³⁷ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l Müctehid*, 2/85; bu konuda bilgi için bk. İlyas Canikli, "Başkasının Yerine Hac Yapmak ile İlgili Rivayetlerin Delaletlerini Yeniden Düşünmek", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26 (2012), 137-172.

⁵³⁸ Ebu Dâvûd, "Menasik", 25 (No. 1810).

⁵³⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l Müctehid*, 2/85.

⁵⁴⁰ Buhârî, "Ezân", 113 (No. 783).

Vâbise, Hz. Peygamberin safta tek başına namaz kılan bir kişiyi gördüğünü ve ona namazını iade etmesini emrettiğini ifade etmiştir.⁵⁴¹

İbn Rüşd (v. 595/1198), bu konudaki ihtilafın Vâbise ve Ebû Bekre'nin hadîsinin sahîh olup olmadığı konusundaki ihtilafa dayalı olduğunu, Ahmed b. Hanbel'in, Ebû Bekre'nin rivâyetini zayıf gördüğünü, Vâbise'nin rivâyet ettiği hadîsi ise sahîh gördüğünü ve bu hadîsle amel ettiğini, cumhurun ise Ebû Bekre'nin rivâyetini sahîh görüp, Vâbise'nin hadîsini zayıf gördüğünü ve bu hadîsle amel ettiğini beyan etmiştir.⁵⁴²

7. Sehv secdesinin yapılaş şekli

Ulemâ sehv secdesinin yapılaş şeklinde ihtilaf etmişlerdir. Hanefî ve Mâlikilere göre sehv secdesi şu şekilde yapılır; son oturuşta tahiyat duası okunup selam verdikten sonra iki secde daha yapılır ve oturulur. Bu oturuşta ise Tahiyât, Salli ve Bârik ve Rabbenâ Âtinâ duaları okunarak namaz bitirilir. Onlara göre secdelerin hepsi selamdan sonra yapılmaktadır. Buna mukabil Şafiî ve Hanbelîlere göre ise sehv secdelerin selamdan önce yapılmasının gerektiği beyan edilmiştir.⁵⁴³

İbn Rüşd, bu konudaki ihtilafın, İbn Mesûd'dan gelen Hz. Peygamberin namaz kıldırıldığı esnada hata yaptığını, sonra sırasıyla iki secde yapıp, teşehhütte bulunmasının akabinde selam verdiğini içeren hadîsinin sıhhati konusundan kaynaklandığını ifade etmiştir.⁵⁴⁴

8. Altın ve gümüşte nisabı aşan kısmın nisap miktarına ulaşmaması

Altın ve gümüşte nisabı aşan kısım, nisap miktarına ulaşıyorsa bunun da aynı oranda zekâta tabi olacağında âlimler ittifak etmişlerdir. Bununla birlikte, altın ve gümüşte nisabı aşan kısmın, nisap miktarına ulaşmaması durumunda ise âlimler ihtilaf etmişlerdir. Ahmed b. Hanbel, İmam Mâlik, İmam Şafiî, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e göre nisabı aşan kısım az olsun çok olsun zekâta tabidir. Ebû Hanîfe ve Züfer'e göre ise nisap fazlası %20 ye ulaşmazsa bu fazlalık zekâta tabi değildir. Örneğin Ebû Hanîfe ve Züfer'e göre 239 dirhem gümüşü olan, 200 dirhem üzerinden zekât öderken, Ahmed b. Hanbel, İmam Mâlik, İmam Şafiî, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e göre ise 239 dirhem gümüşü olan, 239 dirhem üzerinden zekâtını ödemesi gerekmektedir.⁵⁴⁵

İbn Rüşd, ulemânın bu hususta ihtilâf etmelerinin sebebini, Hasan b. İmâre tarafından bu konuda rivâyet edilen hadîsin sıhhati konusunda fukahânın farklı görüşte olmalarına dayalı olduğunu beyan etmiştir.⁵⁴⁶

⁵⁴¹ Ebû Dâvûd, "Salât", 100 (No. 682).

⁵⁴² İbn Rüşd, *Bidâyetü'l Müctehid*, 1/159.

⁵⁴³ Alî el-Kârî, *Fethu Babi'l İnâye*, 1/362-364

⁵⁴⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l Müctehid*, 1/206.

⁵⁴⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l Müctehid*, 2/17.

⁵⁴⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l Müctehid*, 2/17.

3.3. Değerlendirme

Anlatılanlardan ve zikredilen örneklerden hareketle, sahîh ya da zayıf ifadelerinin zann-ı gâlib gereği göreceli olduğu, âlimden âlime değiştiğini görmekteyiz. Aynı ilmi disiplin içerisinde yer alan âlimler nezdinde bile rivâyetin sıhhati konusunda bir birliktelik olmadığından hareketle hadîslerin sıhhatini tespiti için icthâda mebni olduğunu rahatlıkla söyleyebilir. Zira rivâyetin hükmü görüldüğü üzere muhaddisten muhaddise, fakîhten fakîhe değişkenlik göstermektedir. Bir konuda farklı değerlendirmelerin olduğu yer de kesinlik değil, icthâdın ve zannın hakim olduğunun ifade edilmesi gerekmektedir.⁵⁴⁷

Âlimler ellerinde bulunan rivâyetler ve bilgiler muvacehesince değerlendirme yaparak rivâyetler hususunda zann-ı gâliplerine göre hüküm vermişlerdir. Hadîslerin sıhhatini tespit için yapılan farklı değerlendirmeler ve ulaşılan farklı sonuçlar hadîs ilminde rivâyetlerin sıhhatini tespit noktasında icthâdın varlığını göstermektedir. Çünkü verilen hüküm icthâda olduğu gibi subjektiftir. İctihâda da çoğu kez birliktelik sağlamak zordur. Bu yönüyle aynı rivâyetle alakalı farklı hükümlerin bulunması kaçınılmazdır.⁵⁴⁸

Kırbaçoğlu da bu hususlarla alakalı şu açıklamalarda bulunmuştur;

Bir hadîsin, sahîh, hasen, zayıf ve uydurma olduğuna karar vermek tamamen o hükmü veren muhaddis, fakih, kelamcı v.s. âlimin yaptığı tetkik sonucunda ulaştığı şahsi kanaate, yani icthâda bağlıdır. İctihâd pek çoğunun zannettiğinin aksine, sadece fıkıh alanına münhasır bir kavram değildir. Hadîs alanında herhangi bir konunun hükmünü tespit edebilmek amacıyla girişilen ilmi çabalar da birer icthâddır. Özellikle râviler ve hadîsler hakkındaki ulemanın değerlendirmeleri, kelimenin tam anlamıyla birer icthâddır. İctihâdlar ise kesinlik arz etmeyip, sadece o icthâdın doğru olduğunu kabul edip onu benimseyenler için bağlayıcı olur. O icthâdın yanlış olduğunu düşünenleri bağlaması ise söz konusu değildir.⁵⁴⁹

Bu ifadelerden hadîs hakkındaki hükmün isabeti ve doğruluğu, rivâyet hakkında değerlendirmede bulunan âlimin araştırmasının boyutlarına, kavrayışına, bilgi düzeyine ve bu husustaki icthâdına bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca icthâdın ve araştırmanın olduğu bir yerde de görüşlerin ve düşüncelerin farklı olması bir diğer ifadeyle aynı rivâyetin farklı hükümlere konu olması gâyet doğal bir husustur.

⁵⁴⁷ İsmail Hakkı Ünal, *İmam Ebu Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, (Ankara: DİB Yay., 2012), 147; Mehmet Emin Çiftçi, "Hadîslerin Sıhhatinin Tespitinde İctihad Problemi", *ETÜ Sosyal Bilimler Entstitüsü Dergisi* 8 (Nisan 2019), 51.

⁵⁴⁸ Mehmed Said Hatiboğlu, "Müslüman Âlimlerin Buhârî ve Müslim'e Yönelik Eleştirileri", *İslami Araştırmalar* 10/1-3 (1997), 2.

⁵⁴⁹ M. Hayri Kırbaçoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadîs Metodolojisi* (Ankara: Ankara Okulu Yay., 1999), 127.

SONUÇ

Araştırmamız boyunca hadîslerin sıhhatini belirlemenin ictihâdî oluşunu tüm yönleriyle incelemeye çalıştık. Bu hususta ulaştığımız sonuçlar şunlardır:

Rivâyetler özellikle Hanefî usûlcüler tarafından mütevâtir, meşhûr ve âhâd şeklinde üçlü taksime tabi tutulurken, muhaddisler ise haberi, daha ziyade mütevâtir ve âhâd şeklinde ikili tasnife tabi tutmuşlardır. Bizlere ulaşan rivâyetler kesin olup olmama açısından, bir diğer ifadeyle ortaya koydukları sonucun değeri açısından kat'î ve zannî olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Bu bağlamda mütevâtir hadîs kat'î bilgi, meşhûr hadîs ilmi tuma'nîne, âhâd haber ise zannî bilgi ifade etmektedir. Bu bilgiden hadîs ilminde rivâyetlerin sıhhatini tespit noktasında gerçekleştirilen ictihâdın, mütevâtir hadîs dışındaki haberlerde olduğu ortaya çıkmaktadır. Zira kesin/kat'î/zarûri bilgi ifade eden mütevâtir hadîsin, hadîs usûlü içerisinde tenkide ve tetkike tabi tutulması, mütevâtir hadîse sahîh, hasen ve zayıf gibi hükümler verilmesi söz konusu değildir. Bilginlerin mütevâtir hadîsi inkâr edenin dinden çıkacağı noktasındaki görüşleri de bu durumun göstergelerinden birtanesidir.

Sünnet malzemesinin Kur'ândan sonra dinin ikinci kaynağı olması ve tüm islâmî disiplinlere kaynaklık etmesi bilinen bir gerçektir. Sünnet, bu etkin konumu sebebiyle din adına söz söyleyen tüm islâmî disiplinlerin temel başvuru kaynağı olma özelliğini her zaman diri tutmuştur. Bu açıdan hadîs ilminde rivâyetlerin sıhhatinin tespiti, hem hadîs ilmi hem de diğer islâmî ilimler açısından oldukça önem arz eden bir konumdur.

Âlimlerin hadîsler hakkında sahîh, hasen ve zayıf gibi verdikleri hükümleri, bu konudaki ictihâdlarına dayanmaktadır. Muhaddis ve fakîhler, hadîsleri sıhhat açısından değerlendirmede kendilerine ulaşan bilgiler çerçevesinde zanlarına göre karara varmaktadırlar. Dolayısıyla hadîs hakkında verilen hükümler, şahsi ve subjektif nitelikte olup, bu konu yoruma kapalı bir nas niteliğinde değildir. Pekala sonradan elde edilen bir delil veya karîne sebebiyle, hadîslerle alakalı daha önceden verilen hükümler değişime konu olabilmektedir.

Bilginlerin rivâyetlerin sıhhatini belirlemede kullandıkları; hadîs usûlü kâideleri, cerh ve ta'dil ilmi, özellikle de fakîhlerinin zayıf hadîsle amel etmede kullandıkları metin eksenli bir takım alternatif metot ve yöntemlerin hepsi birer ictihâda dayanmaktadır. Bu durum bizlere hadîslerin sıhhatini tespitinin ictihâdî olduğunu göstermektedir. Zira rivâyetlerin sahîh, hasen ve zayıf tarzında hükümlerini belirlemede kullanılan yöntemlerin kaynağı ictihâdî olunca, hadîsin hükmünün belirlenmesinin de ictihâdî olması kaçınılmaz bir durumdur.

Bununla birlikte aynı ilmi disiplin içerisinde yer alan âlimler nezdinde bile rivâyetin sıhhati konusunda bir birliklilik olmadığından hareketle hadîslerin sıhhatini tespitinin ictihâda mebni olduğunu rahatlıkla söyleyebilir. Zira rivâyetin hükmü muhaddisten muhaddise, fakîhten fakîhe değişkenlik göstermektedir. Bir konuda farklı değerlendirmelerin olduğu yer de kesinlik değil, ictihâdın hakim olduğunun ifade edilmesi gerekmektedir. Hadîslerin sıhhatini tespit

yapılan farklı değerlendirmeler ve ulaşılan farklı sonuçlar hadıs ilminde rivâyetlerin sıhhatini tespit noktasında ictihâdın varlığını göstermektedir. Çünkü verilen hüküm ictihâdda olduğu gibi subjektiftir. İctihâdda da çoğu kez birliktelik sağlamak zordur. Bu yönüyle aynı rivâyetle alakalı farklı hükümlerin bulunması kaçınılmazdır. İctihâdın olduğu bir yerde de görüşlerin ve düşüncelerin farklı olması, bir diğer ifadeyle aynı rivâyetin farklı hükümlere konu olması gayet doğal bir husustur.

Ayrıca muhaddislerin 'o hadıste bir beis olmadığını umuyorum', 'eğer haber sabitse', 'eğer haber sahîhse', 'eğer rivâyet sahîh değilse' ve 'hadıs inşallah sahîhse' gibi rivâyetleri değerlendirmede bu tarz mütereddît ifadeler kullanmaları ve bu hükümlerinde ihtiyatlı davranmaları da hadısların sıhhatinin tespitinin ictihâdi olduğunu göstermektedir. Zira hadısların sıhhatini tespit işlemleri ictihâdi olmasaydı, objektif kriterlere haiz olsaydı, hadısi değerlendiren muhaddisin, mütereddît ifadeler yerine, 'bu hadıs sahîhtir.', bu rivâyet zayıftır.' 'bu hadıs hasendir.' tarzında kesin ve net ifadeler kullanması gerekirdi.

Son olarak şu hususu da belirtmekte yarar bulunmaktadır. Hadıs ilminde rivâyetlerin sıhhatinin belirlenmesinde ictihâd kapısının müteahhîr dönem âlimlerine kapatıldığı görüşünü tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk defa dile getiren İbnü's Salâh'a, bu konuda birçok âlim ve ilim adamı karşı çıkmış, dolayısıyla âlimler tarafından yapılan bu itirazlar, evren var olmaya devam ettikçe ehliyet sahibi olan kişilerin şahsi kanaatlerince hadısların sıhhatini belirlemeye devam edeceklerini ve bu konuda ictihâda binaen bir rivâyet hakkında farklı değerlendirmelerin ortaya çıkmasının her zaman söz konusu olabileceğini gözler önüne sermektedir. Ayrıca vâkı'a da bu durumu teyit etmektedir. Zira herhangi bir muhaddis tarafından kaleme alınan eserdeki hadıslar, herkese göre sahîh hükmünde olsaydı ve bu konudaki ictihâdî alan kapalı olsaydı, sahîh hadısları bir araya getirmek için ilk yazılan eserden sonra herhangi bir eserin tasnif edilmemesi gerekirdi.

KAYNAKÇA

Abdulaziz el-Buhari, Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî el-Hanefî. *Keşfu'l Esrâr Şerhu Usulî'l Bezdevî*. 4 Cilt. b.y.: Dâru'l Kütübî'l İslamî, ts.

Abdülhâdî el-Makdisî, Cemâlüddîn Yusuf b. Hasan el-Hanbelî. *Gâyetü's-sûli ilâ ilmi'l-usûl*. thk. Bedir b. Nâsır. Kuveyt: Dâru'l-Garas, 1433-2012.

Ada, Abdel Gani. "Müteahhirîn Âlimlerinin Hadîs Hakkında Hüküm Verme Konusundaki Ehliyeti-Teorik ve Pratik Açından Bir İnceleme-". *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2017), 199-223.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *Müsnedü'l İmam Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb el-Arnaût - Adil Mürşid. 50 Cilt. b.y.: Müessesetü'r Risâle, 1421/2001

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-İlel ve Ma'rifetü'r Ricâl*. thk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbas. Riyâd: Dâru'l Hânî, 1422/2010.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *Mesailü'l Ahmed b. Hanbel Rivâyetü İbnhi Abdillâh*. thk. Züheyr eş-Şâviş. Beyrut: el-Mektübü'l İslamî, 1401/1981.

Ali el-Kârî, Ebû'l Hasen Nûruddîn Ali b. Sultan Muhammed el-Herevî. *Mirkâtü'l Mefâtiḥ Şerhu Mişkâtü'l Mesâbih*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l Fikr, 1. Basım, 1422/2002.

Ali el-Kârî, Ebû'l Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî. *Fethu Babi'l İnâye bi Şerhi'n Nükâye*. thk. Muhammed Nezâr Temîm - Heysem Nezâr Temîm. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kalem, 1418/1997.

Amidî, Ali b. Muhammed el-. *el-İhkâm fî Usulî'l Ahkâm*, thk. Abdurrezzak el-Affî. 4 Cilt. Lübnan: Mektebetü'l İslamî, 2. Basım, ts.

Apaydın, Yunus. "Mütevâtir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/208-211. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Apaydın, Yunus. "Sihhat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/110, 111. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Apaydın, Yunus. "Re'y". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/37-40. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Arnavût, Şuayb. *Tahrîru Takrîbi't Tehzîb li'l Hâfiz Ahmed b. Alî b.Hacer el-Askalânî*. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r Risâle, 1. Basım, 1417/1997.

Aydın, Nevzat. "Hadisin Tespit ve Tenkidinde Ma'ruf/Meşhûr Sünnet'in Metodolojik Değeri ve İşlevi". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/20 (Şubat 2011), 139-170.

Aydınlı, Abdullah. "Adâlet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/344. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Aydınlı, Abdullah. *Hadîs İstılahları Sözlüğü*. İstanbul: İFAV yay., 7. Basım, 2013.

Babanzâde Ahmed Naîm. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*. 13 Cilt. Ankara: Başbakanlık Basımevi, 4. Basım, 1976.

Bağcı, H. Musa. "Hadîs Çalışmalarının Gerileme Dönemlerinde Hadîste İctihad Kapısının Kapatılması Sorunu". *İslâm'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri Kutlu Doğum Sempozyumunu TDV Yayınları* (2003), 541-573.

Bağdâdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî el-Hâsimî el-. *Tabekâtü'l Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kutübî'l İlmiyye, 1. Basım, 1410/1990.

Bâkullânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyîb b. Muhammed el-Basrî el-. *Kitâbu't Temhîd*. Beyrut: el-Mektebetü's Şarkîyye, 1957.

Bayraktar, İbrahim İhsan. *Hadislerin Takviyesinde Telakkî Bi'l Kabûlün Etkisi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003.

Beroje, Sahip. "Zannî Bilginin Mahiyeti, Dindeki Yeri ve Önemi". *eş-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 9/2 (Kasım 2017), 951-974.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-. *Sünenü'l Kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kutübî'l İlmiyye, 3. Basım, 1424/2003.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-. *el-Medhal ila Süneni'l Kübrâ*. thk. Muhammed Ziya er-Rahmân el-A'zamî. Kuveyt: Dâru'l Hulefâi li'l Kitabi'l İslamî, ts.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-. *Ma'rifetü's Süneni ve'l Âsâr*. thk. Abdulmutî Emin Kalaycı. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l Vefâ, 1. Basım, 1412/1991.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-. *Şuabü'l-İmân*. thk. Abdul Alî Abdulhamîd Hâmid. Riyad: Mektebetü'r Rüşd, 1423/2003, 1. Basım, 9/123.

Bilen, Mehmet. "Sahih Hadis Tanımı Üzerine". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1999). 247-260.

Buhârî, Ebû Abdillâh İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi el-. *el-Câmiu'l-Müsned es-Sahîhu'l Muhtasar min Umûri Resûlillahi ve Sünenihi ve Eyyâmihî*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır. 9 Cilt. b.y.: Dâru Tavkî'n Necât, 1. Basım, 1422/2001.

Buhârî, Ebû Abdillâh İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi el-. *Târihu'l Kebîr*. 8 Cilt. Haydarâbâd: Dâiratü'l Meârifî'l Osmânî, ts.

Bulkînî, Ömer b. Reslân el-. *Mukaddimetü İbnü's-Salâh ve Mehâsinü'l-İstîlâh*. thk. Âişe Abdurrahman. Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.

Bulut, Halil İbrahim. *İslam Mezhepleri Tarihi*. Ankara: DİB Yay., 2. Basım, 2016.

Burhâneddîn Ebû İshâk İbrâhîm b. Ömer b. İbrâhîm b. Halîl el-Ca'berî. *Rusûmu't Tahdîs fi Ulûmi'l Hadîs*. thk. İbrâhîm b. Şerif el-Meyli. Lübnan: Dâru İbn Hazm, 1. Basım, 1421/2000.

Canikli, İlyas. "Başkasının Yerine Hac Yapmak ile İlgili Rivayetlerin Delaletlerini Yeniden Düşünmek". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26 (2012), 137-172.

Cessâs, Ahmed b. Ali Ebu Bekir er-Razî. *el-Fusûl fi'l Usûl*. 4 Cilt. Kuveyt: Vizaratu'l Evkafi'l Kuveytiyye, 2. Basım, 1414/1994.

Cevzî, Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-. *el-İlelü'l Mütenâhiye fi'l Ehâdîsi'l Vâhiye*. thk. İrşâdu'l Hakki'l Eserî. 2 Cilt. Pakistan: İdâratü'l Ulûmi'l Eseriyye, 2. Basım, 1401/1981.

Cevzî, Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-. *el-Mevzûât*. thk. Abdurrahmân Muhammed Osmân. 3 Cilt. Medîne: el-Mektebetü's Selefiyye, 1. Basım, 1386/1966.

Cezâirî, Tâhir b. Muhammed Sâlih b. Ahmed es-Sem'ûnî el-Hasenî el-. *Tevcîhu'n Nazar ila Usûlil Eser*. thk. Abdulfettâh Ebû Gudde. 2 Cilt. Halep: Mektebetü'l Matbûâtî'l İslâmiyye, 1. Basım, 1416/1995.

Cürcânî, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî el-. *el-Kâmil fi Duafâ'r Ricâl*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcut -Ali Muhamed Muavviz. 9 Cilt. Beyrut: el-Kütübü'l İlmiyye, 1. Basım, 1418/1997.

Cürcânî, Ebü'l Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerif el-Hanefî el-. *Kitâbu't Ta'rîfât*. Beyrut: Dâru'l Kutubi'l İlmiyye, 1. Basım, 1403/1983.

Cüveynî, İmâmu'l Haremeyn Ebü'l Mealî Rüknuddîn el-. *el-Burhân fi Usuli'l Fıkh*. thk. Salâh b. Muhammed b. Uveyza. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l Kutubi'l İlmiyye, 1. Basım, 1418/1997.

Çakan, İsmail Lütfi. *Hadîs Edebiyatı*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yay., 10. Basım, 2012.

Çakan, İsmail Lütfi. *Hadîs Usûlü*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi yay., 20. Basım, 2010.

Çakan, İsmail Lütfi. *Hadîslerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*. İstanbul: M.Ü İlahiyat Fak. yay., 6. Basım, 2013.

Çiftçi, Mehmet Emin. "Hadîslerin Sıhhatinin Tespitinde İçtihad Problemi". *ETÜ Sosyal Bilimler Entstitiüsü Dergisi* 8 (2019), 45-54.

Dârekutnî, Ebü'l Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-. *ed-Duafâ ve'l Metrûkûn*. thk. Abdurrahim Muhammed el-Kaşkarî. 3 Cilt. Medîne: Mecelletü'l Câmiati'l İslamiyye.

Dârekutnî, Ebü'l Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-. *el-İlelü'l Vâride fi'l Ehâdîsi'n Nebeviyye*. thk. Mahfûzu'r Rahmân es-Selefi. 15 Cilt Riyâd: Dâru't Tîbe, 1. Basım, 1405/1985.

Dârekutnî, Ebü'l Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-. *Sünenü Dârekutnî*. thk. Şuayb el-Arnâvût- Hasen Abdulmün'im Şelbî-Abdullatîf Harezullah-Ahmed Berhûm. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r Risâle, 1. Basım, 1424/2004.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. el-Fazl ed-. *Sünen-i Dârimî*. thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî. 4 Cilt. Riyad: Dâru'l Mugni, 1. Basım, 1412/200.

Debûsî, Ebû Zeyd Amr b. İsâ el-Hanefî ed-. *Takvîmu'l Edille fi Usûli'l Fıkh*. thk. Halil Muhyiddîn el-Meys. Beyrut: Daru'l Kutubil İlmiyye, 1. Basım, 1421/2001.

Deylemî, Şîrûye b. Şehredâr ed-. *Kitâbü'l-Firdevs bi-Me'sûri'l-Hitâb*. thk. Saîd b. Besyûnî. Beyrut: Dâru'l Kütübî'l İlmiyye, 1406/1986.

Dumlu, Emrullah. *Haber-i Vâhid Özelinde İslâm Hukukçularının Hadîs Tartışmaları*. İstanbul: Ensar Yayınları, 1. Basım, 2021.

Dümeynî, Misfir b. Gurmullah. *Hadis'te Metin Tenkidi Metotları*. çev. İlyas Çelebi-Adil Bebek-Ahmet Yücel, İstanbul: Kitabevi, 1997.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî, *Risâle ilâ Ehli Mekke fî Vasfî Sünenih*. thk. Muhammed Sabbağ. Beyrut: Dâru'l Arabiyye, ts.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî. *Sünen-ü Ebî Dâvûd*, thk. Şuayb el-Arnâvût. 7 Cilt. b.y.: Dâru'r Risâleti'l Âlemiyye, 1. Basım, 1430/2009.

Ebû Nuaym el-İsfehânî, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. *Hilyetü'l Evliyâ ve Tabakâtü'l Asfiyâ*. 10 Cilt. Mısır: Dâru's Saâde, 1394/1974.

Ebû Şühbe, Muhammed b. Muhammed b. Süveylim. *el-Vesîd fî Ulûm ve Mustalahi'l Hadîs*. Kahire: Dâru'l Fikri'l Arabî, ts.

Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kufî. *er-Redd alâ Siyeri'l Evzâi*, thk. Ebu'l Vefâ el-Afgânî. Kahire: Lecnetü İhyâi'l Maârifî'n Numâniyye, 1938.

Efendioğlu, Mehmet. "Muallâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/312, 313. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

Elbâni, Muhammed Nâsiriddin b. Haccâc el-. *Silsiletü'l Ehâdisi'd Daiife ve'l Mevdûa ve Eseruha's Seyyi' fi'l Ümmeti*. 14 Cilt. Riyad: Dâru'l Meârif, 1. Basım, 1412/1992.

Emîr Padişah, Muhammed Emîn b. Mahmûd el-Hüseyni el-Buhârî el-Hanefî. *Teysîru't Tahrîr*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kutübi'l İlmîyye, 1403/1983.

Erdoğan, Tunahan. "Hadîste İctihad Kapısı Kapanmış mıdır?". *V. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı-III* (2016), 37-55.

Ertürk, Mustafa. "Haber-i Vâhid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/349-352. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Erul, Bünyamin. "Ta'n". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/558-560. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Erul, Bünyamin. "Zabt", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/61, 62. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Eş'arî, Ebû'l Hüseyin, Alî b. İsmâil b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim el-Basrî. *el-Mu'temed fî Usûli'l Fıkh*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmîyye, 1. Basım, 1403.

Fahl. Mâhir Yasin. "Hadîs İlminde İlet Tespit Yolları". çev. Ömer Faruk Akpınar. *Usûl İslâm Araştırmaları Dergisi* 27 (2017), 137-146.

Fârûk Hammâde, *el-Menhecû'l İslâmî fi'l Cerh ve't Ta'dil*, Riyad: Dâru Taybe, 1997.

Ferrâ, Ebu Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef. *el-Udde fî Usûli'l Fıkh*. thk. Ahmed b. Alî Seyr el-Mubârekî. 5 Cilt. Riyad: y.y., 2. Basım, 1410/1990.

Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kub b. Muhammed. *Kâmûsu'l Muhît*. thk. Muhammed Nail Araksusî. Lübnan: Müessestü'r Risâle, 8. Basım, 1426/2005.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî et-Tûsî. *Mustesfâ*. thk. Muhammed Abdusselam eş-Şafî. b.y.: Dâru'l Kütübi'l İlmîyye, 1413/1993.

Görmez, Mehmet. "Tahrîc". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/419-420. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Gürler, Kadir. "İçtihat ve Taklit Tartışmaları Bağlamında Sened Açısından Hadîslerin Sıhhati Meselesi-el-Emîr es-San'ânî'nin İrşâdu'n Nukkâd ilâ Teysîri'l İctihâd'ı özelinde". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/2 (2007), 68-94.

Gürler, Kadir. "Zayıf Hadîsle Amel Edilip Edilmeyeceği Tartışmaları Arasında Bir Çözüm Yolu: Telakkî Bi'l Kabûl". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/22 (2012), 5-28.

Gürler, Kadir. *Ehli Hadîsin Düşünce Yapısı-İlk Dönem Ehl-i Hadîs Örneği*. Bursa: Emin Yayınları, 1. Basım, 2007.

Gürler, Kadir. *Hadîs ve Sünnet Anlayışımız*. Ankara: Ay Yayınları, 2. Basım, 2017.

Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-. *el Müstedrek ale's Sahîhayn*. thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kütüb'il İlmiyye, 1. Basım, 1411/1990.

Hallâf, Abdu'l Vahhâb. *İlmu Usûlü'l Fıkh*. thk. Muhammed Ebû'l Hayr es-Seyyid. Beyrut: Müessesetür Risâle, 1. Basım, 1433/2012.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sabî. *el-Fakîh ve'l Mütefakkih*. thk. Ebu Abdurrahman Adil b. Yusuf el-Garâzî. 2 Cilt. Suud: Daru İbnu'l Cevzî, 2. Basım, 1421.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sabî. *Târîhu Bağdâd*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l Ğarbi'l İslâmî, 1. Basım, 1422/2002.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebûbekir Ahmed. Ali b. Sabit. *el-Kifâye fî İlmi'r Rivâye*. thk. Ebû Abdillâh es-Sûrkî - İbrâhîm Hamdî el-Medenî. Medine: el-Mektebetü'l İlmiyye, ts.

Hatiboğlu, Mehmed Said. "Müslüman Âlimlerin Buhârî ve Müslim'e Yönelik Eleştirileri". *İslami Araştırmalar* 10/1-3 (1997). 1-29.

Hemdânî, Mukbil b. Hâdî el-Vâidî. *Terâcimü Ricâlî'd Dârekutnî fî Sünenihi*. San'â: Dâru'l Âsâr, 1. Basım, 1420/1999.

Herarî, Muhammedü'l Emîn b. Abdillâh el-Eramî el-Alevî eş-Şafî. *Şerhü Süneni İbn Mâce*. 26Cilt. Cidde: Dâru'l Minhâc, 1. Basım, 1439/2018.

Herevî, Ebu'l Fazl Muhammed b. Ebi'l Huseyn Muhammed b. Hazim el-Muallâ b. Cârûd. *İlelü'l Ehâdis fi Kitabi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*. thk. Alî b. Huseyn el-Halebî. Riyad: Dâru'l Hicret ts.

Heysemî, Ebü'l Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân, *Mecmau'z Zevâid ve Menbau'l Fevâid*. thk. Hüsâmeddin el-Kudsî. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü'l Kudsî, 1414/1994.

Hın, Mustafâ Saîd - el-Lahhâm, Bedî es-Seyyid. *el-İzâh fi Ulûmi'l Hadîs ve'l Istılâh*. Beyrut: Dâru'l Kelimi't-Tayyîb.

Hindî, Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân el-Müttekî. *Kenzu'l Ummâl fî Süneni'l Ekvâl ve'l Ahvâl*. thk. Bekrî Hayyâni-Saffet Sakkâ. Beyrut: Müessesetür Risâle, 5. Basım, 1401/1981.

Irâkî, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân. *Şerhu't Tabsira ve't Tezkire*. thk. Abdullatîf el-Humeym-Mâhir Yasin el-Fahl. 2 Cilt. Beyrut: Darul Kutubil İlmiyye, 1, Basım, 1423/2002.

Itr, Nurettin. *Menhecü'n Nakd Fi Ulûmi'l Hadîs*. Dimeşk: Dâru'l Fikr, 3. Basım, 1401/1981.

İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî. *el-İstizkâr*. thk. Sâlim Muhammed Atâ-Muhammed Alî Muavviz. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kutubi'l İlmiyye, 1. Basım, 1421/2000.

İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî. *el-İstîâb fi Ma'rifetil Ashâb*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l Cîyl, 1. Basım, 1412/1992.

İbn Abdilhâdî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Abdilhâdî es-Sâlihî ed-Dımaşkî. *Tehkîhu't Tahkîk fî Ehâdisi't Ta'lik*. thk. Sâmî b. Muhammed b. Câdullah- Abdulazîz b. Nâsır. 5 Cilt. Riyad: Ezvâu's Selef, 2007.

İbn Cemâa, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. İbrahim b. Sa'dillâh b. el-Kinânî el-Hamevî. *el-Menhelü'r Râvî fî Muhtasari Ulûmi'l Hadîsi'n Nebevî*. thk. Muhyiddîn Abdurrahman Ramazan. Dımaşk: Dâru'l Fikr, 2. Basım, 1406.

İbn Dakîku el-Îd, Takiyyüddîn Muhammed b. Alî b. Vehb el-Kuşeyrî el-Kûsî. *el-İktirâh fî Beyâni'l Istilâh*. thk. Kahtân Abdurrahmân ed-Dûrî. Ammân. Dâru'l Ulûm li'n Neşri ve't Tevzi', 1427/2007.

İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-İlel ve's Suâlâtu'l Hadîsiyye*. thk. Sa'd b. Abdillâh el-Humeyd-Hâlid b. Abdurrahmân el-Cerîsî. 6 Cilt. Riyad: Matâbiu'l Hamîzî, 1. Basım, 1427/2006.

İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Cerh ve't Ta'dil*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't Tûrâsi'l Arabî, 1. Basım, 1271/1952.

İbn Hacer, Ebü'l Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. el-Askalânî. *Nüzhetün Nazar fî Tavzîhi Nuhbeti'l Fiker fî Mustalahi Ehli'l Eser*. thk. Nûrettin Itr. Dimeşk: Matbaatü's Sabah, 1421/2000.

İbn Hacer, Ebü'l Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. el-Askalânî. *en-Nüket ala Kitabi İbnüs Salah*. thk. Rebî el-Hâdi el- Umeyr. 2 Cilt. Suud: el-Câmiatü'l İslamiyye el-Medînetü'l Münevver, 1. Basım, 1404/1984.

İbn Hacer, Ebü'l Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. el-Askalânî. *Takrîbu't Tehzîb*. thk. Muhammed Avvame. Suriye: Dâru'r Reşîd, 1. Basım, 1406/1986.

İbn Hacer, Ebü'l Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. el-Askalânî. *Tehzîbu't Tehzîb*. 12 Cilt. Hindistan: Matbaatü Dâiratü'l Meârif, 1. Basım, 1336.

İbn Hacer, Ebü'l Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. el-Askalânî. *Telhîsu'l Habîr fî Tahrîci Ehâdisi'r Râfi'yyil Kebîr*. 4 Cilt. Lübnan: Dâru'l Kutubil İlmiyye, 1. Basım, 1419/1989.

İbn Hacer, Ebü'l Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. el-Askalânî. *Fethü'l Bârî Şerhu Sahîhi'l Buhârî*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 13 Cilt. Beyrût: Dâru'l Marife, 1379.

İbn Hacer, Ebü'l Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. el-Askalânî. *Kitabu't Temyîz fî Telhisi Tahrîci Ehâdisi Serhi'l Vecîz el Meşûru bi Telhîsil Habîr*. thk. Muhammed es-sânî b. Ömer b. Mûsa. 6 Cilt. Riyad: Dâru Edvâi's Selef, 1. Basım, 1428/2007.

İbn Haldûn, Veliyyüddîn Abdurrahman b. Muhammed. *Mukaddimetü İbn Haldûn*. thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş. 2 Cilt. Dımaşk, Dâru'l Belhi, 1. Basım, 1425/2004.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmmed b. Saïd b. Hazm. *el-İhkâm fî Usulî'l Ahkâm*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l Âfâki'l Cedîyde, ts.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed. *es-Sikât*. 9 Cilt. Haydarâbâd: Dâiratü'l Meârifi'l Osmâniyye, 1. Basım, 1393/1973.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed. *Sahîh-u İbn Hibbân*. thk. Şuayb el-Arnaût. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü er-Risale, 1. Basım, 1998.

İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk es-Sülemî en-Nîsâbüri. *Sahîhu İbn Huzeyme*. thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî. 4 Cilt. Beyrut: El-Mektebü'l İslâmî, ts.

İbn Kesîr, Ebü'l Fidâ İmâdüddîn İsmâil-Ebü'l Eşbâl Ahmed b. Muhammed Şâkir b. Ahmed b. Abdilkâdir. *el-Bâisü'l Hasîs Şerhu İhtisâri Ulûmi'l Hadîs*. thk. Suud: Dâru İbnü'l Cevzi' li'n Neşri ve't Tevzi', 1435.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim Dîneverî. *Te'vilü Muhtelifi'l Hadîs*. b.y.: Mektebetü'l İslâmî, Müessesetü'l İşrâk, 2. Basım, 1419/1999.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâca el-Kazvînî. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. b.y.: Dâru İhyâi'l Kutubi'l Arabiyye, ts.

İbn Recep, Zeynüddîn Abdurrahman b. Ahmed b. Receb b. Hasen es-Selâmî el-Hanbelî. *Câmiu'l Ulumi ve'l Hikem fî Şerhi Hamsîne Hadîsen min Cevâmi el-Kelim*. thk. Şuâyb el Arnavut. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r Risâle, 7. Basım, 1422/2001.

İbn Rüşd, Ebü'l Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî. *Bidâyetü'l Müctehîd ve Nihâyetü'l Müktesid*. 4 Cilt. Kâhire: Dâru'l Hadîs, 1425/2004.

İbn Teymiyye, Ebü'l Abbâs Takiyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrân. *Raf'ul Melâm ani'l Eimmeti'l A'lâm*. Riyâd: er-Riâsetü'l Âmme li İdârâti'l Buhûsi'l İlmiyye, 1403/1983.

İbn Teymiyye, Ebü'l Abbâs Takiyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî. *el-Fetâvâ'l Kübrâ li İbn Teymiyye*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kutübül İlmiyye, 1. Basım, 1408/1987.

İbnü'l Mülakkın, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısrî. *el-Mükni' fî Ulûmi'l Hadîs*. thk. Abdullah b. Yusuf el-Cedi'. 2 Cilt. Suud: Dâru Fevâz, 1. Basım, 1413.

İbnü'l Mülakkın, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısrî. *el-Bedrü'l Münîr fî Tahrîci Ehâdisi ve'l Âsâri'l Vâkiati fî Şerhi'l Kebir*. thk. Mustafa Ebü'l Gayd-Abdullah b. Süleymân-Yâsir b. Kemâl. 9 Cilt. Riyad: Dâru'l Hicreti li'n Neşri ve't Tevzi', 1. Basım, 1425/2004.

İbnü'l Münzir, Ebu Bekir Muhammed b. İbrahîm b. Münzir en-Nîsâbüri. *el-Evsât fi's Süneni ve'l İcmâ ve'l İhtilâf*. thk. Ahmed b. Muhammed Hanîf. 6 Cilt. Riyâd, Dâru't Tîbe, 1. Basım, 1405/1985.

İbnü'l-Vezîr, Muhammed b. İbrâhîm el-Vezîr el-Yemânî Muhammed b. İbrâhîm el-Vezîr el-Yemânî. *Tehkîhu'l Enzâr fî Ma'rifeti Ulûmi'l Âsâr*. thk. Muhammed Subhi b. Hasen Hallâk-Âmir Hüseyin. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1999.

İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî. *Mukaddimetü İbn's-Salâh*. thk. Nüreddîn İtr. Beyrut: Daru'l Fikr, 1406/1986.

İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî. *Fetâvâ İbnü's Salâh*. thk. Muvaffak b. Abdullah Abdulkâdir. Beyrut: Mektebetü'l Ulûm ve'l Hikem, 1407.

İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî. *Şerhu Müşkili'l Vesîd*. thk. Abdülmün'im Halife Ahmed Bilal. 4 Cilt. Riyad: Dâru Kunuzî İşbîliyâ, 1. Basım, 1432/2011.

İclî, Ebü'l Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-. *Târihu's Sikât*. b.y.: Dâru'l Bâz, 1. Basım, 1405/1984.

Kadi İyâz, Ebü'l Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. *eş-Şifâ bi Tarîfi Hukûki'l Mustafâ*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l Fikri't Tıbbâ ve'n Neşr ve't Tevzî, 1409/1988.

Kandehlevî, Muhammed Yûsuf. *Evcezû'l Mesâlik ilâ Muvatta'i Mâlik*. thk. Takıyyüddîn en-Nedvî. 17 Cilt. Dımaşk: Dâru'l Kalem, 1424/2003.

Kandemir, M. Yaşar. "İbnü's Salâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/198-200. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Karâfî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Mısırî el-. *Şerhu Tenkîhu'l Fusûl*. thk. Taha Abdurraûf. Kahire: Şirketü Tibaâtî'l Fenniyye, 1393/1973.

Kâsımî, Muhammed Cemalettin el-. *Kavâidu't Tahdîs min Funûni Mustalahi'l Hadîs*. Beyrut: Dâru'l Kütübî'l İlmiyye, ts.

Kastallânî, Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-. *İrşâdü's Sârî li-Şerhi Sahîhi'l Buhârî*. 10 Cilt. Mısır: Matbaatü'l Kübrâ el-Emîriyye, 8. Basım, 1323.

Kaya, Eyyüp Said. "Taklîd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/461. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Kemâluddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî. *Fethu'l Kadîr ale'l Hidâye*. 10 Cilt. Mısır: Mustafa Bâbi el-Halebî Matbaası, 1389/1970.

Kettânî, Muhammed Abdülhay b. Abdilkebîr b. Muhammed el-Hasenî el-İdrîsî el-. *Fihri'sü'l Fehâris ve'l Esbât ve Mu'cemü'l Me'âcim vel'l Meşyahât ve'l Müselselât*. thk. İhsân Abbas. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l Garbi'l İslâmî, 2. Basım, 1982.

Keykeldî, Halîl Ebû Saîd Salâhuddîn el-Alâî. *Câmiu't Tahsîl fi Ahkâmi'l Merâsîl*. thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi. Beyrut: Âlimü'l Kütüb, 2. Basım, 1407/1986.

Kırbaçoğlu, M. Hayri. "Hadîs İlminde Metodoloji Sorunu". *Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi-Sünnetin Dindeki Yeri*. ed. İsmail Lütfi Çakan. 437-554. İstanbul: Ensar Yayınları, 3. Basım, 2010.

Kırbaçoğlu, M. Hayri. "İmam Şafîi'nin Risâle'sinin Hadîs İlmindeki Etkileri". *İslâmi Araştırmalar* 10/1-3. (1997). 87-99.

Kırbaçoğlu, M. Hayri. *İslam Düşüncesinde Hadîs Metodolojisi*. Ankara: Ankara Okulu Yay., 1999.

Kızılkaya, Sabri. *Cerh ve Ta'dilde Mezhep Taassubu*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998.

Kurtubî, Ebu Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemîrî b. Abdilber el-. *et-Temhîd li mâ fi'l Muvatta'i Mine'l Meânî ve'l Esânîd*. thk. Mustafâ b. Ahmed el-Alevî-Muhammed Abdul Kebîr el-Bekrî. 24 Cilt. Mağrib: Vizâratu Umumi'l Evkâf ve eş-Şuûnil İslâmî, 1387.

Küçük, Raşit. "Kur'ân Sünnet İlişkisi ve Birlikteliği". *Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi-Sünnetin Dindeki Yeri*. ed. İsmail Lütfi Çakan. 123-178. İstanbul: Ensar Yayınları, 3. Basım, 2010.

Lâmişî, Ebu's Senâ Mahmûd b. Zeyd el-Hanefî. *Kitab fi Usûli'l Fıkh*. thk. Abdülmecid Türki. Dâru'l Garbi'l İslâmî: Beyrut, 1. Basım, 1995.

Leknevî, Ebü'l Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî el-. *el-Ecvibitü'l Fâzileti li'l Esileti'l Aşerati'l Kâmile*. thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde. Halep: Mektebetü'l Matbûâtî'l İslâmiyye, 5. Basım, 1428/2007.

Leknevî, Ebü'l Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî el-. *er-Ref'u ve't Tekmîl*. thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde. Kahire: Dâru's Selâm, 3. Basım, 1407.

Mahallî, Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm eş-Şafî el-. *Şerhu'l Verakât fi Usûli'l Fıkh*. thk. Hüsameddîn b. Mûsâ. Filistin: Câmiâtü'l Kûdüs, 1. Basım, 1420/1999.

Martı, Huriye. "Hadis Usûlü". *Hadis El Kitabı*. ed. Zişan Türcan. 225-236. Ankara: Grafiker, 2. Basım, 2017.

Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî el-. *Kitâbu't-Tevhîd*. thk. Bekir Topaloğlu-Muhammed Ârûşî. İstanbul: Dâr-u Sâdır, 2001.

Melîbârî, Hamza b. Abdillâh. *Tashîhu'l Hadîs inde'l İmâm İbnü's Salâh*. b.y.: Dâru İbn Hazm, 1. Basım, 1417/1997.

Mergînânî, Ebü'l Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-. *el-Hidâye fi Şerhi Bidâyeti'l Mübtedâ*. thk. Talâl Yusuf. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ et-Türâsü'l Arabî, ts.

Molla Fenârî, Muhammed b. Hamza b.Şemsüddîn. *Fusûlü'l Bedâyi fi Usûli's Şerâi*. thk. Muhammed Hasen el-İsmâîl. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kütübî'l İlmiyye, 1. Basım, 1427/2006.

Molla Hüsrev, Mehmet b. Ferâmurz b. Ali. *Mirkâtü'l Vusûl ilâ İlmi'l Usûl*. thk. İlyas Kaplan. Beyrut: Dâru'l Kutubi'l İlmiyye, 1. Basım, 1433/2012.

Muhammedî, Abdülkâdir Mustafa Abdürrezzâk. *eş-Şâz ve'l Münker ve Ziyâdetü's Sika Muvâzene Beyne'l Müttekaddimîn ve'l Müteahhirîn*. Beyrut: Dâru'l Kutübî'l İlmiyye, 1. Basım, 1426/2005.

Mübârekpûrî, Ebü'l Ulâ Muhammed Abdurrahman b. Abdirrahîm. *Tuhfetü'l Ahvezî bi Şerhi Cami et-Tirmizî*, 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kutubil İlmiyye, ts.

Münzirî, Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdilkavî b. Abdillâh el-. *et-Tergîb ve't Terhîb mine'l Hadîsi's Şerîf*. thk. Mustafâ Muhammed İmâre. 4 Cilt. Mısır: Mustafa Bâbi el-Halebî, 3. Basım, 1388/1968.

Müslim, Ebü'l Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Sahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Kâhire: Dâru İhyâi Kütübî'l Arabiyye, ts.

Nazlıgöl, Habil. "Hadîslerin Kaynak Değerini Tespitte İçtihat Tartışmaları Tarihsel Bir Perspektif". *Marife Dergisi* 5/1 (2005), 7-32.

Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali en-. *ed-Duafâ ve'l Metrûkûn*. thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyid. Halep: Dâru'l Va'y, 1. Basım, 1396.

Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali en-. *es-Sünenü'l Kübrâ*. thk. Hasan Abdûlmun'im Şelbî. 12 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r Risâle, 1. Basım, 1421/2001.

Nesefî, Ebû'l Berekât Hâfîzüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-. *Medâruku't Tenzîl ve Hakâiku't Te'vîl*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 7. Basım, 1438/2017.

Nevevî, Muhyiddîn Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-. *Nihâyetü'l Muhtâc ila şerhil Minhâc*, 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l Fikr, 1404/1984.

Nevevî, Muhyiddîn Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-. *el-Ezkâr*. thk. Abdulkâdir el-Arnaûd. Beyrut: Dâru'l Fikr, 1414/1994.

Nevevî, Muhyiddîn Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-. *el-Mecmû' Şerhu'l Mühezzeb*. 20 Cilt. Beyrut: Dâru'l Fikr, ts.

Nevevî, Muhyiddîn Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-. *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. Haccâc*. 18 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai Tûrasi'l Arabî, 2. Basım, 1392.

Nevevî, Muhyiddîn Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-. *et-Takrîb ve't Teysîr li Ma'rifeti Süneni'l Beşîri'n Nezîr*. thk. Muhammed Osmân el-Haşet. Beyrut: Dâru'l kitâbi'l Arabî, 1405/1985.

Nevevî, Muhyiddîn Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-. *İrşadü Tullabi'l-Hakaik ila Marifeti Süneni Hayri'l-Halaik*. thk. Abdûlbârî Fethullah es-Selefi. 2 Cilt. Medine: Mektebetü'l İmân, 1987/1408.

Nevevî, Muhyiddîn Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-. *Tehzîbu'l Esmâ ve'l Lugât*. 4 Cilt. Lübnan: Dâru'l Kütübil İlmiyye, ts.

Özafşar, Mehmet Emin. "Fıkıhçı Bakış Açısının Sünneti Anlamaya Etkisi". *Günümüzde Sünnetin Anlaşılması Sempozyumu*, ed. Salih Karacabey. 181-193. Bursa: Kurav Yayınları, 2005.

Özpinar, Ömer. "Rivâyetü'l Hadîs Edebiyatı". *Hadis El Kitabı*. ed. Zişan Türcan. 322-331. Ankara: Grafiker, 2. Basım, 2017.

Polat, Salahattin. "Likâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/189, 190. Ankara: TDV Yayınları, 2013.

Râzî, Ebû'l Fazl Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Teymî. *el-Mahsûl*. thk. Tahâ Câbir el-Feyyâz el-Alvânî. 6 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r Risâle, 3. Basım, 1418/1997.

Râzî, Zeynüddîn Ebu Abdillâh Muhammed b. Ebubekir er-. *Muhtârü's Sihâh*. thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed. Beyrut: Mektebetü'l Asriyye, 5. Basım, 1420/1999.

Sâbûnî, Nûreddin es-. *Mâtürîdiyye Akaidi*. çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: İFAV Yay., 17. Basım, 2017.

Sadrüşşerfâ, Ubeydullah b. Mes'ûd b. Tacîşşerfâ el-Mahbûbî el-Buharî. *et-Tavzîh fi Halli Gavâmizi'd Tenkîh*. thk. Zekerîyya Umeyrât. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kutubi'l İlmiyye, 1416/1996.

San'ânî, Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm el-Mütevkkil Alellâh İsmâîl es-. *Sübülü's Selâm el-Muvessileti ilâ Buluğil Merâm*. thk. Muhammed Mirabî. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r Risâle, 1. Basım, 1434/2013.

San'ânî, Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm el-Mütevkkil Alellâh İsmâîl es-. *İrşâdü'n Nükkâd ilâ Teysîri'l İctihâd*. thk. Salâhaddîn Makbul Ahmed. Kuveyt: Dâru's Selefiyye, 1. Basım, 1405/1985.

Sehâvi, Muhammed b. Abdirrahman es-. *el-Mekâsidü'l Hasene fi Beyâni Kesîrin Mine'l Ehâdisi'l Müştehira Ale'l Elsine*. thk. Muhammed Osmân el-Haşet. Beyrut: Dâru'l Kitabil el-Arabî, 1405/1985.

Sehâvi, Muhammed b. Abdirrahman es-. *Fethu'l Mugis Şerhu Elfiyeti'l Hadîs*. thk. Ali Hüseyin Ali, 4 Cilt. Mısır: Mektebetü's Sünne, 1. Basım, 1424/2003.

Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl es-. *Mebûsât*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l Ma'rife, 1414/1993.

Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl es-. *Usûlu's Serahsî*. thk. Ebû'l Vefâ el-Afgânî. 2 Cilt. Haydarabat: İhyâ-i Me'ârifil Nu'mâniyye, ts.

Sibâî, Mustafa es-. *es-Sünnet ve Mekânetühâ fi't Teşri' el-İslâmî*. Beyrut: el-Mektebetü'l İslâmî, 2. Basım, 1402/1982.

Süleymânî, Ebu'l Hasen, Mustafâ b. İsmâîl es-. *el-Cevâhirü's Süleymâniyye Şerhu'l Menzûmeti'l Beykûniyye*. Riyad: Dâru'l Kiyân, 1426/2007.

Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-. *et-Tenkîh fi Mes'ele'ti't Tashih*, thk. Râşid b. Âmir. Beyrut: Darü'l Beşâiri'l İslamiyye, 1. Basım, 1434/2013.

Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-. *Tabakâtü'l Huffâz*. Beyrut: Dâru'l Kütübü'l İlmiyye, 1. Basım, 1403.

Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî Şâfiî es-. *Tedribu'r-Râvi fi Şerhi Takrîbi'n Nevevi*. thk. Ebu Kuteybe Nazar Muhammed Faryabi. 2 Cilt. Beyrut: Daru't Taybe, ts.

Şa'bân, Zekiyyüddîn. *İslâm Hukuk İlminin Esasları*. çev. İ. Kafi Dönmez. Ankara: TDV Yay., 11. Basım, 2009.

Şafiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-. *el-Üm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l Ma'rife, 1410/1990.

Şafiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-. *er-Risâle*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Mısır: Mektebetü'l Halebî, 1358/1940.

Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhamed b. Alî b. Muhammed es-San'ânî el-Yemenî eş-. *Neylü'l Evtâr*. thk. İsmâüddîn es-Sabâbadî. 8 Cilt. Mısır: Dâru'l Hadîs, 1. Basım, 1413/1993.

Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-. *el-Mu'cemü'l Kebîr*. thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefi. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1. Basım, 1410/1994.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî et-. *Şerhu Meâni'l Âsâr*. thk. Muhammed Zührî en-Neccâr - Muhammed Seyyid Câdelhak. 4 Cilt. b.y.: Âlimü'l Kütüb, 1414/1994.

Tahhân, Mahmûd et. *Teysîru Mustalahi'l Hadîs*. Riyâd: Mektebetü'l Meârif, 10. Basım, 1432/2011.

Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî et-. *Şerhu'l Akâidi'n Neseîyye*. thk. Alî Kemâl. Beyrut: Dâru İhyâi't Tûrâsi'l Arabî, ts.

Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî et-. *Şerhu't Telvîh ale't Tavzîh*. 2 Cilt. Mısır: Mektebetü Sabîh, ts.

Tehânevî, Zafer Ahmed el-Osmânî et-. *Kavâid fî Ulûmi'l Hadîs*. thk. Abdulfettâh Ebû Gudde. Beyrut: Dâru Beşâiri'l İslâmiyye, 1428/2007.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre es-Sülemî et-. *el-İlelü'l Kebîr*. thk. Subhî es-Sâmîrâî- Ebû'l Muâdî en-Nûrî-Muhammed Halil es-Saîdî. Beyrut: Mektebetü'n Nehzati el-Arabiyye, 1409.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre es-Sülemî et-. *el-İlelü's Sağîr*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsi'l Arabî, ts.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre es-Sülemî et-. *Sünenü't Tirmizî*, thk. Beşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l Ğarbi'l İslâmî, 1996.

Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ el-. *Du'âfâ'ül Kebîr*. thk. Abdul Mu'dî Emîn Kalacî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l Mektebetü'l İlmiyye, 1404/1984.

Ünal, İsmail Hakki. *İmam Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefi Mezhebinin Hadis Metodu*. Ankara: DİB Yay., 2012.

Yahyâ b. Maîn, Ebû Zekerıyyâ Avn el-Mürri el-Bağdâdî. *Târihu İbn Maîn*. thk. Ahmed Muhammed Nur Seyf. Dımaşk: Dâru'l Me'mûn li't Tûrâs, 1400/1980.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Delil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/136-138. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Yılmaz, Fatih Mehmet - Gürler Kadir. *Hadîs ve Sünnet Temel Kavramlar-Tarihçe*. Ankara: Ay Yayınları, 2018.

Yücel, Ahmet. *Hadîs İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi Hicri İlk Üç Asır*. İstanbul: M.Ü İlahiyat Fak. Yay., 1. Baskı, 1996.

Yücel, Ahmet. *Hadis Tarihi*. İstanbul: M.Ü. İFAV Yay., 40. Baskı, 2018.

Zebîdî, Muhammed b. Muhammed Abdurrezzak Ebu'l Feyz Murtaza ez-. *Tâcul Arûs min Cevâhiri'l Kâmûs*. thk. Heyet. 40 Cilt. b.y.: Dâru'l Hidâye, 1205.

Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-. *el-Muğni fî'd Duafâ*. thk. Nûreddîn İtr. 2 Cilt. Haleb, Dâru'l Meârif, 1971.

Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-. *Siyer-ü A'lami'n Nûbelâ*. thk. Şuyab el-Arnâvût. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r Risâle, 3. Baskı, 1405/1985.

Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-. *Tezkiratü'l Huffâz*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kutübi'l İlmiyye, 1. Baskı, 1419/1998.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdir et-Türkî ez-. *Bahru'l Muhîd fî Usûli'l Fıkh*. thk. Abdulkadir Abdillâh el-Ânî. 6 Cilt. Kuveyt: Dâru's Safve, 2. Basım, 1413/1992.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır et-Türkî ez-. *en-Nüket ala Mukaddimeti İbnü's Salâh*. thk. Zeynü'l Âbidîn b. Muhammed. 3 Cilt. Riyad: Ezvâü's Selef, 1419/1998.

